

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI

YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

BİR XVIII. YÜZYIL MÜELLİFİ EBÛ BEKİR NUSRET
EFENDİ'NİN “MÂ-HAZARA Fİ'T-TİBBİ'R-RÛHÂNİ VE'L-
CİSMÂNİ” ADLI TIP ESERİNİN İNCELENMESİ VE
TRANSKRİPSİYONU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ŞULE YÜKSEL ÖZKAYA

İSTANBUL 2017

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI

YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

BİR XVIII. YÜZYIL MÜELLİFİ EBÛ BEKİR NUSRET
EFENDİ'NİN “MÂ-HAZARA Fİ'T-TİBBİ'R-RÛHÂNİ VE'L-
CİSMÂNİ” ADLI TIP ESERİNİN İNCELENMESİ VE
TRANSKRİPSİYONU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ŞULE YÜKSEL ÖZKAYA

TEZ DANIŞMANI:

YRD. DOÇ. DR. MEHMET TAŞTEMİR

İSTANBUL 2017

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek lisans öğrencisi Şule Yüksel ÖZKAYA'nın "Mâ-Hazar Fî't-Tıbbı'r-Rûhânî ve'l-Cismânî (Metin-Değerlendirme)" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı yüksek lisans tezi olarak oy birliği / oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

İmza

Tez Danışmanı : Yrd. Doç. Dr. Mehmet TAŞTEMİR
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

Üye : Yrd. Doç. Dr. Recep AHİSHALI
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

Üye : Prof. Dr. Ömer İŞBİLİR
Üniversitesi Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun 15 / 05 / 2017 tarih ve 2017/09-07 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Okan YEŞİLOT
Müdür

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
ÖNSÖZ.....	II
İMLÂ, BİBLİYOGRAFYA, DİPNOT VE TRANSKRİPSİYO KURALLARINDA.....	
TAKİP EDİLEN USÛL.....	IV
KISALTMALAR.....	VI
ÖZET.....	VII
ABSTRACT.....	VIII
GİRİŞ.....	1
1. OSMANLI TIBBINİN ZEMİNİNİ HAZIRLAYAN FAKTÖRLER VE	
TEDAVİ METOTLARININ BESLENDİĞİ KAYNAKLAR	2
1.1.Osmanlı Tıp Anlayışının Temelini Oluşturan Tarihsel Süreç.....	3
2. OSMANLILARIN FİZYOLOJİK VE PSİKOLOJİK HASTALIKLARA	
YAKLAŞIMI İLE TEDAVİ USULLERİ	7
2.1. Osmanlılarda Sağlık Sistemi.....	9
2.1.1. Tıbbî Kurumların İşleyişi ve İşlevi.....	10
2.2. Bir Şifa Müessesesi Olarak Tekke ve Zaviyeler.....	13
2.2.1. Osmanlı Tasavvuf Anlayışı ve Transpersonal Psikoloji.....	14
3. EBÛ BEKİR NUSRET EFENDİ, ESERİ “MÂ-HAZARA Fİ’T-TIBBİ’R-.....	
RÛHÂNÎ VE’L-CİSMÂNÎ”NİN MUHTEVASI VE OSMANLI TIBBINİN.....	
ANLAŞILMASINDAKİ EHEMMİYETİ.....	18
3.1. Muvakkar şeyh-i celilü’l-kadr Ebû Bekir Nusret b. Abdullah Efendi.....	19
3.1.1. Ebû Bekir Nusret Efendi’nin Eserleri.....	20
3.2. Ebû Bekir Nusret Efendi’nin “Mâ-hazar”ındaki Bazı Hususiyetle.....	22
MÂ-HAZARA Fİ’T-TIBBİ’R-RÛHÂNÎ VE’L-CİSMÂNÎ TRANSKRİPSİYONU.....	41
DEĞERLENDİRME.....	99
LÛGATÇE.....	102
BİBLİYOGRAFYA.....	109

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti döneminde hastalıklara bakış açısı ve tedavi metotları iki farklı yolla yapıla gelmiştir. Uygulanan metotlardan biri manevi inanç ve uygulamaları ihtiva ederken, diğeri ise maddi tedavi metotlarından oluşur. Başta psikolojik hastalıklar olmak üzere bütün hastalıkların tedavisinde, bir yandan hekimler maddi tedavi metotlarıyla hastayı iyi etmeye çalışırken diğeri taraftan da manevi liderler kendi metotlarını uygulamışlardır. Hastayı hem maddi hem manevi açıdan destekleyen bu yaklaşımla Osmanlı tıbbı, gayet iyi sonuçlar elde ederek hastalardan müspet geri bildirimler almıştır.

Osmanlı tıbbını bize aktaran kaynaklardan biri Ebû Bekir Nusret Efendi'nin ilk olarak XVIII. yüzyılda risale şeklinde kaleme aldığı "*Mâ-hazara fi't-tıbbi'r-rûhâni ve'l-cismâni*" adlı eseridir. Müellif yaşadığı döneme kadar yazılmış olan tıbbia ait birçok mühim eseri okumuş, incelemiş; okuduklarının uygulamasını yaparak bunları denemiş ve tecrübe kazanmış; tıp ehli olan kimselerden birçok bilgiler edinmiş; topladığı bilgileri, okuduklarını, görüp duyduklarını, kendi gayret ve tecrübeleriyle bir araya getirerek "*Mâ-hazar*"ı ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla bu eser XVIII. yüzyılda yazılmış olmakla beraber o zamana kadar yazılmış ve uygulanmış olan metotları ihtiva ettiği için Osmanlıların XVIII. yüzyıl öncesi tıp anlayışını, tarihini ve metotlarını yansıtmaları bakımından önemlidir. Genel anlamda Osmanlıların tıp alanındaki uygulamalarını, hastalıklara bakışını ve yaklaşımını, tedavi metotlarını ve tıp anlayışını özetler mahiyettedir.

Osmanlıların hastalıklara ve bunların tedavilerine olan bakış açısını görebilmek, uyguladığı metotlarda neye dayanarak ve neleri düşünerek hareket ettiğini anlayabilmek için öncelikle tıbbın oluşum ve gelişim süreci bilinmeli, gelişimin her aşamasının hangi düşünce ve uygulamalara zemin hazırladığı değerlendirilebilmelidir. Tıbbın tarihsel sürecini İlkçağlardan itibaren incelediğimiz takdirde, Osmanlı tıbbının mantığını ve metotlarını anlamamız kolaylaşacaktır. Bu yüzden eserin transkripsiyonuna geçmeden önce bazı önemli noktalara temas edilmesi uygun görülmüştür. Bu kısmın araştırılması için yapılan literatür taraması esnasında birçok kaynaktan yararlanılmıştır.

"*Mâ-hazara fi't-tıbbi'r-rûhâni ve'l-cismâni*" adlı risalenin transkripsiyonu yapılan nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi Koleksiyonu, 744 numaralı kayıta mevcuttur. H. 1226, (M.1811) istinsahlı bir nüsha olup 70 varaktan oluşur.

Transkripsiyon çalışması sırasında Ferit Devellioğlu'nun "*Osmanlıca Türkçe Lûgat*"inden, Şemseddin Sami'nin "*Kâmûs-ı Türkî*"sinden, TTK'dan çıkan "*Osmanlıca Tıp*

Terimleri Sözlüğü” ünden, “*Yâdigâr-ı İbn-i Şerîf*”ten “*Redhouse*” dan vb. sözlüklerden yararlanılmıştır.

Çalışma sürecinde vaktini ayırarak yardımlarını ve desteğini esirgemeyen, ihtiyaç duyduğum her zaman kendisine ulaşabildiğim kıymetli Danışman Hocam Yrd. Doç. Dr. Mehmet Taştemir’e katkılarından dolayı çok teşekkür ederim. Verdiği destek ve güven duygusundan dolayı Prof. Dr. Ahmet Şimşirgil’e, transkripsiyon çalışmaları esnasında çözümleyemediğim kelimelerde yardımına ihtiyaç duyduğum ve bunu benden esirgemeyen Yrd. Doç. Dr. Recep Ahışalı’ya ve ön çalışma sürecinde kaynaklara ulaşmamda büyük kolaylık sağlayan Yrd. Doç. Dr. Mahmut Tokaç’a da teşekkürü bir borç bilirim. Bu süreçte verdiği maddi ve mânevi destekten dolayı eşim Mustafa Özkaya’ya, bana gösterdikleri anlayıştan dolayı çocuklarıma ve aileme de ayrıca teşekkür ederim.

ÖZET

“*Mâ-hazara fi't-tıbbı'r-Rûhâni ve'l-cismâni*” Ebû Bekir Nusret Efendi'nin XVIII. yüzyılda kaleme aldığı bir tıp eseridir. İçerisinde hem maddi hem de manevî tedavi metotlarını barındıran bu eser, Osmanlıların genel anlamdaki tıp anlayışını ve uygulamalarını yansıtan bir özelliğe sahip olması bakımından önemlidir.

Eserde hastalıklar hem psikolojik hem biyolojik açıdan ele alınarak tedavi yolları da bu doğrultudadır. Öncelikle hastayı psikolojik açıdan destekleyen, ardından da biyolojik açıdan destekleyen metotlar sunulmuştur. Böylece birbirini tamamlayan iki metotla tedavi amaçlanmıştır. Psikolojik hastalıklara da bedensel hastalıklara da bu şekilde bir yaklaşım söz konusudur.

Mâ-hazara yazıldığı döneme kadar kaleme alınmış olan birçok önemli tıp eserinin bir derlemesi niteliğinde olduğu için Osmanlıların XVIII. yüzyıl, öncesi ve sonrası tıbbını yansıtır. Dolayısıyla eserde verilen metotlar ve hastalıklara bakış açısı aslında Osmanlı tıbbının genelini ihtiva eden bir özettir.

Kökleri; Türk geleneklerine, Tıbb-ı Nebevî'ye ve kedisine antik dönemden de bir şeyler katarak şekillenip Orta Çağ'a damgasını vuran İslâm tıbbına uzanan Osmanlı tıbbını anlayabilmek, mezkûr dönemler hakkında bir miktar bilgi sahibi olmayı gerektirmektedir.

Çalışmamıza, Osmanlı tıbbını oluşturan unsurların ele alındığı bir giriş yapılmış, ardından da Ebû Bekir Nusret Efendi'nin “*Mâ-hazara fi't-tıbbı'r-rûhâni ve'l-cismâni*” adlı eseri incelenerek transkripsiyonu verilmiştir.

ABSTRACT

“*Mâ-hazara fi't-tıbbı'r-rûhânî ve'l-cismânî*” is the medical work of Ebû Bekir Nusret Efendi which was written up in 18th Century. This work features material and nonmaterial treatment methods. It has a significance in terms of representing Ottoman's general medical view and practices.

The work approaches to diseases from both psychological and biological perspectives. The treatment methods are also embraced in the same direction. First, methods which support the patient in psychological angle after in biological aspects are represented. In this way, treatments are aimed with two methods that complete each other. A similar approach is represented to both psychological and physical diseases.

Mâ-hazara reflects Ottoman's 18th century pre and post medical since it has a characteristic of being compilation of many important medical works which are written up until its time. Therefore, the methods and the perspectives to diseases that are presented in the work are by way of a summary that involves the overall of the Ottoman medical.

To understand the Ottoman medical which have its origins in Turkish traditions, Tibb-ı Nebevî and Islamic medical who marked the Middle Age and shaped itself with some additions from ancient period, it is required to have some knowledge about aforementioned periods.

In our work an introduction is made by mentioning the components that formed the Ottoman medical and after a transcription of Ebû Bekir Nusret Efendi's “*Mâ-hazara fi't-tıbbı'r-rûhânî ve'l-cismânî*” work. In this way, first it is aimed to reflect the basis of the practices that are given in the work before presenting the transcription for a better understanding of the work.

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale, madde
a.s.	: Aleyhisselâm
b.	: Bin, ibn
bs.	: Basım, baskı
C.	: Cilt
ev.	: Çeviren
DİA	:Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed.	: Editör
H.	: Hicrî
H.z.	: Hazreti
h.zl.	: Hazırlayan
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
M.	: Milâdî
s.a.v.	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
S.D.Ü.	: Süleyman Demirel Üniversitesi
sy.	: Sayı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
yy	: Yüzyıl

İMLÂ, BİBLİYOGRAFYA, DİPNOT VE TRANSKRİPSİYON KURALLARINDA TAKİP EDİLEN USÛL

Kişi isimleriyle bunların önüne veya arkasına getirilen unvanlar; özel adın yerine kullanılan isimler; kitap, dergi ve makale isimleri; milliyet, ırk, din ve dil isimleri, ülke ve şehir isimleri büyük harfle yazılmıştır.

Şahıs, kitap, dergi, makale, milliyet, ırk, din, dil, ülke ve şehir isimleri orijinal haliyle olduğu gibi kullanılmış; bu isimlerin sonundaki “b,c,d” sesleri de dâhil günümüzdeki kullanım şekline çevrilmemiştir. (Mehmed, Sâib gibi).

Türkçe kitap, dergi makale isimlerindeki kelimelerin ilk harfleri büyük yazılmış, ancak “ile”, “ve” nin ilk harfleri küçük yazılmıştır. Arapça olanların ise sadece ilk harfleri büyük yazılmıştır. (Mûlahhas min tefsir keşfi’l-esrâr gibi).

Harflerin üzerine koyulan uzatma işareti şu durumlarda kullanılmıştır: Uzatma ve inceltme bir arada olduğunda (kâtip, kâmil, lâkin gibi); ayrı manalara gelen ama yazılışları aynı olan kelimeleri ayırmak için (dahi-dâhi, alem-âlem gibi). Ayn sesinin yerine (mâlum gibi). Aidiyeti göstermek için (tıbbî, şahsî gibi).

Metin içerisinde yüzyıllar roma rakamları ile gösterilmiştir. (XVIII. yy gibi).

Bibliyografyanın tertibinde; yazarın soyadı, adı, eser adı, yayına hazırlayanın (hzl.) editör (ed.), çeviren (çev.) adı ve soyadı, cilt (C.) sayısı, yayınevi, baskı/basım, yayın yeri ve yayın tarihi sırasıyla verilmiştir. Makalelerde; soyadı ve yazar adı, “makale adı” (tırnak içinde), makalenin yayınlandığı dergi, cilt, sayı (yıl) şeklinde düzenlenmiştir. Derleme kitaplarda da makalenin gösteriliş şekli uygulanmıştır. Kaynakların dizilişi alfabetik sıraya göre yapılmıştır.

Referans dipnotlarında, ilgili kaynağa ilk kez referans veriliyorsa, bu referansta, eserle ilgili mevcut bibliyografik künyenin tümü, şu şekilde verilmiştir: Yazar adı ve soyadı, eser adı, yayına hazırlayanın (hzl.) editör (ed.), çeviren (çev.) adı ve soyadı, cilt (C.), sayı, yayınevi, baskı/basım, seri, yayın yeri, yayın tarihi ve sayfa numarası.

Transkripsiyonun yazımı esnasında şu esaslar uygulanmıştır:

Risalede, kırmızı mürekkeple yazılan yerler, transkripsiyonda kalın ve koyu renk olarak verilmiştir. Her ilacın ayrı bölümler halinde anlatıldığı ve kırmızı mürekkeple “*Fasl*” şeklinde yazılmış olan kelime, kalın ve koyu renkle yazılarak paragraf başı yapılmıştır.

*Fasl'*ın açıklaması olan ve başlık niteliği taşıyan, metnin dışına kırmızı mürekkeple yazılan kelimeler, paragraf başındaki *Fasl'*ın sağ tarafına köşeli parantez içerisinde ve kalın olarak yazılmış, başlık görünümüne sokulmuştur.

Metin içinde olması gereken ama sonradan kenara yazılarak işaretle yeri gösterilen kelimeler, köşeli parantez içinde işaret edilen yere konulmuştur.

Noktası eksik olan veya yanlış yazılan harfler köşeli parantez içerisinde doğru olarak verilmiştir. (sâyeste- [ş]âyetse gibi).

Her kelimenin transkripsiyonu, müellifin verdiği sese göre yapılmıştır. (Meselâ eserde aynı kelimenin bir yerde “kaf” bir yerde “gayn” ile yazıldığı durumlarda), kelime orada bulunduğu haliyle aynen yazılmıştır (incıkırık-incıgırık, havlîcan-havlîncan gibi).

Arapça ve Farsça kelimelerdeki “ayn” harfi (‘) ile hemze ise (') ile gösterilmiştir. (mâni‘, te‘emmül gibi).“Ayn” harfi kelimenin başına geldiğinde (‘) işareti kullanılmamıştır.

Herhangi bir noktalama işareti olmayan eserin transkripsiyonunda münasip görülen yerlere noktalama işaretleri konulmuştur.

Arapça ve Farsça kelimelerde, “kaf” ve “gayn” harflerinden sonra gelen uzun sesler “ā, ī, ū” olarak gösterilmiştir. (akākīr, gārikūn gibi).

Okunuşundan emin olunamayan kelimelerden sonra (?) işareti konulmuştur. Okunamayan kelimeler ise (.....) şeklinde gösterilmiştir.

Birisinin ağzından yapılan nakiller veya başka bir metinden alınan cümleler tırnak işareti içinde verilmiş ve girdiği cümleden bağımsız olarak imlâ esasları uygulanmıştır.

Farsça tamlamalarda tamlanandan sonra tire (-) konulmuş, ardından da ses uyumuna göre (ı) veya (i) harfi eklenmiştir (edviye-i nâfi‘a, eyyâm-ı şitâ gibi).Tamlananın sonu uzun sesle biterse (ı) veya (i) den önce (y) harfi konulmuştur (hükemâ-yı İslâm gibi).

İki eş anlamlı kelimeyi birbirine bağlayan “vav” harfi ses uyumuna göre (u) veya (ü) şeklinde yazılmıştır (fakr u zarûret gibi). Birinci kelime sesli bittiğinde ise (vü) şeklinde yazılmıştır (ahyâ vü emâte).

Farsça “bâ”, “be”, “ber”, “der” edatlarından sonra tire (-) konulmuştur. (der-akab, ber-vech-i, bâ-husûs gibi).

Arapça ve Farsça olumsuzluk ekleri “bî”, “bilâ”, “nâ”, “lâ” dan sonra tire (-) konulmuştur (bilâ-aded, nâ-mümkün, bî-çâre gibi).

GİRİŞ

Osmanlı tıbbını bulunduğu dönem itibari ile ele alacak olursak, bu döneme gelinceye kadar çeşitli zamanlara ait tıp uygulamalarından ve birçok kaynaktan beslenerek gelişip Osmanlılar tarafından da kendisine bir şeyler katılarak olgunlaşmış bir tıp dönemi olduğunu görmekteyiz.

Osmanlı dönemini geçmişinden bağımsız değerlendirmek doğru bir yaklaşım değildir. Dolayısıyla Osmanlı tıbbı da kendisinden önceki uygulamalardan bağımsız değerlendirilemez. Tıbb-ı nebevî ile Antik Çağ tıp kitaplarından yola çıkılıp üzerine yapılan bilimsel araştırmalar ve uygulamalar sonucunda Orta Çağ'a damgasını vuran İslâm tıbbı ve eski Türk tıbbının karışımıyla şekillenmiş bir tıp anlayışı, Anadolu Selçuklularından Osmanlılara miras kalmıştır.¹

Çeşitli kaynaklardan beslenip gelişerek Selçuklulardan miras kalan bu tıp geleneğini, Osmanlılar kendi tecrübelerini de ekleyerek zenginleştirmişlerdir. Müzikle tedavi için binalara uygulanan mimari özellikler ve tıbbî bitkilerin sayısının giderek artması bu katkıyı gösteren unsurlardandır.²

XVII. yüzyıla kadar Avrupa'yı da etkileyen Osmanlı tıbbı, bugüne kadar ulaşılmış olan eserleriyle bu çığıra katkıları olan birçok hekim ve bilim adamı yetiştirmiştir. "Murad b. İshak, Hacı Paşa adıyla meşhur Celâleddin Hızır, Şeyh Cemâleddin Aksarayî, Tâceddin İbrahim, Hüsâmeddin Tokadî, Mehmed Kadı-i Manyas" gibi isimler meşhurdur. Ayrıca "*Cerrâhiyyetü'l-hâniyye*"nin yazarı Sabuncuoğlu Şerefeddin, idrar yolları hastalıkları uzmanı Altıncızâde, Akşemseddin, Molla Gürânî, Ahmed Kutbüddin Acemî, Şükrullah Şirvânî, Hoca Atâullah Acemî, Yakub Hekim, Lâri-i Acemî, Hekim Arab... Tokatlı Molla Lütfî, Ahî Çelebi" bu alanda eser veren önemli isimlerdendir.³

XIX. yüzyıla kadar etkin bir şekilde varlığını sürdüren İslâmî karakterli Osmanlı tıbbı, Batı'nın modern tıp anlayışıyla yazılmış olan eserlerinin Osmanlı hekimleri tarafından XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlı diline çevrilmesiyle⁴ birlikte başlayan yeni sürecin getirisi olarak XIX. yüzyılda yerini modern tıba bırakmıştır.⁵

Geleneksel Osmanlı tıbbının etkin olarak en son şekliyle uygulandığı XVIII. yüzyılda kaleme alınan ve bu alanda o güne kadar yazılmış olan tıp eserlerinin

¹ Sabahattin Aydın, "Modern Tıp Penceresinden Osmanlı Tıp Anlayışına Bakış", *Osmanlılarda Sağlık*, ed. Coşkun Yılmaz; Necdet Yılmaz, C. 1, Biofarma, İstanbul 2006, s. 27, 28.

² Arif Bilgin, "Osmanlı Döneminde İlaç Yapımında Kullanılan Tıbbî Bitkiler", *Osmanlılarda Sağlık*, C. 1, s. 247.

³ Sabahattin Aydın, "a.g.m.", *Osmanlılarda Sağlık*, s. 28-30.

⁴ Ali Haydar Bayat, "Osmanlı Devleti'nde Tıp Eğitimi", *Osmanlılarda Sağlık*, C. 1, s. 242.

⁵ Arif Bilgin, "a.g.m.", *Osmanlılarda Sağlık*, s. 247, 248.

derlenmiş bir özeti mahiyetindeki eser *Mâ-hazara fi't-tıbbı'r-rûhânî ve'l-cismânî* adlı risaledir. Bu risale Ebû Bekir Nusret Efendi tarafından yazılan ve oldukça rağbet gören bir tıp eseri olması bakımından önemlidir. Eserde, Osmanlı tıbbını oluşturan zeminin ve bunu besleyen mezkûr kaynakların etkisini görmek mümkündür.

Mâ-hazara'yı anlayabilmek ve buradaki uygulamaları anlamlandırabilmek için öncelikle Osmanlıların tıp anlayışını ve uygulamalarını bilip anlamlandırmamız gerekir. Bunun için ise Osmanlı tıbbını etkileyen tüm faktörleri ve besleyen kaynakları bilmek gerekmektedir. Bu bilgilerin üzerine Osmanlıların katkılarını da ilave ederek Osmanlı tıbbını daha doğru anlamamanın mümkün olacağı düşüncesiyle Osmanlı dönemindeki uygulamalardan ziyade mezkûr kaynaklar üzerinde durulması uygun görülmüştür. Zira transkripsiyonu verilecek olan Mâ-hazara'da Osmanlı tıp uygulamalarını görmek zaten mümkündür.

1. OSMANLI TIBBINİN ZEMİNİNİ HAZIRLAYAN FAKTÖRLER VE TEDAVİ METOTLARININ BESLENDİĞİ KAYNAKLAR

İnsan var olduğundan itibaren tarihin her döneminde çeşitli hastalıklarla mücadele etmek durumunda kalmış ve bu hastalıkların verdiği rahatsızlık, onu çareler aramaya yöneltmiştir. Aranan bu çareler neticesinde her zaman hastalıklar için çeşitli tedavi yöntemleri bulunmuş ve bu yöntemler, gerek deneme-yanılma yoluyla, gerekse kendisinden önceki bilenlerden usta-çırak ilişkisi doğrultusunda öğrenilerek nesilden nesle aktarılmıştır.⁶ Nesilden nesle aktarılan bu uygulamaların üzerine her nesil kendisinden bir şeyler katarak, tedavi yöntemlerini geliştirmiştir. Elbette insanoğlunun tıp üzerindeki çalışmalarında, inançlarının da etkisi görülür. Her toplumun kendi inançları doğrultusunda hastalıklara anlam verdiği ve bu anlama paralel olarak tedavi yöntemleri geliştirdiği bilinmektedir.

Osmanlıların fizyolojik ve psikolojik hastalıklarla bunların tedavilerine olan bakış açılarını görebilmek, uyguladığı yöntemlerde neye dayanarak ve neleri düşünerek hareket ettiklerini anlayabilmek için öncelikle tıbbın oluşum ve gelişim sürecini bilmeli, gelişimin her aşamasının hangi düşünce ve uygulamalara zemin hazırladığını değerlendirebilmeliyiz. Osmanlıların hastalıklara bakış açılarını ve tedavi yöntemlerini anlayabilmek için Osmanlı tıbbını; Osmanlı tıbbını anlayabilmek için, İbn-i Sînâ'nın tıp alanında bir otorite olduğu ve bu dönemde tıp denilince akla ilk gelen tek isim olduğu

⁶Nil Sarı, "Tıp Tarihi Eğitiminin Amacı", *Tıp Tarihi ve Tıp Etiği Ders Kitâbı*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007, s. 6.

için onun çalışmalarıyla ve eserleriyle şekillenen Orta Çağ tıbbını; Orta Çağ tıbbını anlayabilmek için de İlk Çağ tıbbını bilmek bu anlamda işimizi kolaylaştıracaktır.⁷

1.1. Osmanlı Tıp Anlayışının Temelini Oluşturan Tarihsel Süreç

Hastalık nedenleri olarak İlk Çağlardan itibaren yüzyıllarca bazı söylemler üzerinden gidilmiştir. Bu söylemler kimi zaman kötü ruhların etkisi, kimi zaman tanrı tarafından cezalandırılma, kimi zaman da hıltların dengesizliği olarak süregelir.⁸ Dolayısıyla bu söylemler üzerinden çareler aranarak uygun tedavi yöntemleri denenip geliştirilmiştir.

Milattan önceki dönemlerde dini inanç ve uygulamalarla tıp, psikoloji ve psikiyatri birbiri içerisine geçmiş durumdaydı. Bazen bütün hastalıklar, işlediği günahlardan dolayı, Tanrı'nın insana verdiği bir ceza olarak değerlendirilip tedavi yöntemleri de Tanrı tarafından affedilmeye yönelik olmuştur. Hastalığa çare arayanlar ise din adamlarıdır.⁹ Bunun yanı sıra çeşitli bitkilerin de yararlarını ve zararlarını deneyerek keşfetmişlerdir. Tecrübeler bir nesilden diğerine aktarılmış, her aktarmada bilgiler daha da artmış ve tecrübeler biriktikçe tedavi metotları çoğalmıştır. Dini uygulamalarla birlikte bu tecrübeler de hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır.¹⁰

İlk Çağlarda tıp, inançlar doğrultusunda şekillenmiştir.¹¹ Kötü ruhların etkisi ya da tanrının cezası olarak değerlendirilen hastalıklar, yine onlar tarafından iyileştirilmek için çabalamayla gerektirmiştir. Din adamları okuyarak ya da büyü yaparak hastalığa neden olan kötü ruhları hastadan uzaklaştırmak istemişlerdir.

İlerleyen dönemlerde hastalık nedenlerini biyolojik faktörlerde arayan düşünceler de gelişmiştir. Evreni oluşturan dört unsur (toprak, hava, su, ateş) teorisi, Hipokrat'ın dört hılt (kan, safra, balgam, sevda) teorisine kaynaklık etmiş ve bunun sonucunda, tıp tarihinde iki bin yıl boyunca hüküm süren “hıltların dengesizliğinin hastalığa neden olduğu ve tedavisinin de onları dengede tutmakla mümkün olduğu” düşüncesi doğmuştur.¹²

Türk tarihindeki tedavi yöntemlerine bakacak olursak; İslâm öncesi Türklerde

⁷ Şule Yüksel Özkaya, “Osmanlı'nın Tıp Anlayışını ve Akıl Hastalarına Yaklaşımını Belirleyen Faktörler ile Bu Anlayışın “Mâ-Hazar”da Tezâhürü”, *V. Türkiye Lisans Üstü Çalışmaları Kongresi-Bildiriler Kitabı*, II (2016), s. 306.

⁸ Nil Sarı, “Tıp Tarihi Eğitiminin Amacı”, *Tıp Tarihi ve Tıp Etiği Ders Kitabı*, s. 6.

⁹ Sevde Düzgüner, “Ruh-Beden ve İnsan-Aşkın Varlık İlişkinine Yönelik Psikolojik Yaklaşımın Tarihi Serüveni”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 45 (2013), s. 255.

¹⁰ Nil Sarı, “Tarih Öncesinde Tıp”, *Tıp Tarihi ve Tıp Etiği Ders Kitabı*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007, s. 8,9.

¹¹ Sevde Düzgüner, “a.g.m.”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 45 (2013), s. 255.

¹² Nil Sarı, “İlk Çağ'da Tıp”, *Tıp Tarihi ve Tıp Etiği Ders Kitabı*, s. 18-26.

tedaviyle uğraşan kişi olarak karşımıza “kam” çıkar. Bu kişilerin, ataların ruhlarıyla iletişim kurabildiğine ve olağan üstü güçlere sahip olduklarına inanılmıştır. Onlar hem kâhin hem de tabip olarak herkes tarafından saygı görmüşlerdir. Kamlar davul çalarak, dans ederek, ateş yakarak ve oldukça farklı hareket ve giyimleriyle karşısındakini etkilemişlerdir. Böylece telkin ve inanç yoluyla hastalıkları tedavi ettiklerini düşünebiliriz. Kamlardan başka, Türklerde bitkilerle tedavi eden hekimler de bulunmuştur. Bunlar “otacı” denilen hekimlerdir. Hastanın nabzını ölçerek, hastalıklarını anlamaya çalışmış ve bu hastalıklara uygun bitkilerden ilaçlar yaparak hastaları iyi etme yoluna gitmişlerdir.¹³ Bunlara ilâveten kırık-çıkıkçılık, masaj, dağlama, yakı, moksa ve akupunktur tedavileri de uygulanmıştır.¹⁴

Ortadoğu’da İslam’ın yayılmaya başladığı VII. yüzyılda artık Hipokrat, Galen gibi isimler unutulmuş Yunan Bilimi diye bir şey kalmamıştı.¹⁵ Dönemin hastalıklara bakış açıları ise farklılıklar göstermekteydi. Meselâ Orta Çağ Hıristiyan düşüncesine göre doğum, işlenen günahın sonucuydu ve bu günahın sorumluluğu da tamamen kadına yüklenmişti. Dolayısıyla kadın işlediği bu günahın cezasını çekmeliydi. Bu yaklaşım hamile kadınların, lohusaların, annelerin, bebeklerin ve çocukların ihmal edilmesine ve bunun sonucu olarak da ölüm oranlarının artmasına neden oluyordu.¹⁶ Psikolojik hastalıkları yorumlama işi ise tamamen kiliseye bırakılmıştı. Kilise tarafından “insan ruhunun, Tanrı’nın ruhunun bir uzantısı olduğu ve dolayısıyla ruhun hasta olamayacağı, ancak onun şeytan tarafından ele geçirilebileceği” ifade edilerek¹⁷ psikolojik hastalıklarla ilgilenme işi de rahiplere devredilmişti. Hastalar manastırlarda tutulup tedavilerinde kutsal su, yağ, papazların soluğu veya tükürüğü kullanılmış; bu yollarla hastanın tedavisi amaçlanmıştır. Aslında kişi gerçek bir hasta olarak görülmeyip onun bu durumunun sebebi olarak “içine şeytan ya da kötü ruh girdiği” düşüncesi kabul edildiği için tedavi yolu olarak hastaya uygulanan yöntemler de şeytanın gururunu kırmayı ve onu oradan çıkarmayı amaçlayan yöntemler olmuştur. Bu yüzden de hastaya küfürler edilmiş ve şiddet uygulanmıştır.¹⁸ Psikotik bozukluğu olanlar ve deliler de akıl hastası olarak kabul edilmemiş, onların şeytana isteyerek uyup çarpılmış olduklarına

¹³ Nil Sarı, Burhan Akgün, “Türk Tarihinde Psikiyatriye Bakış”, *İ. Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Eğitimi Etkinlikleri*, 62 (2008), s. 1-3.

¹⁴ Ayten Altıntaş, “İslam Öncesi Türklerde Tıp”, *Tıp Tarihi ve Tıp Etiği Ders Kitabı*, s. 81.

¹⁵ Gülten Dinç, “Orta Çağ’da İslam Tıbbı”, *Tıp Tarihi ve Tıp Etiği Ders Kitabı*, s. 46.

¹⁶ İnci Hot, “Orta Çağ’da Batı Tıbbı”, *Tıp Tarihi ve Tıp Etiği Ders Kitabı*, s. 39.

¹⁷ Sevede Düzgüner, “a.g.m.”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 45 (2013), s. 257.

¹⁸ Öznur Vuran Doğan, “1980 Sonrası Türk Sinemasında Delilik Okumaları”, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 37 (2013), s. 71.

inanılmıştır. Bundan dolayı birçok hasta insan, cadı olduğu düşüncesiyle yakılmıştır.¹⁹

İslâm'ın ortaya çıkmasıyla birlikte bu dinin Peygamber'i Hz. Muhammed'in ilim öğrenme ve sağlıkla ilgili tavsiyeleri, Müslümanları ilme ve tıbbaya yöneltmiştir. Özellikle VIII. yüzyıldan itibaren İslâm dünyası bilimin merkezi haline gelir. Çünkü VII. yüzyıldan itibaren İslâm halifelerinin bilime ve bilimsel çalışmalara verdikleri destek nedeniyle bilim adamları ve tıp camiası, İslam coğrafyasına kaymıştır. Bu tarihten itibaren Yunan bilim ve felsefe eserleriyle birlikte IX. yüzyılda da Galen'in ve Hipokrat'ın tıbbaya dair eserleri Arapçaya çevrilmiştir. Öncelikle çevirilerden yola çıkan Müslüman bilim adamları daha sonra bilim, felsefe ve tıp alanlarında kendileri de özgün eserler ortaya koyup çok önemli katkılarda bulunmuşlardır. Razî, İbn-i Sînâ, Birûnî, Zehravî, İbn Zühr, İbn Rüşd, dönemin en önemli İslâm hekimlerindedir. Özellikle “tabipler sultanı” olarak tanınan İbn-i Sînâ, tıbbaya damgasını vurmuş bir ilim adamıdır.²⁰

Hastalıkların belirtileri ve oluşumları üzerine çalışan İbn-i Sînâ, hastanın nabzına bakarak kalp atışlarını ölçme tekniğini ilk kez uygulayan hekimdir. Hastalıkların teşhisinin konulmasından önce hasta yakınlarını dinlemeyi de oldukça önemser.²¹ Tıp alanındaki eserleriyle, İslâm dünyasıyla birlikte Avrupa tıbbını da derinden etkilemiş olup bu etki XVII. yüzyıla kadar sürmüştü ve eski Yunan tıp otoriteleri olan Hipokrat ile Galen'in şöhretini gölgede bırakmıştır.²² Orta Çağ tıbbı, direkt olarak İbn-i Sînâ'nın çalışmalarının etkisinde şekillenmiştir.²³

İbn-i Sînâ, tıbbı “teorik” ve “pratik” olmak üzere ikiye ayırır.²⁴ Kendinden öncekiler gibi dört unsurun (toprak, hava, su, ateş) varlıkların ana maddeleri olduğunu söylemiştir. Buna bağlı olarak da toprakta bulunan elementlerin hemen hepsinin insan vücudunda da bulunması, vücudun büyük bir bölümünün sudan oluşması, havanın ve vücut ısısının denge durumlarının üzerinde durmuştur.²⁵ Mizacıların, insandaki bu dört hıltın (kan, safra balgam, sevda) etkileşimi sonucu ortaya çıktığını; ayrıca her organın da kendi mizacı olduğunu belirten İbn-i Sînâ, bu hıltların her mizaca kendi uygunluğuyla dengede duruşu sağlık, dengenin bozulması ise hastalığı meydana getirir, diye anlatmaktadır. Sağlık ve hastalıkta yaş, cinsiyet ve çevresel şartların etkilerine de

¹⁹ İnci Hot, “Orta Çağ'da Batı Tıbbı”, *Tıp Tarihi ve Tıp Etiği Ders Kitâbı*, s. 39.

²⁰ Gülten Dinç, “Orta Çağ'da İslam Tıbbı”, *Tıp Tarihi ve Tıp Etiği Ders Kitâbı*, s. 46-50.

²¹ Tefîka Tunaboylu İkiz, “Türk Psikiyatri Tarihi ve Psikanalizin Yeri”, (Erişim Tarihi: 27 Şubat 2017), <http://www.journals.istanbul.edu.tr/iupcd/article/view/1023018953> (2012), s. 159, 160.

²² Arslan Terzioğlu, “İbn-i Sînâ”, *DİA*, 20, İstanbul 1999, s. 336.

²³ Tefîka Tunaboylu İkiz, “a.g.m.”, <http://www.journals.istanbul.edu.tr/iupcd/article/view/1023018953> (2012), s. 160.

²⁴ İbn-i Sînâ, “El-Kânûn Fi't-Tıbb”, çev. Esin Kahya, C. 1, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, İstanbul 2015, s. 5, 6.

²⁵ Mustafa Hopaç, “İbni Sina Tıp Felsefesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 32 (2014), s. 386.

değirmiştir.²⁶ İnsanların ruh hallerinin, davranışlar ve beden üzerinde etkili olduğunu da anlatır.²⁷ Bu yaklaşım günümüzde “psikosomatik hastalıklar” olarak adlandırılan rahatsızlıkları karşılamaktadır.

İbn-i Sînâ en önemli eseri olan *Kanun*'da, tedavi yöntemleri olarak; bitkilerden yapılan ilaçların yanı sıra mide boşaltma, bağırsak boşaltma, kan alma, banyolar, hacamat, kupa çekme, sülük koyma ve cerrahî yöntemlerden bahsetmiştir. Elbette bu metotları her hastalık için ayrı ele almış ve farklı şekillerde uygulamıştır. Başta “sara” hastalığı olmak üzere daha birçok nörolojik ve psikolojik rahatsızlıkları anlatıp hepsini de biyolojik sebeplere dayandırır. Sara'yı bir beyin hastalığı olarak ele alır. Psikolojik hastalıklar da ona göre “sevda” (kara safra) ile ilişkilidir. Avrupa'da sara hastalarının “İçine şeytan kaçmış.” olarak değerlendirilip yakıldığı bir dönemde İbn-i Sînâ'nın bu açıklamaları, aradaki farkın kıyaslama götürmeyecek kadar büyük bir uçurum olduğunu göstermektedir.²⁸

Türkler VIII. yüzyılda İslâm'la tanışıp onu seçtikten sonra bazılarına devam etmekle birlikte eski alışkanlıklarını büyük ölçüde bıraktılar. Artık Hipokrat, Galen gibi hekimlerin Arapçaya çevrilen eserlerini okumaya, öğrenmeye ve uygulamaya başlamışlardı. Ayrıca Hz. Peygamber'in sağlık ile ilgili tavsiyelerini içeren tıbb-ı nebevî Türklerin tıp anlayışını etkilemiş, ilerleyen dönemlerde ise İbn-i Sînâ ve Râzî gibi hekimler Türklerin tıp anlayışına damgasını vurmuştur. Hastalıklar Türklerde de dört hıltla açıklanmıştır. Hekim hiçbir zaman din adamı olmamış ama insan sağlığıyla uğraştığı için her zaman itibar görmüş; bununla birlikte asıl şifa verenin Allah olduğuna, hekimin ise buna bir vesile olduğuna inanılmıştır.²⁹ Böyle olunca da Müslüman Türkler hastalıklarında tedaviyi bırakmamakla birlikte asıl şifa verici olan Allah'a yalvarıp dua etmeyi ve şifa istemeyi de ihmal etmemişlerdir.³⁰

Türklerin oluşturduğu bu tıp geleneği Osmanlıların tıp anlayışının da temelini oluşturmaktadır. Bu temel üzerine oturtulan Osmanlı tıbbı, klasik dönem boyunca Mâ-hazara'da göreceğimiz uygulamalarda olduğu gibi hem maddi hem manevi metotlarla hastaları iyileştirme yoluna gitmiş ve bu uygulamalardan gayet olumlu sonuçlar elde etmiştir.

²⁶ İbn-i Sînâ, “a.g.e.”, C. 1, 2015, s. 9-23.

²⁷ Sevde Düzgüner, “a.g.m.”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 45 (2013), s. 259.

²⁸ Şule Yüksel Özkaya, “a.g.m.”, *V. Türkiye Lisans Üstü Çalışmaları Kongresi-Bildiriler Kitabı*, II (2016), s. 311.

²⁹ Nil Sarı, Burhan Akgün, “a.g.m.”, *İ. Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Eğitimi Etkinlikleri*, 62 (2008), s. 3, 4.

³⁰ Şule Yüksel Özkaya, “a.g.m.”, *V. Türkiye Lisans Üstü Çalışmaları Kongresi-Bildiriler Kitabı*, II (2016), s. 312.

2. OSMANLILARIN FİZYOLOJİK VE PSİKOLOJİK HASTALIKLARA YAKLAŞIMI İLE TEDAVİ USULLERİ

Kökleri, Antik döneme, İlk Çağlardaki eski Türk gelenekleriyle Orta Çağdaki İslam tıbbına kadar uzanan ve Selçuklulardan miras alınıp. Osmanlılar döneminde de üzerine katkılar yapılarak geliştirilen Osmanlı tıbbı, XIX. yüzyıla kadar İslâmi karakterini korumuştur. Özellikle klasik dönemde en parlak çağını yaşayan³¹ bu tıp uygulamaları, İslâmî emir ve yasaklarla ilişkilendirilerek araştırma ve uygulamalar bu çerçevede yapılmıştır.³²

Osmanlı tıbbında hastalıkların tedavisi için iki tarz yaklaşım benimsenmiştir: Hekimler tarafından uygulanan ilaç tedavisi ve şeyhler tarafından uygulanan telkin tedavisi.³³ Böylelikle hastalara hem maddi hem de manevi destek verilerek, tedavi yöntemleri iki koldan uygulanmış, hastanın iyileşeceğine dair olan inancı iki katına çıkarılarak birbirini tamamlayan bu iki metotla hastanın zihninde birinin yetersiz kaldığı anda diğer metot devreye girerek hastanın artan inancıyla birlikte tedavi kolaylaşmıştır.

Osmanlı tıp anlayışında hastaların toplum içinde rehabilite edilmesi amaçlanmıştır. Osmanlılar çağdaşı olan Avrupalıların aksine hastaları toplumdan dışlamamaya gayret etmişler, mümkün olduğunca hastalar toplumun içinde tutulmuşlardır. Bu şekilde işleyen özellikle akıl hastalıklarını tedavi eden hastanelerin yanı sıra cüzzamlı hastalar için de miskinler tekkesi, miskinler dergâhı gibi isimlerle anılan mekânlar geliştirilmiştir. Cüzzamlı hastaların toplumdan tecrit edilmeden ama halkın arasına da karışmadan aileleriyle birlikte mahallelerinde evlerinde yaşamaları sağlanmıştır. Böylelikle bu tarz hastaların toplum tarafından dışlanması engellenmiş ve ailelerinin yanında yaşarken bir yandan da mahalle kenarlarında tedavilerine devam edebilecekleri mekânlar oluşturulmuştur. Cüzzam ve akıl hastalarının tedavilerini devam ettirirken hastanın hukuki hakları da korunarak hasta toplum içinde tutulmuş ama toplum sağlığı da ihmal edilmemiştir.³⁴

Hastalıklar bugünkü sınıflamadan farklı olmakla birlikte semptomların üzerine bina edilmiş, bunların sinir sisteminden geldiğine inanılarak açıklaması da hıtlar

³¹ Tefvika Tunaboşlu İkiz, "a.g.m.", <http://www.journals.istanbul.edu.tr/iupcd/article/view/1023018953> (2012), s. 161.

³² Sabahattin Aydın, "a.g.m.", Osmanlılarda Sağlık, s. 27.

³³ Şule Yüksel Özkaya, "a.g.m.", V. Türkiye Lisans Üstü Çalışmaları Kongresi-Bildiriler Kitabı, II (2016), s. 313.

³⁴ Sabahattin Aydın, "a.g.m.", Osmanlılarda Sağlık, s. 36-38.

teorisine uygun yapılmıştır.³⁵ Semptomları birbirine benzeyen hastalıklar aynı başlık altında değerlendirilmiştir.³⁶ Akıl hastalıkları ve psikolojik kökenli hastalıklar ise üç farklı nedene bağlanmıştır. Bunlardan birincisi hastalığın tamamen bedensel, biyolojik nedenlerden kaynaklandığı; ikincisi bir tür aşk hastalığı olduğu; üçüncüsü ise cinler gibi doğaüstü güçlerin insanı etkilemesi sonucu olduğu düşünceleridir.³⁷ Günümüz deyimleriyle “psikotik” hastalıkların eğer biyolojik kökenli olduğu düşünülüyorsa bu tür hastalar yaptıklarından sorumlu tutulmazlar ve kendilerine olabildiğince hoşgörülü ve merhametli yaklaşıldı. Eğer aşktan dolayı bu hale geldikleri düşünülüyorsa bu tür hastalar da toplum tarafından itibar görürdü. Cin gibi doğaüstü güçlerden kaynaklandığı düşünüldüğünde ise bu kişi Avrupa’da olduğu gibi “içine cin ve şeytan kaçan kötü biri” olarak görülmez, farklı bir boyuta geçmiş olarak değerlendirilirdi.³⁸

Hastalıkların tedavisinde perhize çok önem verilmiştir. Hasta öncelikle vücudunda arttığı düşünülen hıltın özelliğinde olan yiyeceklerden uzak tutularak, vücutta artan bu hılt perhiz yoluyla azaltılmaya çalışılmış sonrasında da fazla olan hıltın vücuttan atılması için boşaltım metotları uygulanmıştır. Bunun için lavman, bağırsakları boşaltıcı ve kusturucu ilaçlar; kan aldırma, hacamat, sülük ve hastayı terletme gibi metotlar kullanılmıştır. Artan hıltın bu şekilde azaltılmasının yanı sıra vücutta eksilen hılt için de bu hıltın özelliğine sahip yiyecekler ve şifalı bitkilerden yapılan ilaçlar verilerek arttırılmaya çalışılmıştır. Böylelikle hıltların denge durumu sağlanarak tedavi amaçlanmıştır. Çünkü vücuttaki hıltların dengede olması sağlık azalıp çoğalarak denge durumunun bozulması ise hastalıktır. Bunlar dışında afyon, lüffah, marul ve nilüfer suyu gibi sakinleştiren ve uyutan ilaçlarla da hastayı rahatlatma yoluna gidilmiştir. İlaçların yanı sıra çevresinin temizliğine, güzelliğine, rahatlığına ve ferahlığına da oldukça önem verilmiştir.³⁹ Ayrıca günümüzde olduğu gibi hava ve yer değiştirmenin, insanın ruh sağlığı üzerinde iyi bir etkisi olacağı; bunun ruhu dengeleyici bir unsur olduğu; yaşanan çevrenin kişiyi bazen sıkabileceği ve rahat olmasına engel olduğu; bazen coğrafi yapının da insanın ruh sağlığı üzerinde etkili olduğu düşüncesiyle tebdil-i mekân tavsiye edilmiştir.⁴⁰ Bu tavsiyeler doğrultusunda açık havaya çıkılmış,

³⁵ Tefrika Tunaboylu İkiz, “a.g.m.”, <http://www.journals.istanbul.edu.tr/iupcd/article/view/1023018953> (2012), s. 162.

³⁶ Nil Sarı, Burhan Akgün, “a.g.m.”, *İ. Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Eğitimi Etkinlikleri*, 62 (2008), s. 10.

³⁷ Öznur Vuran Doğan, “1980 Sonrası Türk Sinemasında Delilik Okumaları”, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 37 (2013), s. 71.

³⁸ Hayrettin Kara, “a.g.m.” *Osmanlılarda Sağlık*, s. 205.

³⁹ Nil Sarı, Burhan Akgün, “a.g.m.”, *İ. Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Eğitimi Etkinlikleri*, 62 (2008), s. 11, 12.

⁴⁰ Bilal Kemikli, “Divan Şiirinde Hastalık ve Tedavi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (2007), s. 27, 28.

bahçelerde gezilmiş ve su kıyılarında oturulmuştur.⁴¹

Hastalara bu tür maddî tedavi usullerinin uygulanmasının yanı sıra manevî tedavi usulleri de uygulanmıştır. Tekkelerde, dergâhlarda uygulanan manevi tedavi usulleri, kişinin inancı üzerinden ikna ve telkine dayalı, okuyarak ve birtakım ritüeller uygulayarak hastayı iyileştirme yöntemidir. Bugünkü gözle baktığımızda, psikiyatrların ve psikologların uyguladığı iki farklı yöntemi benzetebiliriz buna. Bazen kişi sadece ilaçla yetinebilir; bazen sadece terapiyle; bazen de ikisi birden gerekebilir. Osmanlılar da bu yöntemleri gerektiği gibi ve gerektiği şekliyle uygulayarak hastalıkları tedavi etmişlerdir.⁴²

2.1. Osmanlılarda Sağlık Sistemi

Osmanlı Devleti'nde sağlık hizmetleri, sağlık kurumları ve serbest hekimler tarafından yürütülmüştür. Bu hizmetlerden sorumlu olan da hekimbaşdır. Osmanlı Devleti'nin ilk hekimbaşı, II. Bayezid döneminde hizmet eden Mehmed Muhyiddin İzmitî'dir. Hekimbaşı, Osmanlı Devleti'nde bütün sağlık işlerinden sorumlu olan kişi olup ayrıca padişah ve hanedan üyelerinin sağlığıyla da bizzat ilgilenirdi. XIX. yüzyıla kadar devam eden hekimbaşılık görevi, 1850'de Tıbbiye Nezareti'nin kurulmasıyla anlam değiştirmiştir. Bu anlamda son hekimbaşı Abdülhak Molla'ya kadar Osmanlı Devleti'nde kırk iki hekimbaşı görev yapmıştır.⁴³

Sağlık kurumları, bîmaristan, bîmarhâne, şifâhâne, dârüşşifâ gibi isimlerle anılan hastanelerdir. Osmanlılarda hastanın çevresinden koparılmadan, mümkün olduğunca yaşadığı ortamda tedavi edilmesi ve bunların toplumdan kopmaması esas alınmıştır.⁴⁴ Belki de aileden ve sevdiklerinden gelecek olan desteğin, tedavideki olumlu sonuçları bilindiği için bu uygulanıyordu. Ancak gözetim altında tedavi edilmesi gereken ve bakım yapacak kimsesi olmayan hastalar buralarda tedavi edilirdi. Ayrıca ailenin zapt edemediği akıl hastaları da yine buralarda tedavi altına alınır kontrolde tutulurlardı. Bu hastanelerde tedavi gören hastaların da sosyal ortamdan koparılmaması ve toplumdan izole edilmemeleri sağlanmıştır. Hastaneler, sosyal hayatın merkezi olan külliyelerin bir parçası olarak inşa edilmişlerdir.⁴⁵ Din, ırk ve cinsiyet ayırımı gözetmeksizin parasız

⁴¹ Emine Yeniterzi, "Divan şiirinde sağlık ve hastalıklarla ilgili bazı hususlar", (Erişim Tarihi:28 Şubat 2017), www.turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/yeniterzi_08.pdf (1990), s. 100.

⁴² Şule Yüksel Özkaya, "a.g.m.", *V. Türkiye Lisans Üstü Çalışmaları Kongresi-Bildiriler Kitabı*, II (2016), s. 314.

⁴³ Sabahattin Aydın, "a.g.m.", *Osmanlılarda Sağlık*, s. 31, 32.

⁴⁴ Sabahattin Aydın, "a.g.m.", *Osmanlılarda Sağlık*, s. 33-38.

⁴⁵ Hayrettin Kara, "a.g.m." *Osmanlılarda Sağlık*, s. 198-202.

tedavi uygulayan bu hastaneleri, hekimbaşı tarafından görevlendirilen bir baştabip idare ederdi.⁴⁶ Tıpkı serbest hekimler gibi bu hastanelerdeki hekimler de ilaç yapma konusunda uzmandılar.⁴⁷

Osmanlı Devleti'nde sağlık kurumlarından başka evde hizmet veren serbest hekimler de vardı. Bunların bir dükkânı olabileceği gibi seyyar olarak çalışanları da vardı. Elbette dükkân sahibi olanların devlet tarafından kontrolü daha kolay oluyordu. Esnaf tabip olarak da adlandırılan serbest hekimler, hekimbaşı tarafından tayin edilen bir üst düzey hekim aracılığı ile imtihan edilir ve tabiplik yapıp yapamayacağına karar verilirdi. Bilgisi tabiplik yapmak için yeterli görünen hekimlere tıp bilgisi çerçevesinde hastalara bakmak ve ilaç vermek için çalışma izni verilirdi. Bundan sonra bir anlaşmazlık ve herhangi bir şikâyet durumunda, meseleyle kadı ve muhtesip ilgilenirdi.⁴⁸

2.1.1. Tıbbî Kurumların İşleyişi ve İşlevi

Sağlık müesseseleri Osmanlılarda, bir sosyal yardım müessesesi olarak işlemiştir. Hemen her büyük vakıf bir hastane açmış ve bu hastaneler devlet eliyle değil, hayır sahiplerinin girişimleriyle yapılmıştır. Bu hayır sahiplerinin başında da sultanlar, hanedan üyeleri, büyük devlet adamları ve bunların aileleri gelmektedir.

Osmanlı döneminde hizmet veren hastaneler üç grupta incelenebilir. Birincisi Osmanlılardan önce yapılan ve Osmanlı döneminde de aynı şekilde faaliyetlerine devam ettirilen hastaneler. İkincisi küçük ve büyük yerleşim yerlerinde oranın ihtiyacına göre yapılan ve faaliyet gösteren hastaneler. Üçüncüsü ve en ünlü olanları da padişahlar, valide sultanlar ve padişah eşleri tarafından yaptırılan ve vakıfa bağlanan hastaneler.⁴⁹ Osmanlı Devleti Selçuklulardan ve Memlûklülere kalan sağlık kurumlarının faaliyetlerini vakıflarının amaçları doğrultusunda devam ettirmiştir. Bunun yanı sıra devlet adamları yeni fethedilen yerlerde mutlaka hastanenin yanı sıra cami, medrese, tekke, zaviye, imaret gibi kurumları da bünyesinde barındıran külliyeler açarak bunların halkın hizmetine sunmak için vakfetmişlerdir. Vakıf sistemi Selçuklularda olduğu gibi Osmanlılarda da iskân siyasetini belirleyen en önemli unsurlardan biri olan ve insanı merkeze alan vakıf kültürü elbette insanın ruh ve beden

⁴⁶ Sabahattin Aydın, "a.g.m.", *Osmanlılarda Sağlık*, s. 32, 33.

⁴⁷ Arif Bilgin, "a.g.m.", *Osmanlılarda Sağlık*, s. 250.

⁴⁸ Ayten Altıntaş; Hanzade Doğan, "Osmanlı'da Serbest Hekimlik Yapan Esnaf Tabip", *Osmanlılarda Sağlık*, C. 1, s. 267-269.

⁴⁹ Enes Gül, "Dârüşşifâ Nafi-i Nâs-ı Cihân: Osmanlı Sultan Dârüşşifâları", *Osmanlılarda Sağlık*, ed. Coşkun Yılmaz; Necdet Yılmaz, C. 1, Biofarma, İstanbul 2006, s. 273.

sağlığını en başta ele almıştır. Osmanlı Devleti sadece fethedilen bölgelerde yeni sağlık kuruluşları yapmak ya da önceki dönemlerden kalanları korumakla yetinmemiş, aynı zamanda gayr-i Müslim cemaatlerin vakıflarına ve hastanelerine de sahip çıkmıştır.⁵⁰

Hastanelere dârüşşifâ, bîmarhâne, bîmaristan, maristan ve şifâhâne denmiştir. Bunlar vakıf kurumu oldukları için vakfedenler tarafından şartlarının belirlendiği vakfiyeleri bulunmaktadır. Vakfiyelere bakıldığında burada çalışanlar -doktorlar da dâhil- ve hastalar arasındaki iletişime çok önem verildiği görülmektedir. Meselâ Haseki ve Atik Valide Darü's-şifaların vakfiyelerinde, doktorun hastalarla olan ilişkisinde nazik, güler yüzlü, şefkatli, merhametli, bir baba gibi koruyucu olması istenmiştir. Ayrıca vakfiyelerden; darü's-şifalarda gece gündüz nöbetleşe çalışan ve hastalara hizmet eden kayyumlar bulunduğunu; bunların da çalışkan, güler yüzlü, ahlâklı, hastalarla güzel konuşan kişiler olmasının şart koşulduğunu görmekteyiz.⁵¹ Hastanelerde düzenli olarak tutulan kayıtlardan anlaşıldığına göre hastaların bakımı ve tedavisi hassasiyetle yapılmakta, odalar tek tek gezilerek hastalarla ilgilenilmekte ve hastalıklarıyla ilgili bilgi dosyaları başucuna asılıp her hastaya uygun ilaçlar imal edilmektedir. Her gün sıcak su ile ayakları yıkanmış, elbiseleri ve nevresimleri sürekli kontrol edilerek temiz tutulmuştur. Din, ırk ve cinsiyet ayrımı gözetmeden hasta kabul eden bu hastanelerde her hasta aynı hizmeti görmüştür. Bunun yanı sıra yalnızca kadınların kabul edildiği "Haseki Hürrem Sultan Bîmarhânesi" ve yalnızca erkeklerin kabul edildiği "Bezmiâlem Vâlide Sultan Vakıf Gurebâ Hastahanesi" gibi hastaneler de vardı.⁵²

Osmanlı hastaneleri mimari özelliği bakımından cami, medrese, imaret, tabhâne, kervansaray, hamam, çarşı, çeşme gibi yapılardan meydana gelen külliyelerin bir parçası olmuşlardır. Bu külliyeler şehir içinde birer küçük şehircik oluşturarak, bir sosyal merkez gibi halkın her türlü sosyal, kültürel ve sağlıkla ilgili ihtiyaçlarını da karşılamışlardır.⁵³ Hastanelerin bu şekilde inşâ edilmesiyle, hizmetlerin kolaylaşması sağlanmıştır. Bu şekilde hastalar toplumdan da izole edilmemiş olup böyle hissetmeleri engellenmiştir.⁵⁴

Külliyenin bir parçası olan bu hastanelerde çeşitli hastalıklar için ayrı bölümler

⁵⁰ Sabahattin Aydın, "a.g.m.", *Osmanlılarda Sağlık*, s. 32-34.

⁵¹ Nil Sarı, Burhan Akgün, "a.g.m.", *İ. Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Eğitimi Etkinlikleri*, 62 (2008), s. 8, 9.

⁵² Sabahattin Aydın, "a.g.m.", *Osmanlılarda Sağlık*, s. 32, 33.

⁵³ Arslan Terzioğlu, "Bîmaristan", *DİA*, 6, İstanbul 1992, s. 175.

⁵⁴ Haluk Songur, Tuba Saygın, "Şifâhaneden Hastaneye", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19 (2014), s. 203.

bulduğu gibi hastalık sonrası nekahet dönemini geçirmek için de ayrı bölümler bulunmaktaydı. Burada fiziksel hastalıkların yanı sıra akıl hastalıkları ve psikolojik hastalıkların tedavisi için de çalışılmıştır. Anadolu’da akıl hastalıklarının da tedavisi için hizmet eden ilk hastane, 1205 yılında Kayseri’de inşa Gevher Nesibe Hastahanesi’dir. 1470 yılında Osmanlı sultanı Fatih Sultan Mehmed tarafından İstanbul’da yaptırılan Fatih Dârüşşifâ’sı da hem bedensel hem de zihinsel hastalıkların tedavi edildiği bir hastanedir. Haseki Bîmarhanesi ve Süleymaniye Bîmarhanesi de yine aynı hizmeti veren sağlık kuruluşları olmuşlardır. Bu hastanelerde din, dil, ırk ve cinsiyet ayrımı gözetmeden herkesi karşılıksız tedavi etmişlerdir. Buna ilaveten hastaneden taburcu olanlara, hemen işe başlamayıp biraz dinlenmeleri için bir miktar para da verilirdi. Bu masraflar, hayır amacı olan vakıflar tarafından karşılanırdı. Vakıflar arasında sultanlara ait olanlar hayli fazlaydı ve bu vakıfların hastaneleri, kurucuları olan sultanlar tarafından saraylara has mobilyalarla döşenmişlerdi. Hastalar ve sağlık çalışanlarının temel ihtiyaçları gözetilerek dizayn edilen hastanelerde barınma, yedirilme, misafir edilme, temizlenme, sosyal ve dini ihtiyaçların karşılanması gibi her konu düşünülmüştür. İlk kurulduğu yıllarda bîmarhânedeki 20 kişilik hastaya 150 personelin tahsis edildiği aktarılmaktadır. Hastanın yıkanması, temizlenmesi, traşı, yedirilmesi, giydirilmesi, ilaçlarının takibi gibi birçok hizmet bu personel tarafından en mükemmel şekilde sevgi, anlayış ve merhametle yürütülmüştür.⁵⁵ XVI. Yüzyılın sonlarına doğru İstanbul’da 119 hastane olduğu aktarılmaktadır. Bu hastanelerin kapasitesi ise 150 ile 300 kişi arasında değişir.⁵⁶

Hastanelerin içinde özellikle Edirne Darüşşifa’sı, birçok incelemenin konusu olmuştur. Havuzu, odaları, yatakları ve bahçesiyle psikolojik ve zihinsel hastalıkları olanlar için her şey düşünülmüştür. Hastalara normal bir hastane gibi hizmet vermenin ötesinde su sesi, güzel bir bahçe ve müzikten oluşan bir reçete sunmuştur.⁵⁷ Bu hastanenin diğerlerinden farklı olan en önemli özelliği de akustiği ve planlanması açısından müzikle tedaviye uygun yapılmış olmasıdır.⁵⁸ Hastalara mizaçlarına uygun müzikler dinlettirilip takip edilmişler ve onların hastalığına uygun makamlar tespit edilmiştir. Ayrıca hastalar burada Kur’an tilâveti, ney, su ve kuş sesleri dinletilerek; güzel kokulu ve rengârenk çiçekler arasında; renklerle, boyalarla, çeşitli sanatsal

⁵⁵ Hayrettin Kara, “a.g.m.”, *Osmanlılarda Sağlık*, s. 198-200.

⁵⁶ Sabahattin Aydın, “a.g.m.”, *Osmanlılarda Sağlık*, s. 33.

⁵⁷ Mehmet Yaşar Ertaş, Kağan Eğnim, “Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Hastalıklar”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (2011), 10, s. 92.

⁵⁸ Sezer Erer, Elif Atıcı, “Selçuklu ve Osmanlılarda Müzikle Tedavi Yapılan Hastaneler”, *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi* (2010), 36, s. 31.

etkinlikler ve el işleriyle meşgul edilerek tedavi edilmişlerdir. Hastalara son derece şefkat ve merhametle muamele edilerek; ceviz karyolalarda, tertemiz çarşafarla, aydınlık ve ferah odalarda yatırılmışlardır.⁵⁹ Bu şartlardaki hastaların kısa sürede iyileştiklerini, Evliya Çelebi nakleder.⁶⁰ Renklerin, müzik sesinin, güzel muamelenin ve güzel olan her şeyin insan psikolojisi üzerindeki olumlu tesirine inanılmıştır ve bunların olumlu sonuçları da görülmüştür. Müzikle, sanatsal etkinliklerle, boya ve renklerle terapi, günümüzde de psikolojik rahatsızlıkların tedavisinde etkin şekilde kullanılan yöntemlerdir.⁶¹

İçlerinde bîmarhânelerin bulunduğu bu külliyelerin diğer bir parçası olan medreselerle hastanelerin bu şekilde yan yana olması, teorik ve pratik eğitimin bir arada yürütülmesine imkân vermiştir.⁶² Hekim adaylarına teorik ve pratik bilgiler, usta-çırak usulüyle öğretilmiştir. Osmanlı hekimleri tıp bilgisinin yanı sıra din, felsefe, matematik, astroloji ve müzik konularında da oldukça bilgiliydiler. Bu eğitimler genellikle medreselerde ve darüşşifalarda verilmiştir.⁶³ Hekimler hastalarını, hıtlar teorisine uygun ilaçlarla tedavi etmişler, onların nabızlarını dinleyerek sağlık durumlarını takip etmiş ve duruma göre tedavi uygulamışlardır.

2.2. Bir Şifa Müessesesi Olarak Tekke ve Zaviyeler

Osmanlılarda maddî tedavi usullerini uygulayan ve devlet eliyle sistemleştirilen tıbbî kurumların yanı sıra yine devlet eliyle desteklenen ve manevi tedavi usullerini uygulayan kurumlar da oldukça yaygındı. Bu kurumlar, devletle işbirliği içerisinde, onun tarafından desteklenen ve kontrolünde faaliyet göstererek birçok alanda olduğu gibi sağlık alanında da devletin işini kolaylaştıran tekke, zaviye ve dergâhlardır.

Osmanlı döneminde tekke ve zaviyeler öncelikle bir danışmanlık merkezi gibi işliyordu. Hastanelerin yanı sıra hizmet veren zaviye ve tekkeler, oldukça büyük bir güce sahipti. Halkın psikolojisini düzgün tutma konusunda gayet başarılıydılar.⁶⁴ O dönemde sık karşılaşılan ve Anadolu'nun her yerinde bulunan tekke ve ocaklar böylece

⁵⁹ İsmail Çolak, "Osmanlı'da Ruh Tababeti ve Musikiyle Tedavi", *Somuncu Baba İlim Kültür ve Edebiyat Dergisi* (2008), 146, s. 2.

⁶⁰ Mehmet Yaşar Ertaş, Kağan Eğnim, "a.g.m.", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (2011), 10, s. 93.

⁶¹ Şule Yüksel Özkaya, "a.g.m.", *V. Türkiye Lisans Üstü Çalışmaları Kongresi-Bildiriler Kitabı*, II (2016), s. 315.

⁶² Sabhattin Aydın, "a.g.m.", *Osmanlılarda Sağlık*, s. 33.

⁶³ Gülten Dinç, "Osmanlı Tıbbı", *Tıp Tarihi ve Tıp Etiği Ders Kitabı*, s. 87.

⁶⁴ Tevfika Tunaboğlu İkiz, "a.g.m.", <http://www.journals.istanbul.edu.tr/iupcd/article/view/1023018953> (2012), s. 162.

halka dini ve sosyal hizmetler sundukları gibi hastalıkları ve özellikle psikolojik hastalıkları tedavi etme çalışmaları da yapmışlardır.⁶⁵

Ocak ve tekke tedavileri genelde ikna ve telkin yöntemine dayanarak yapılmıştır.⁶⁶ Buralarda şeyhler, gönüllere hitap eden sohbetlerle kişinin kendisi üzerinde odaklanarak düşünmesi ve tefekkür etmesi yoluyla, bir nevi kişisel terapi ya da grup terapi yapmışlardır. Hastanın inançları doğrultusunda onları okuyup üfleyerek de manevî yoldan tatmin etmişler ve iyileşeceklerine inandırmışlardır.⁶⁷

Tekke ve ocaklarda şok tedavisi de yapılmış; lüzumlu bazı durumlarda hastalar, gerek korkutma, gerek şaşırtma yoluyla kendine getirilmeye çalışılmıştır. Ancak bu yöntem her hastaya değil, gerekli görülenlere uygulanmıştır. Örneğin saralı ve bunamış hastaların “Bu bizim hastamız değil.” diye geri gönderildikleri de bilinmektedir.⁶⁸

Bunların dışında bir manevî lidere intisap etmek, başlı başına psikolojik tedavi yöntemi olarak kullanılmıştır. Manevi bir lidere intisap edip tasavvufla meşgul olan kişiler, böylelikle psikolojik hastalıklardan da korunmuşlardır. Osmanlılar tasavvufun manevi gücünün, psikolojik sağlık açısından bıraktığı olumlu etkilerinden yararlanmışlardır. Maneviyatla tedavi, o gün olduğu gibi bugün de psikolojik rahatsızlıklarda başlı başına uygulanan bir tedavi yöntemidir. Günümüzde “Transpersonal Psikoloji” alanında uygulamaları yapılan bu metot, Osmanlı döneminde tasavvuf ve tarikatlar yoluyla uygulanmıştır.

2.2.1. Osmanlı Tasavvuf Anlayışı ve Transpersonal Psikoloji

Freud’la birlikte başlayan modern psikoloji, her toplumda asırlardır dini uygulamalarla yan yana olan psikolojiyi dinden ayırıştırarak, tamamen dinleri dışlayan bir yaklaşım benimsemiştir. “Ancak modern felsefe ve psikoloji bunların insana yetmediğini ve insanın da bunlarla yetinmediğini görmüş; hümanist ve varoluşçu akımlarla kendilik kavramı üzerinden insana nefes aldirmaya çalışmıştır.”⁶⁹ Böylece Freud sonrası kuramcılar sürekli sorgulayarak ve deneyerek yavaş yavaş maneviyata yaklaşan görüşler ortaya atmaya başlamışlardır Bu görüşlerin günümüzdeki en son halkası ise Transpersonal psikolojidir. Modern psikolojiyi yakından incelediğimizde,

⁶⁵ Nil Sarı, Burhan Akgün, “a.g.m.”, *İ. Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Eğitimi Etkinlikleri*, 62 (2008), s. 12.

⁶⁶ Şükran Sayyar, *Geleneksel Tedavi Yöntemleri*, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Projesi, Sivas, 2014, s. 32.

⁶⁷ Emine Yeniterzi, “a.g.m.”, www.turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/yeniterzi_08.pdf (1990), s. 101.

⁶⁸ Nil Sarı, Burhan Akgün, “a.g.m.”, *İ. Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Eğitimi Etkinlikleri*, 62 (2008), s. 12, 13.

⁶⁹ İsmail Acarkan, *Kişiliğin DNA’sı*, Kurtuba Kitap, İstanbul 2016, s. 20, 21.

Freud sonrasında sırasıyla ortaya çıkan Hümanist, Varoluşçu ve Transpersonal psikoloji ekollerinin gittikçe artan bir oranla maneviyata yaklaştıklarını görmekteyiz.

Maneviyata yaklaşımın ilk adımını atan Hümanistik Psikoloji ekolünün kurucusu A. Maslow, Freud'un yaklaşımının, psikolojinin hastalıklı yarısıyla ilgilendiğini ancak bunun bir de sağlıklı diğer yarısı olduğunu ifade etmiş ve böylelikle üst bilinçdışı giden kapılar aralanmıştır. 1960'lı yıllarda Roberto Assagioli, bilinçdışının topografik bir haritasını çizerek, insanın manevi gelişimine anlam kazandıran üst bilinçdışı kavramını bu şemada yerli yerine oturtmuştur. Ayrıca üst bilinçdışının doruk noktasında, her insanda potansiyel olarak bulunan mükemmel yakın bir boyut olduğuna işaret eder.⁷⁰ Ken Wilber 1977'de yayınlanan kitabında bu âlemi "birlik bilinci" olarak tanımlamıştır. Bunun tasavvuftaki karşılığı "akl-ı küll"dür. Wilber; insanın bu sonsuzluk âleminden, içinde yaşadığımız zaman ve mekân boyutuna düşen bir damla olduğunu ifade eder. Denizden ayrı düşen damlanın ilk konumu, varoluş konumudur. Kişi "Ben denizden ayrı bir damlayım." dediğinde "o" bilinci oluşur ve geldiği deniz yani "birlik âlemi" bilinç dışına atılır. Birlik âlemiyle başlayan bilinçdışımız aşağı doğru kademe kademe inerek üst, orta ve alt bilinçdışını oluşturur.

Bilinçdışının katmanları arasında yükselmek dikey gelişim sürecidir. Ancak aynı katta sıkışıp zaman ve mekân arasında ileri geri yapıyorsak yatay alandayız demektir. Birçok psikolojik problem, yatay alanda sıkışıp kalmaktan ve dikey gelişim gösterememekten kaynaklanmaktadır. Transpersonal psikolojinin amacı; insana kim olduğunu, nasıl bir potansiyel taşıdığını ve bu potansiyeli gerçekleştirmezse nelerin olabileceğini göstermektir.⁷¹ "İnsanın mizaç ve kişilik boyutu aslında her türlü eksikliğin ve ikiliğin ötesindeki özün, ikilik/dualite ve sınırlı varoluş düzlemindeki bir yansımasıdır. Psişe ve kişilik boyutumuz sonsuz ve kalıcı olan özümüzün sınırlı geçici bir görünümüdür."⁷² Maneviyattan beslenen transpersonal psikoloji, kişinin kendisini daha iyi tanımasını sağlayarak, bu potansiyelin açığa çıkmasını ümit eder.⁷³ Kişinin kendini tanıması spirüel varlığının farkına varması için yapılan çalışmalarda, enneagram modeli ortaya çıkmıştır. "İnsanlık tarihinde sözel aktarımlarla bugüne ulaştığı bilinen bu model, XX. yüzyılın ikinci yarısında Oscar İchazo ve psikiyatr Claudio Naranjo'nun katkılarıyla geniş kitlelere tanıtılmıştır. Binlerce yıllık tecrübe ve

⁷⁰ Mustafa Merter, *Dokuz Yüz Katlı İnsan*, Kaknüs Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 2009, s. 56-78.

⁷¹ Mustafa Merter, *a.g.e.*, s. 116-152.

⁷² İsmail Acarkan, *a.g.e.*, s. 335.

⁷³ Mustafa Merter, *a.g.e.*, s. 307.

öğretilere dayanan bu model, 1960'lardan itibaren bilim çevrelerince ilgi görmeye başlamış, bilimsel çalışma ve tezlere konu olmuştur.⁷⁴ Maneviyat geleneğinin binlerce yıldır bildiği bu gerçek, böylece yeniden ortaya çıkmıştır.⁷⁵ Osmanlı toplumunda yaygın olan tasavvuf, bu geleneğin bire bir uygulayıcısı konumundadır. Bu tür bir psikolojik yaklaşımla insanların iyileşmesini sağlayan tasavvuf, tarikatlar, tekkeler, zaviyeler, bazen hastalıkların ortaya çıkmasına dahi imkân vermeyen işlevsel kurumlardır.

Tasavvufta “nefsin katları” olarak belirtilen bilinçdışı katmanların en alt katları “nefs-i emmare” olarak ifade edilir. Buralarda alt kişiliklerimiz ve rollerimiz hüküm sürer. Bu gölge varlıklar, üst katların varlığından habersizdir. Duyguları sığ ve sathidir. Motivasyonları ve eğilimleri bencil sebepler üzerine inşa edilmiştir. En üst katlar ise insan ruhunun letafet kazandığı katlardır. Alt katlara özgü kaygı, korku, hüzn gibi duygular buralarda olmaz.⁷⁶ Kişi bu üst katlardaki spiritüel (ruhsal) seviyeden alt katlara düştüğünde psikolojik ve bedensel düzeyiyle özdeşleşir. Bu düşüş; varoluş, kimlik ve güvende olma konularında eksiklik ve kaygılara neden olur.⁷⁷ Tasavvufta en üst katların sakinine can, ben, özbenlik gibi ifadeler kullanılır. Nefsin alt katlarında karanlık arttığı için kaygı ve korku da artar. Ayrıca bu katlarda yansıtma mekanizması yoğun olarak devreye girdiği için, karşımızdaki kişinin gerçek halini değil, kendi bodrum kat hayallerimizi görürüz. Alt katlar çok durağan ve gelişim göstermeyen bir yapıdadır. Sanki her şey donmuş gibidir. Bu donmuşluk psikolojik sağlımız üzerinde bir takım etkiler bırakır. Örneğin depresyon hastası, belirli olaylara ve kişilere kilitlenip takılıp kalmıştır. Anksiyeteye baktığımızda da benzer bir takılma görürüz. Obsesif kompulsif bozukluk zaten tamamen bir takılma hastalığıdır. Ancak üst katlara çıktıkça bu donuk yapının kaybolduğu ve dolayısıyla da psikolojik hastalıkların azaldığı görülmektedir. Aslında herkesin gerçek isteği sıkışıp kaldığı alt katlardan daha ferah, daha aydınlık, kaygı ve tasaların azaldığı, daha özgür bir hayat sunan üst katlara yükselmektir. Nasıl yükseleceğini bilemeyince de kendince çareler arar. Sarhoş bunun için içer, Müslüman bu yüzden namaz kılar, Hıristiyan bunun için kiliseye gider. Tüm insanlık bir üst kata çıkmak için farkında olmadan çabalar. Asırlar boyunca insanlar, bu açıdan kendi dinleriyle tatmin olmuşlardır.⁷⁸ Osmanlı toplumu da yüzyıllarca bu yolla tatmin olarak sağlıklı bir şekilde yaşamını idame ettirebilmiştir. Bir manevi lider öncülüğünde

⁷⁴ İsmail Acarkan, *a.g.e.*, s. 66.

⁷⁵ Mustafa Merter, *a.g.e.*, s. 51.

⁷⁶ Mustafa Merter, *a.g.e.*, s. 219.

⁷⁷ İsmail Acarkan, *a.g.e.*, s. 337.

⁷⁸ Mustafa Merter, *a.g.e.*, s. 219-282.

spiritüel düzeye çıkma gayretleriyle yaşamını sürdürmüştür. Bedenle ve psişeyle özdeşleşmeyince, yaşlılıktan kaçınma, eksiklik duygusu, ölüm kaygısı, kimlik karmaşası, bağımlılık, sosyal kaçınma, hazza düşkünlük gibi sorunlar yaşanmayacağı⁷⁹ için de, genellikle bu tür sorunlarla karşılaşmadıklarını söyleyebiliriz. Yani Osmanlı toplumu bir manevi lider öncülüğünde, tasavvuf yoluyla nefis katlarında yükselerek, psikolojik sağlığını korumuştur. Böylece yukarıda da izah edildiği gibi alt katların hastalığı olan depresyon, anksiyete, OKB gibi rahatsızlıkların; tasavvufu hayatının bir parçası haline getiren Osmanlı toplumunda daha az görüldüğü düşünülebilir. Vele ki bu rahatsızlıklar görülmüş olsun, böyle kişiler yine bu kurumlar tarafından tedavi edilmişlerdir.

Terapinin bir tarifi de şöyledir. “Alt katların dar ve karanlık alanlarına hapsolmuş, acı çeken insanı bir üst kata çıkartabilen metoda geniş anlamda terapi denir.”⁸⁰ Tasavvufta manevi liderlerin (şeyhlerin) yaptıkları da, acı çeken bu insanları üst kata çıkarmak olduğundan, bir nevi terapidir.

Tekkelerde uygulanan metotlardan biri de, kendinden maddi ve manevi bir şeyler vererek yükselme ve iyileşmedir. Çünkü nefsin alt katlarında insan alıcı konumdadır ve bir üst kata çıkmak istiyorsa verici olmalıdır. Yoksa bu dar alanda boğulup kalır. Nefes; aldıktan sonra vermenin ne kadar hayati bir mesele olduğunu ve vermeyince almanın hiçbir değeri olmadığını, ancak ikisi bir araya geldiğinde anlamlı olduğunu gösteren, en güzel örnektir.⁸¹ Dolayısıyla bizler de, nefes örneğinde olduğu gibi, daralıp kalmak ve boğulmak istemiyorsak vermeyi öğrenmeliyiz. Osmanlı tekkelerinde bu surette vermenin anlamı öğretilerek bununla ilgili çalışmalar yapılmıştır. Zaten sosyal bir yardım müessesesi olarak da faaliyet gösteren Osmanlı tekkeleri, vermenin en canlı olarak yaşandığı ve yaşatıldığı kurumlardır. Bu yolla da kişilerin psikolojik açıdan iyi olma halleri sağlanmıştır.

İnsanın psikolojik ve bedensel düzeydeki temel korkusu olan ölüm korkusu, aynen Transpersonal yaklaşımda olduğu gibi bu tekkelerde etkisiz hale getirilmiştir. Birtakım eğitimler ve metotlarla ölüm korkusu insandan uzaklaştırılmaya çalışılmış, hatta ölümün güzelliği üzerine durulmuştur. Tasavvuf üzerine yapılacak olan bir çalışmada tasavvufun ölüme bakış açısı ve yaklaşımı, bu anlamda tarikatların yaptığı çalışmalar ve tasavvuf büyüklerinin mezkûr konuyla ilgili hoş sözlerinin mevcudiyeti

⁷⁹ İsmail Acarkan, *a.g.e.*, s. 337

⁸⁰ Mustafa Merter, *a.g.e.*, s. 304.

⁸¹ Mustafa Merter, *a.g.e.*, s. 172, 238.

görülecektir.

3. EBÛ BEKİR NUSRET EFENDİ, ESERİ “MÂ-HAZARA Fİ’T-TIBBİ’R-RÛHÂNÎ VE’L-CİSMÂNÎ”NİN MUHTEVASI VE OSMANLI TIBBINİN ANLAŞILMASINDAKİ EHEMMİYETİ

Buraya kadar anlatılan metotları içinde barındıran Osmanlı tıbbı, döneminin en etkili tedavi usullerini yıllarca uygulayarak olumlu sonuçlar elde etmiştir. Bu tedavi usulleri, *Mâ-hazara fi’t-tıbbi’r-rûhânî ve’l-cismânî* adlı risalede derli toplu olarak genel anlamda bir araya getirilmiş olup dikkatle incelendiğinde, Osmanlı tıbbının mantığını ve uygulamalarını bu eserde görmek mümkündür.

Mâ-hazara fi’t-tıbbi’r-rûhânî ve’l-cismânî, Ebu Bekir Nusret Efendi’ye ait bir tıp eseridir. Kütüphanelerde yüzden fazla yazma nüshası bulunan bu eser “*Mücerrebât-ı Nusret, Nusret Efendi mecmuası, Mâhazara fi’t-tıbb, Nusret Efendi risâlesi*” gibi isimlerle de anılmaktadır. Nüshalarının fazla olması eserin çok beğenilip okunduğunun bir işareti olmalıdır. Yazma nüshalarından başka bir de ilki Hicri 1245 (1829), ikincisi de Hicri 1301 (1883) yılında olmak üzere İstanbul’da iki defa basılmıştır.⁸²

İnsanlara faydalı olup Allah katında hayırlı bir insan olmayı kendilerine şiar edinerek sayısız muazzam ve kalıcı eserler vücûda getiren Osmanlılardan biri olan Nusret Efendi de bu amaç uğruna, yaptığı çalışmalarda yarar sağlama düşüncesini ön planda tutar. İnsanlara yararlı olmak için yaptığı çalışmalardan biri de adı geçen eserdir. Psikolojik ve fizyolojik hastalıklarla bunların tedavi yollarını gösteren bu eser, tıbbî bilgiler ihtiva eder.

Nusret Efendi yaşadığı döneme kadar yazılmış olan birçok mühim tıp eserini okumuş; okuduklarının uygulamasını yaparak bunları denemiş ve tecrübe kazanmış; tıp ehli olan kimselerden birçok bilgiler edinmiş; topladığı bilgileri, okuduklarını, görüp duyduklarını, uygulamalarını kendi gayret ve tecrübeleriyle bir araya getirerek eserini ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla bu eser XVIII. yüzyılda yazılmış olmakla beraber o zamana kadar yazılmış ve uygulanmış olan metotları ihtiva ettiği için Osmanlı’nın daha çok XVIII. yüzyıl öncesi tıp anlayışını ve uygulamalarını yansıtmaktadır.⁸³

Bu eser ile ilgili olarak Muhittin Eliaçık tarafından iki bildiri sunulmuştur. Birincisi “*Ebubekir Nusret Efendi’nin “Mâ-hazar” Adlı Tıbbî Eseri ve Bazı Edebî*

⁸² Osman Ünlü, “Ebubekir Nusret’in Saib-i Tebrizi Şerhleri”, *Turkish Studies*, V.4/6 (2009), s. 444.

⁸³ Şule Yüksel Özkaya, “a.g.m.”, *V. Türkiye Lisans Üstü Çalışmaları Kongresi-Bildiriler Kitabı*, II (2016), s. 315, 316.

Tetkikler” başlığıyla 2014’te Gümüşhane Üniversitesi’nde gerçekleştirilen Uluslararası Katılımlı Osmanlı Bilim ve Düşünce Tarihi Sempozyumu’nda ikincisi ise yine 2014’te Van’da “*Ebubekir Nusret Efendi’nin Mâ-hazar Adlı Tıbbî Eseri*” adıyla 6. Uluslararası İslam Tıp Tarihi Cemiyeti Kongresi’ndedir. Bu eser üzerine Zeynep Atiye Aksaraylı tarafından “*Bir 19. yy. (H. 1257) Metni Olan Mâ-hazar’ın Dil İncelemesi*” adıyla bir yüksek lisans çalışması yapılmıştır.⁸⁴ Bunlardan başka 2016 yılında Süleyman Demirel Üniversitesi’nde düzenlenen V. Türkiye Lisans Üstü Çalışmaları Kongresi’nde “*Osmanlı’nın Tıp Anlayışını ve Akıl Hastalarına Yaklaşımını Belirleyen Faktörler ile Bu Anlayışın “Mâ-hazar”da Tezâhürü*” adıyla bir bildiri de tarafımızdan sunulmuştur.

3.1. Muvakkar şeyh-i celilü’l-kadr Ebû Bekir Nusret b. Abdullah Efendi

Doğum tarihi kesin olarak bilinmeyen Ebû Bekir Nusret Efendi, aslen Harputlu olduğundan dolayı ismi “Harputî Ebû Bekir Nusret Efendi” olarak da geçer. Ayrıca buldukları bölgede ailesi “Çankalzâde” adıyla anıldıkları için kendisine “Çankalzâde Ebubekir Nusret Efendi” adıyla da rastlanılabilmektedir.⁸⁵

İlk tahsilini Harput’ta tamamlayan Nusret Efendi, gençlik döneminde İran, Bağdat ve Şam’da bulunup daha sonra İstanbul’a gelmiştir. Otuz yıldan fazla bir süre İstanbul’da bulunduğu zaman Nuruosmaniye Câmii Kütüphanesi’nde hâfız-ı kütüblük yapmıştır. İyi derecede Farsça bilen Nusret Efendi, kimya ilmiyle de uğraşmıştır. “Memurluğu süresince halka faydalı olmaya çalışan, bu amaçla sürekli ders veren, Farsça öğreten, sağlıkla ilgili bilgiler veren Nusret Efendi ‘muvakkar şeyh-i celilü’l-kadr’ olarak tanınırdı.”⁸⁶ Kendisi, dönemin büyük bir ilim ve fikir adamı olarak bilinmekteydi. Önde gelen âlimlerden dersler almış, hem medrese hem de tasavvuf ilimlerini yani zâhirî ve batınî ilimleri tahsil etmiştir. Zâhirî ilimleri Dağıstanî Ali Efendi’den, tasavvufî ilimleri de Mustafa el-Bekrî-i Kuddusî’den tahsil eden Nusret Efendi, Arapça ve Farsçaya oldukça hâkim olup üç dilde yazılmış şiirleri mevcuttur. Tasavvufa olan meylî, onun hayat tarzının ve düşünce yapısının temelini oluşturmuştur. XVIII. yüzyılın önemli ilim ve fikir adamlarından olup aynı zamanda önemli şâir ve şâirihleri arasındaydı.⁸⁷ İlim çevrelerince kabul görmüş, sözünün değeri olan kıymetli

⁸⁴ Kemal Karabuçak, “İhmâl Edilmiş Bir Sebki-i Hindî Şâiri: Ebubekir Nusret Efendi ve Divanı”, *Asia Minor Studies*, C. 5, S. 9 (2017) s. 37.

⁸⁵ Hüseyin Gönel, “Nusret Ebûbekir Efendi ve Sa’ib Şerhi Üzerine Bazı Notlar”, *Uluslararası Türkçe ve Türkî Diller Tarihi, Edebiyatı ve Dil Bilimleri Dergisi* (2009), 4, 7, s. 194.

⁸⁶ Bahir Selçuk, “Harputlu Bir Şâir: Ebû Bekir Nusret Efendi”, *Uluslararası Harput’a Değer Katanlar Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, c. 2, s. 86.

⁸⁷ Hüseyin Gönel, “a.g.m.”, *Uluslararası Türkçe ve Türkî Diller Tarihi, Edebiyatı ve Dil Bilimleri Dergisi* (2009), 4, 7, s. 194, 195.

âlimlerdendir. “Mutasavvıf ve âlim bir şahsiyet olan Nusret Efendi, iyi bir şair olmasına rağmen zamanla şairlik yönü unutulmuş, daha çok ilim adamlığı ve şâirliği ile ön plana çıkmıştır. Üç dilde şiir yazabilen ve iyi derecede Farsça bilen Nusret Efendi, Farsça ve tıpla ilgili dersler de vermiştir.”⁸⁸

Çok yönlü bir kişiliğe sahip olduğu, yaptığı çeşitli işlerden anlaşılmaktadır. Hem bir kimyager⁸⁹ hem maarifçi bir zat olup hâfız-ı kütüplük de yapmıştır. Hem şair kişiliğiyle hem de şâirh olarak dikkat çeken bir simadır. Fars edebiyatını ihtisas derecesinde bildiği söylenmektedir.⁹⁰ Tüm bunların yanı sıra tıp alanında da çalışmalar yapmıştır. Bu anlamda insanlara sağlıkla ilgili dersler vermiş⁹¹ ve tıpla alâkalı olan eseri *Mâ-hazara* 'yı yazmıştır.

3.1.1. *Ebû Bekir Nusret Efendi'nin Eserleri*

Üç dilde şair olan Ebû Bekir Nusret Efendi'nin Arapça, Farsça ve Türkçe şiirlerinden oluşan bir divanı, üç tane şerhi, bir de tıbaa ait eseri bulunmaktadır. Safevi'nin tefsirini özetlediği Arapça eserini de ilave ettiğimizde karşımıza toplam altı eseri çıkacaktır.

“*Mâ-hazara fi't-tıbbı'r-rûhânî ve'l-cismânî*” Nusret Efendi'nin, üzerinde çalıştığımız tıp eseridir. Bu risalede Nusret Efendi psikolojik ve fizyolojik hastalıklara maddi ve manevi tedavi yollarından bahseder.

“*Sâib-i Tebrîzi Şerhleri*” Nusret Efendi'nin en çok bahsi geçen eserleridir. Bu şerhler farklı zamanlarda yazılmış üç ayrı eserdir. 1. Eser; Sâib-i Tebrizî'nin “elif” kafiyesinden yazdığı gazellerin şerhidir. 2. Eser; Sâib-i Tebrizî'nin “te” harfindeki gazellerinin şerhidir. 3. eser ise Sâib-i Tebrizî Divânı'nın her harfinden birkaç gazel seçilerek yapılan şerhleridir.⁹²

“*Dîvanı Nusret*” kendisinin şair kişiliğinin bir yansımasıdır. Her ne kadar şair kişiliği, ilim adamlığının ve şâirliğinin gerisinde kalmış⁹³ gibi görünse de üç dilde şair olan Ebu Bekir Nusret Efendi'nin bir Dîvan'ı olup Osman Ünlü bunun bilinen üç nüshası olduğunu bildirir. “Bu nüshalar İstanbul Üniversitesi Türkçe Yazmalar No:515, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine No:879 ve Tire Necip Paşa Kütüphanesi

⁸⁸ Bahir Selçuk, “a.g.m.”, *Uluslararası Harput'a Değer Katanlar Sempozyumu Bildiriler Kitâbı*, c. 2, s. 86.

⁸⁹ Hüseyin Gönel, “a.g.m.”, *Uluslararası Türkçe ve Türkî Diller Tarihi, Edebiyatı ve Dil Bilimleri Dergisi* (2009), 4, 7, s. 194.

⁹⁰ Osman Ünlü, “Türk Edebiyatına Saib-i Tebrizi Şerhleri”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 4, S. 1 (2006), 4, 1, s. 88.

⁹¹ Bahir Selçuk, “a.g.m.”, *Uluslararası Harput'a Değer Katanlar Sempozyumu Bildiriler Kitâbı*, c. 2, s. 86.

⁹² Osman Ünlü, “a.g.m.”, *Sosyal Bilimler Dergisi* C. 4, S. 1 (2006), 4, 1, s. 88.

⁹³ Bahir Selçuk, “a.g.m.”, *Uluslararası Harput'a Değer Katanlar Sempozyumu Bildiriler Kitâbı*, c. 2, s. 86.

Diğer Vakıflar No: 808’de bulunmaktadır.”⁹⁴ Ancak daha sonra Kemal Karabuçak dokuz nüsha tespit ettiğini yazmıştır.⁹⁵

“*Mūlahhas min tefsir keşfi’l-esrâr*”, Safevî’nin “Hetk-i Esrâr” adlı tefsirini özetlediği Arapça olan eseridir.⁹⁶

Eserlerinde manaya önem vermiş; dünyanın faniliği, ölüm, fazilet ve dürüstlük gibi konular üzerinde durmuştur. “İnsan öldükten sonra dahi eseri onun adına dünyada kalmış gibidir” diyerek yazdığı eserlerindeki asıl maksadın “insanlara fayda sağlamak” olduğunu belirtir. “İhtiyacı olan dostlar nazarında iyi anılmak” yeterlidir onun için. Bütün ilimlere aşina olan, özellikle de tasavvufa büyük bir ilgisi olan Nusret Efendi, daha çok halka yararlı olma ve halkı irşat etme üzerinde durmuştur. “Sanattan çok iyi anlamasına rağmen sanatın, hakikatin bir adım dahi önüne geçmesine izin vermeyen bir anlayışa sahiptir.”⁹⁷

Yaptığı çalışmalarda insanlara faydalı olmayı amaçlayarak dünyalık bir menfaat gütmeyeceğini, bu dünyanın gelip geçici olduğunu eserlerinde vurgulayan ve bu bilinçle hayatını yaşayan Nusret Efendi’nin vefat tarihi ile ilgili kaynaklarda ihtilafli bilgiler verilmiştir. Vefat tarihi olarak H. 1208 ile 1210 (M.1792-1796) yılları verilmektedir.⁹⁸ Ancak Surûri’nin şu dizelerinin tarihine baktığımızda vefat tarihi olarak 1208 yılı daha doğru görülmektedir.

Târîh-i irtihâlini yazdım telâş ile

Nusret Efendi eyledi azm-i bekâ meded (H. 1208/M. 1793-1794)⁹⁹

Eyüp’te bulunan Kaşgarî Dergâhı’nda medfundur.¹⁰⁰

Ebû Bekir Nusret’in Divanı’nda Mevlevîlik ile ilgili beyitlere ve bir gazele rastlanmasına rağmen gerek Şam’daki çevresi gerekse İstanbul Eyüp’te bulunan Kaşgarî Dergâhı’nda metfun olmasından dolayı Nakşibendî tarikatına mensup olduğu düşünülebilir.¹⁰¹

⁹⁴ Osman Ünlü, “a.g.m.”, *Turkish Studies*, V.4/6 (2009), s. 444.

⁹⁵ Kemal Karabuçak, “a.g.m.”, *Asia Minor Studies*, C. 5, S. 9 (2017) s. 37

⁹⁶ Osman Ünlü, “a.g.m.”, *Turkish Studies*, V.4/6 (2009), s. 445.

⁹⁷ Hüseyin Gönel, “a.g.m.”, *Uluslararası Türkçe ve Türkî Diller Tarihi, Edebiyatı ve Dil Bilimleri Dergisi* (2009), s. 194-196.

⁹⁸ Bahir Selçuk, “a.g.m.”, *Uluslararası Harput’a Değer Katanlar Sempozyumu Bildiriler Kitâbı*, c. 2, s. 86.

⁹⁹ Kemal Karabuçak, “a.g.m.”, *Asia Minor Studies*, C. 5, S. 9 (2017) s. 35.

¹⁰⁰ Osman Ünlü, “a.g.m.”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 4, S. 1 (2006), s. 88.

¹⁰¹ Kemal Karabuçak, “a.g.m.”, *Asia Minor Studies*, C. 5, S. 9 (2017) s. 36.

3.2. Ebû Bekir Nusret Efendi'nin “Mâ-hazara”ındaki Bazı Hususiyetler

Mâ-hazara fi't-tıbbi'r-rûhanî ve'l-cismânî adlı eser Osmanlı tıbbının küçük bir özetini genel hatlarıyla sunar. Tıp kitaplarından bir derleme ve adeta bir ansiklopedi niteliğinde olan bu eserde, tıpkı Osmanlı uygulamalarında gördüğümüz iki açıdan tedavi yaklaşımı gibi, Ebû Bekir Nusret Efendi de hastalıklara iki açıdan yaklaşarak tedavi metotlarını iki farklı formül şeklinde vermiştir. Tüm hastalıkların tedavisi için biri manevî biri maddî olmak üzere iki alternatif sunan Nusret Efendi, böylelikle hastanın iyileşeceğine dair olan ümidini ve inancını da iki katına çıkarmış olur.¹⁰²

Özelde Nusret Efendi'nin genelde ise Osmanlı tıbbının mantığını görmek açısından baktığımızda *Mâ-hazara*'da en önemli olan kısım, eserin ilk kısmıdır. Buradan Nusret Efendi'nin yaklaşımını ve hastalıklara bakış açısını görebilmekteyiz. Onun tedaviye yaklaşımı; sadece hastalığı iyi ettiğine inanılan ilacı hastaya verip onu göndermek değildir. Öncelikle hastayı psikolojik açıdan destekleyip dualar ve bazı ritüeller uygulayıp daha sonrasında da gerekli ilaçları vererek iyileştirmeye çalışmak ve tedavi etmektir. Bu yaklaşım tarzı, kendisinin aynı zamanda dönemin psikoloji merkezi olan tasavvufla alakadar olmasından da kaynaklanmaktadır. Hatta bu ritüellerde sayılara ve şekillere oldukça dikkat edilmesini ve ne bir eksik ne de bir fazla olmaması gerektiğini özellikle vurgulayarak, hastanın bunları doğru uyguladığı takdirde kesinlikle iyileşeceğine dair olan inancını artırır. Ayrıca olumlu örneklerle de yer vererek bu inancın pekişmesine yardımcı olur. Böylelikle artan inançla oluşan şartlanmalar sayesinde tedavinin kolaylaşmasını ve olumlu sonuçlar doğurmasını da sağlamış olur.

İkinci kısım daha çok macun, şerbet, merhem gibi ilaçların formüllerini ihtiva eder; bir tarifler kısmı niteliğindedir. Hastalıklar için uygun olan bitki, kök, macun ve karışımların nasıl yapılacağını; hangi bitkiden hangi ölçüde ve ne şekilde kullanılacağını anlatmaktadır.

Eserin muhtevası şu şekildedir:

Risaleyi mukaddime kısmından hariç iki bölüm olarak ele alacak olursak, ilk bölümde hastalıkların manevî tedavi reçeteleri verilmiş, ikinci bölümde ise maddî reçeteler sunulmuştur. İkinci bölüm, hastalıklara birinci bölümde verilen dua, tılsım gibi ruhi tedaviden sonra uygulanacak olan ilaç formüllerini içeren maddî reçetelerdir. Ayrıca ilk bölümde sihir, büyü ve cinler gibi doğaüstü güçlerden de bahseden Nusret

¹⁰² Şule Yüksel Özkaya, “a.g.m.”, *V. Türkiye Lisans Üstü Çalışmaları Kongresi-Bildiriler Kitâbı*, II (2016), s. 319.

Efendi, kendisine büyü yapılmış ya da cin gibi varlıklar musallat olmuş kişilere uygulanacak dua ve tılsımları da verir.¹⁰³

Eserin giriş kısmında Nusret Efendi öncelikle Osmanlı müelliflerinin âdeti olduğu üzere Arapça birkaç cümleyle Allah'a hamd, Peygamber'e salât, selam ve kısa bir dua ile başlar yazmaya. Sonra nasıl bir çalışma yaptığını, neden böyle bir işe giriştiğini kendi dünya görüşü doğrultusunda açıklamıştır.

Duadan sonraki ilk satırlarında kendisini “ilim ehlinin müptelası” olarak tanıtan Nusret Efendi; bu durum gereğince yaptığı çalışmalarını şu şekilde anlatmıştır:

Üç sene boyunca mevcut olan tıp kitaplarını okuyup tetkik edip gerekli ayrıntıları kullanıp bazen terkiplerden yardım alarak bazen de bilimler lisanından faydalanarak deneyip dağınık kâğıtlara yazdığım, kaydettiğim bu büyük ve çok faydalı doğru tecrübeler tarafımdan toplanmıştır. Daha önce rûhânî tıp tarafına da intisap etmiş olduğumdan Allah'ın kullarına fayda sağlayacak manevi hususlardan haberdar oldum. Bu hususlar kitapların arkasında, mecmuaların kenarlarında tamamen ziyan olmaya yüz tutmuştu. Şu halde diğer âleme göçmenin vakti olan ve çoğunlukla insanların dünya ile ilgili işleri tamamlama zamanı olan altmış ile yetmiş arasında iken Allah'ın kullarına hayır ulaştırmak için Mâ-hazara isimli risaleyi düzenleyip emanet kitapları okuyup toplamak ilham oldu.

Bu cümlelerle insanlara yararlı olmak için bu çalışmayı yaptığımı, bundan hiçbir menfaat gözetmediğimi, ömrünün sonuna yaklaştığı bu dönemde dünya menfaatleriyle işi olmadığını ifade etmiştir. Tıbbı ait birçok mühim kitaplar okuyup ehil kimselerden birçok bilgiler edinip topladığı bu bilgileri kendi de bizzat deneyip faydasını gördükten sonra bu tecrübeleri bir araya getirerek eserini ortaya çıkardığını belirtmektedir.

Ancak şunları da ilave etmeden geçmemiştir:

Lâkin şöyle bir eksiğim var ki, tıp camiasının büyüklerinden birine rastlayıp ona hizmet etmedim. Cismani tıptan bu risaleye toplamış olduğum basit ve mürekkep ilaçların tamamı büyük zatlar tarafından tıp kitaplarında “*denenmiştir*” diye belirtilmiş olan ilaçlardır. Ben de bunları deneyip sahil olanları kaydettim. Gereğince içlerinden bir tekini ya da bir mürekkebi kullanmaya muhtaç olan kimsenin, yine tıp ehlinden güvendiği iyi niyet beslediği her kimse ona danışıp ondan sonra kullanması uygundur. Bu yazdığım genel halk içindir. Yoksa en az ehliyet sahibi olan bile, meydana gelecek

¹⁰³ Şule Yüksel Özkaya, “a.g.m.”, V. Türkiye Lisans Üstü Çalışmaları Kongresi-Bildiriler Kitâbı, II (2016), s. 316.

zararı def etmek için kendi tasarrufuyla yetinir. Nadiren bir ilaç hastalık arkadaşı olan her mizaca uygun gelir. Zira mizaçların farklılıkları âdemoğullarının yüzlerinin farklılığına benzer. Eğer bu husus mümkün olsaydı bir hastalığa beş yüz ilaç yazmazlardı. Böylece marifet, kişinin kendi mizacına uygun olan ilacı bulmasıdır. Lâkin burada topladığım hususlar iki kısımdır. Bir kısmı bizzat kendi denediğim ilaçlardır ki, bunlar önden sunuldu. Bir kısmı da sahibinden tenbihi ve “*denenmiştir*” diye şahitliğine itimat edildiği ve ispatlanması münasip görülen müfredat ve mürekkebatır.

Bu ifadeleriyle bir hocadan yüzyüze ders almadığı için özeleştiri yaparken; yazdıklarının yine de salt kendi tecrübeleri değil, bu üstatların sözel olmasa da yazarak belirttikleri ifadeyle sabit olduğunu, kendisinin de üstatlar tarafından belirtilenleri deneyip fayda gördükten sonra bunları topladığını ifade etmektedir. Buna rağmen yine de insanlara, ilaçları öğrendikten sonra güvendikleri bir hekime danışıp öyle kullanmalarını tavsiye eder. Zira her mizacın farklı olduğunu, bunun için de bir hastalığa birçok ilaç yazıldığını ifade ederek, aynı hastalığa sahip olan iki kişiden birine iyi gelen ilacın, diğerine faydalı olamayabileceği ve hatta ters tepki yapabileceğini söz konusu eder. Önemli olan, kişinin kendi mizacına uygun olan ilacı bulmasıdır. Ancak topladığı bu hususların iki şekilde olduğunu da ekler açıklamasına. Birincisi kendi bizzat denedikleri ki, bunda bir sıkıntı yoktur. İkincisi ise denemeye fırsat bulamayıp yazan kişinin “*denenmiştir*” sözüne güvenerek aldıklarıdır. Nusret Efendi böyle olan ilaçların ispatlanmasının daha uygun olacağını düşünmektedir.

Kendisini, tıp ehlinden bir üstadın birebir eğitiminden geçmediği için eleştiren ve böyle bir eser yazmasını hoş karşılamayanlara da söyleyecek sözleri vardır Nusret Efendi’nin:

Şimdi bir muhalefet oluştu; yazılıp da yeterli cevap verilmedikçe gayret derecemiz bilinmez. Meselâ tıp ilmi bu risaleye razı olmayıp, böyle büyük bir fen ilmine üstatsız girişmeye ruhsat vermez. Kâmilin biri dedi ki: “Be hey Efendi bundan istediğin şöhret ve faziletinin açığa çıkması ise, sen zaten kendi fenninde Sâib’in şerhini yaptın ve herkes tarafından kabul edildi, beğenilip yazıldı. Yok, eğer halkı menfaate ulaştırmak ise muradın, sen kendin söyledin ki ‘tıp kitaplarından topladım’ diye. Böyle olunca sonuçta saçma bir durum oldu.” Cevap budur ki: Bu risale tıp usulüyle çeşitli hastalıkların vakit ve ömür ve mizaç durumlarının gerekliliklerini açıklayıp belirtmek için değil ki, üstatsızlık buna mani olsun. Açıklamalardan muradım, Allah’ın kullarına

hayır ulaştırmaktır. Tıp kitaplarında dağınık, karışık olan hususları herkes denemez. Deneyen doktor da kitâba yazmayı bırak, tamamen unutmaya gayret eder. Zira her illetin derecesine göre hızlı tesir gösteren ilacı vardır ki, bazen bir günde, öldürücü ve müzmin bir hastalığı giderir. Lâkin bu durum tabibin işine yaramaz. Hasta “bu çetin ve zor hastalığı benden giderdi” diye ikram ve ihsanda bulunmaz. Demez ki: “Bu adam bana merhamet edip bir senedir şifa bulamadığım illeti bir günde giderdi. Doktorlar ‘şu sende olan illet kısa zamanda yok olmaz’ demişlerdi ama bu tabibin ilacıyla yok oldu. Bari bir ayda on kere geldiğini kıyaslayıp otuz kuruş olsun vereyim.” demez. Bu tabip uzun bir devir tedbirine girişmedikçe o hastadan faydalanamayacağını doğrular. Ama tabip olan kişi illetin teşhis ve tedbirini bin altına feda etmemelidir. Hasta da zor olan hastalıklardan kolaylıkla kurtulduğunda tabibe fazla ikramda bulunması gerekir. Ama ne öyle tabip kaldı ve ne de böyle etraflıca düşünen hasta. Tıp ehlinin yazdığı kitaplar hep uzun tedbirlerden çarelerden ibarettir. Her illetin özelliklerine nadiren girişip çabalarlar. Meğerki halka karşı gönlü tok ola ve tıp ehlinden buluna. Zira insan nefsi, şuhh ve cimrilik üzere yaratılmıştır. Bir bölgeye bu kadar nefsi toplayıp halka payını vermek nadir olur. Ben şu zamana kadar bu risale gibi faydalı bir telif görmedim. Üstada rastlamadım diye söylediğim için zannetme ki öyle her ne olursa olsun gece odun kesenler gibi kurudan yaştan, münasebetli münasebetsiz, yanlış doğru sözleri toplayıp naklettim. Evelallah niyetim bozulmasın diye iftihar etmekten tamamen vazgeçtim. Yoksa bu konumda sana biraz üstatça haller ederdim ki sen “bu risale ism-i azam” diye sır gibi saklardın. Bu risalede yazdığım vech üzere fazla ve eksik yapmayıp gereğince kullanırsan, Nusret ne yazmış anlarsın. Eğer istediğim bundan dünya menfaati olsaydı önsözünde büyüklerden birini takdim edip menfaat elde etmek gayet kolay olurdu. Lâkin bu zamana kadar o yola gitmedim. Şimdi beş on günlük ömür için bunu elde etmenin bir manası yok.

Böylece kendisini, tıp ehlinden bir üstadın birebir eğitiminden geçmediği için eleştiren ve böyle bir eser yazmasını hoş karşılamayanlara, bu eseri yazmak için hekim olmak gerekmediğini ve bu risalenin; hastalıkların cinsini, süresini, gidişatını belirleyip tıp usulünce bazı çıkarımlarda bulunan bir kitap olmadığını; sadece tıp kitaplarında dağınık ve karışık bir halde bulunan bilgileri derleyen, denenmiş formülleri ihtiva eden bir eser olduğunu anlatmaktadır. Bunu yapmasının sebebinin ise “insanlara fayda sağlamak” olduğunu tekrar eder. Zira hekimlerin böyle bir derdi olmadığını; bir taraftan da haklı olduklarını, çünkü eğer insanları kolayca iyileştirirlerse insanların onlara maddi

destek vermeyeceklerini ve bu yüzden de hekimlerin tedaviyi uzattıklarını, hikâye ederek açıklamıştır. Sonunda hem hastayı hem de hekimi eleştirir ve hekimin para için bunu yapmaması gerektiğini, hastanın da kendisini iyi eden hekimden parayı esirgememesi gerektiğini ekler. Sırf niyeti bozulmasın, diye övünmediğini de açıklamalarına ekleyen Nusret Efendi, bu durumdan sebep hiç kimsenin, eserini hafife almamasını, eğer verdiği formülleri harfi harfine uygularlarsa ne kadar faydası olduğunu anlayacaklarını belirterek, yazdıklarının garantisini de vermiştir.

Eserin mukaddimesini bu şekilde tamamlayan Nusret Efendi, “*fasl*” kelimesiyle risalenin ilk bölümüne giriş yapar. Bundan sonra fasıllar şeklinde devam edecek olan eserin her faslında bir konu ya da bir hastalık ele alınmıştır. Ancak reçeteleri vermeye başlamadan önce ilk fasılda duanın önemi üzerinde durmuş ve bazı açıklamalarda bulunmuştur:

Şu biline ki, âlemde her ne kadar azîm şeyler, tılsımlar ve dahası var ise tamamının sonuçlarının alınması tek merci olan, harekete geçiren Rabbü’l-âlemine dua etmekle olur. Ve bunlardan ortaya çıkan sonuçlara rıza göstermekle olur. Hatta Kelâm-ı Menzil’de büyücü ve sihrinden bahsederken “Onlar hiç kimseye zarar vermeye kâdir değillerdir, ancak Allah’ın izniyle olur.” diye buyurmaktadır. İzn-i ilâhi demek, Allah’ın büyücüye o zararı yapma kudretini ve fırsatını vermesi demektir. İster kulun inancı “Benim bu fiillerimi yaratıp ondan bu eseri açığa çıkaran, bizzat her yönden ortak münezzeh olan Rabbü’l-âlemîndir.” diye kesin karar olsun ehl-i İslam gibi; isterse de “Allah’ın izni olmasa da ben bu işi yaparım. Filan şeytân kâdirdir. Yıldızların ruhaniyetinde bu kudret vardır; mesele bunun yolunu bilmektir.” diye inanan kâfir ve yoldan sapmış biri olsun. Ama gerçek inanç budur ki; Rabbü’l-âlemin kâinattaki her şeye bir miktar yarar ve zarar özelliklerini yüklemiştir. İstediginde o özelliklerden birini verir. Ve bu özelliklerin her birinin âlemde bir karşılığı, onu iptal edecek bir başka özellik mevcuttur. Bu durum ilim sahiplerinin indinde bilinen bir gerçektir. Hakîm ve Alîm, bütün yaratılmışların fakirliği ve aczi görünsün diye âlemi bu şekilde yaratmıştır. Meselâ mıknaş demiri çeker ama mıknaş sarımsak sürmek mani‘ isminin doğruluğudur ki çekmeyi bıraktırır. Halkın, tesirli dediği ve inandığı eşyaların hepsi aslında perdeler ve sebeplerdir. Onların yaratılışından hakiki tesirli eserleri yaratır. Bilinmeli ki, Mevla-yı müteal hazretleri insanı bütün yaratıklardan sonra yaratıp insandan önce her ne yaratıldıysa insanda toplamıştır. Bu yüzden insan her ne konuya

zihnini bağlayıp tüm şartlarıyla ona yönelse, elbette o durum gerçekleşir. Hakikati araştırıp gerçekleri ortaya çıkaran bütün araştırmacılar buna inanmış ve boyun eğmişlerdir. Böyle olması için kişinin dine bağlılığı ve İslâm üzere olması şart değildir. Maksat düşünceleri bir araya toplayıp sıkıca tutma, odaklanma. Nefsi kırmak ve nefsi yenmek için çabalarla nefis terbiyesiyle bunu öğrenince neye yönelse o ortaya çıkar; gerek hayır ve gerekse şer. Çünkü bu haller herkese kolaylıkla nasip olmaz ve her mizaç sıkı ve şiddetli nefis terbiyelerine uygun değildir. Mecburen, bu odaklanmanın manası olmazsa sureti bulunsun diye evfâk ve a'dâd ve evkât-ı sa'ide ve kıra'at-i azimet ve amellere münasip herkes talep edene birer vesile buldular; gerek helal gerek haram. Eğer inançta ve amelde küfiryyata yani kâfirliğe sebep olan işler ve sözler varsa bu sihir olur; yok ise havâss-ı ıtlak olunur. Bu çeşitli işleri anlatmamızdan muradımız budur ki, insanoğlu dua mefhumundan çıkmaz ve eserleri de icabet mefhumundan ayrılmaz. Bu konu öyle bir iştir ki, iman ehline bu kadar öğrenilmesi dinin gereklilerinin en lüzumlularındandır. Ve bir insan ömründe dua etmese, yine o kişinin davranışlarından meydana gelen fiillerin tamamı etraflıca bir düşünülse görülür ki, o kişi davranışlarının diliyle ve amelleri icabı Rabbü'l-âlemine duada der ki “Yâ Rabbi beni şu rütbeğe vasıl eyle.” Ve bu öyle bir duadır ki, dille yapılan dualara benzemez. Eninde sonunda o düşünceye ve isteğe uygun bir karşılıkla mutlaka kabul olur Ve böylece bir hırsızın ve yahut bir zalimin bütün uzuvları hareket diliyle “Ya Rabbi beni bir an evvel helak edip biraz kullarını rahatlat.” diye dua ediyorsa, yalnız diliyle af ve afiyet istemesi bir fayda etmez. Duadan başka çıkış yolu olmadığı anlaşıldığına göre derya-yı muhitten bir damla ruhani hususlarda açıklanıp sonra bizde toplanmış olan mübarek hâssalara başlandı.

Bu beyanla Nusret Efendi, vereceği dua ve tılsımların da büyücülerin yaptığı sihir ve büyüünün de karşılığının alınabilmesi için ancak Allah'ın buna izin vermesi gerektiğini söyler. Bunun için de bir yandan çalışırken bir yandan da Allah'a bol bol dua edilmelidir. Sonuçta Allah'ın verdiği de rıza gösterilmelidir. Yaptığı açıklamalarda Nusret Efendi'nin tasavvufi bakış açısını görmek mümkündür. Yaratıcının maddeye yüklediği özelliklerle kâinatı dengelediğini ve asıl meselenin bu dengeyi yakalamak olduğunu anlatmak istemiştir. Aslında bu maddeler de sadece sebeplerdir Nusret Efendi'ye göre. İnsanı, en son yaratan Allah, her şeyde var olan bütün özellikleri insanda toplamıştır. İnsan, potansiyel olarak her şeyi, iyiliği de kötülüğü de gücü de zafiyeti de kendisinde barındırır. Dolayısıyla Nusret Efendi, kişinin bir şeyi başarması ya da olmasını istediği şeyi gerçekleştirebilmesinin, zihnini tamamen

ona yönlendirmesi ile mümkün olacağını ifade etmiştir. Yaratıcı bu özelliği insana vermiştir. Mühim olan nokta ise bu özelliği kullanmayı bilmektir. Kişi eğer bazı usulleri uygulayıp nefis terbiyesiyle zihnini arındırırsa odaklanmayı sağlayabilir ve bundan sonra neye yönelse onu gerçekleştirir. Gerçekleştirmek istenilen konunun, iyi veya kötü olması bir şeyi değiştirmez. Her iki durumda da gerçekleşebilir. Yeter ki zihnini buna yöneltmek ve odaklanmak için gerekenleri yapsın. Hatta bunun olması için kişinin dinine bağlı veya İslâm üzere olmasının şart olmadığı da altını çizmiştir. Zihinden sonra davranışlar üzerinde duran Nusret Efendi; kişinin davranışlarının, hayat çizgisini oluşturduğunu ifade etmiştir. Ömründe diliyle hiç dua etmeyen bir kişinin de aslında davranışlarıyla her azasının dua ettiğini belirtir. Davranışları “*fiili dua*” olarak nitelendirmiş, fiili duanın ise dil ile yapılan duadan daha etkili olduğunu özellikle belirtmiştir.

Aslında Nusret Efendi, eserin ilk bölümünü ihtiva eden “*tıbb-ı rûhanî*” kısmına girişte böyle bir açıklama yaparak vereceği ruhani reçetelerden önce dua etmenin ne kadar mühim olduğunu vurgulamak istemiş olmalıdır. Reçeteleri vermeden önce kişinin bir şeyi yapabilmesi ve istediği bir yere ulaşabilmesi için evvela onu bütün mevcudiyetiyle istemesi ve ona teveccüh etmesi gerektiğini tafsîl edip böylelikle okuyanların güven duygularını da tazeleyip arttırmaktadır. Netice itibariyle yapılan bu tafsilat, hem zihnen hem bedenen, olması istenilen şeye yönelerek dua eden ve şifaya odaklanan hasta bir insanın, bu şekilde davrandığında Allah’ın izniyle mutlaka şifa bulacağı manasını doğurmaktadır.

Eserin ilk bölümünün ilk faslı bu şekilde sonlandırıldıktan sonra ikinci fasıla geçilmiştir. Bu fasılda müellif, sara hastalığı için “*ümm-i sıbyan nüshası*” olarak adlandırılan bir ruhânî reçete vermiştir. Daha önce de belirtildiği gibi eserin ilk bölümünde hastalıkların manevi reçetelerini verir. İkinci bölümde ise yine aynı hastalığın maddi reçetesini verecektir.

Öncelikle *ümm-i sıbyan nüshası* ile ilgili açıklamalar yapar:

Halep’te sohbet şeyhimiz olan Şeyh Muhammed Kürdi hazretlerinden alıp mezun olduğumuz sara‘ ve *ümm-i sıbyan nüshası*dır ki, hâlâ Âsitane-i aliyyede çok uzun zamandan beri çok kişiler tarafından denenmiş ve denenmeye devam edilmektedir. Şekli ve görünüşü şu şekildedir.

Bu satırların altında nüshanın yazılış şeklini ve harflerini vermiştir. Bu tarz reçetelerde harflerin ve şeklin nasıl olacağını, kişinin abdestli ve temiz olması gerektiğini özellikle belirtmektedir. Bu şartlar, hasta olan kişinin işi doğru yapacağı takdirde iyileşeceğine dair olan inancını pekiştirmesi açısından önemlidir:

Hurûf-i mukatta‘a ile yazılsın. Ancak yazan kişi temiz olması gerekir ve abdestli koymalıdır. Bu illet için başka taşıdığı nüshalar varsa onları çıkarsın. Su geçirmez kaplama gerekli değildir. Hemen birkaç kat beyaz tülbende sarıp başına diksinler. Yazdığı nüshayı dikkatli yazsın. Çünkü bir harf bile eksik olsa alâmet gerçekleşmez.

Daha önce de belirtildiği gibi Osmanlılar; nörolojik, ruhsal ve psikolojik kökenli hastalıkları üç nedene bağlamışlardır. Bunların ya biyolojik faktörlerden kaynaklandığına ya bir tür aşk hastalığı olduğuna ya da cin gibi varlıklardan kaynaklandığına inanmışlardır. Nusret Efendi'nin de bir Osmanlı olarak sara hastalığını aynı şekilde ele aldığını burada görmekteyiz:

Eğer bu mübarek nüshadan bir fayda ortaya çıkmazsa bilinmeli ki bu illet-i marazdır. Çünkü cinler ve şeytân bu nüshanın etrafına uğramazlar. Ancak bu hastalığı tamamen, ruhlardan bilirler. Tıp ehli ise tamamen cinleri inkâr eder. Ama bizim deneyimize göre on kişiden birinin cin olması bile nadirdir. Cin mi hastalık mı olduğunu ayırt edebilmek için bir kere bu nüshayı başına dikip baksınlar. Eğer hastalık gitmezse bundan sonra uygulanacak en azim şey bu bâbda ve sair ruhsal hastalıkların başlangıcında sinâmeki kaynatıp içirilmelidir. Ve kullanma şekli cismânî illetlerde sinamekiden bahsedilen fasılda açıklanmıştır.

Sara hastalığı için ilk önce bu nüshanın yapılması gerektiğini, eğer geçmezse o zaman cinlerden kaynaklanmadığına emin olunabileceğini, bu takdirde eserin ikinci bölümü olan tıbb-ı cismanî kısmındaki sinameki faslını okuyup orada yazdığı şekliyle ilaçların uygulanabileceğini belirtmiştir. Ancak bazı hekimlerin cinleri inkâr ettiğini de bu bölümde sözkonusu edip Müslüman bir kişinin cinleri inkâr etmesinin mümkün olmadığını da bu bahse ekler:

Ama cinleri inkâr etmek İslam ehline yakışan bir akla uygun sebep değildir. Hem Kur'an Allah'ın kelimidir diye inanıp hem cinleri inkâr... Allah muhafaza!

Cinden ya da aşktan dolayı hastalanmış olan bazı kişilerin bu nüshadan faydalandıklarını da anlatır:

Ve bu nüshadan akıllar hayrete düşer. Eserleri kesin gözlenmiştir. Eğer ayrıntılı yazılsa çok büyük bir kitap olur. Hatta taşradan gelip de bu nüshayı bizden alanların bazıları aktardılar ki, henüz İstanbul'dayken otuz konak mahalde aşk vasıtasıyla kendisiyle görüşen ruhlar hastaya haber vermişler ve "O nüsha geldikde bir dahi bizim seninle bir araya gelmemiz imkânsız." diye kederlendiklerini göstermişlerdir.

Bu tür tedavi usulünün Osmanlı Devleti'nde tabi bir şekilde uygulanan metotlar olduğunu ve bununla ilgili bir sorun yaşandığında devletin mahkemelerine de başvurulduğunu gösteren bir olayı şu şekilde aktarır Nusret Efendi:

Halep'te bir tüccarın kızı sara hastası iken tüccar, şeyh Muhammed merhumla tedavinin ücreti yüzünden çekişmiştir. Son bulması için Halep valisi huzurunda çıktıkları mahkemenin neticesinde vali, kızın babasına "Hüseyin Paşa, şeyhe sekiz yüz kuruş ver." diye hükmetmiştir. Zîra şeyh merhum, hastanın haline uygun bir ücret almadıkça vermezdi; geçim vasıtası bu nüsha idi.

Kendisinin aynı nüshayı elde ettikten sonra bedava vermesini de şu şekilde açıklar:

Ama fakirin parasız vermesi başka bir devredir. Kıssadan kırk beş sene geçtikten sonra Âsitane'ye geleceğimiz zamanda verdiler. Lâkin bu aciz kul bol bol verdim ki kıyamete kadar ziyan olmaz. Gerek bu ve gerek sair yazgımız havâsslardan amme-i ahbâb-ı kirâma izin verilmiştir. Bu fakire, ba'zı havâss-ı nâdire tahsiline mâni' oldu. Zira her kanda bir marifet sahibi bulunursa elbette haset ve adiliğin ala derecesinde olur. Öyle ki, kendi nefesine bile bol bol veremez. Allah muhafaza ne öyle marifet ve ne öyle haset olsun. Rabbü'l-âlemîn'in lütfuyla kadr-i kifâyet eder.

Nusret Efendi'nin bu ifadelerinden de anlıyoruz ki, onun bu çalışmaları yapmasının sebebi herhangi bir maddi beklenti değil, sadece insanlara yardımcı olmaktır. Diğer bir ifadeyle; Nusret Efendi'nin bu işi geçim kaynağı olarak yapmadığını bu cümlelerden anlamaktayız.

Manevi reçeteleri vermeye devam eden Nusret Efendi, kolay doğum, ağlayan çocukların rahat uyuması, cinsel zayıflık yaşayan erkeklere takviye, veba hastalığı, sıtma hastalığı mâl-i hülya ve diğer çeşitli psikolojik hastalıklar, şirpençe, nemle, sivilceler ve âkile gibi cilt hastalıklarına ayrı ayrı fasıllarda çeşitli manevi reçeteler sunmuştur. Yukarıda örneği verilen sara hastalığında olduğu gibi bunlar için de manevi reçeteyi uyguladıktan sonra, eserin ikinci bölümündeki tıbb-ı cismânî kısmından alakalı bölümü okuyarak oradaki maddî reçeteyi de uygulamalarını tavsiye etmiştir. Bu hastalıkların yanı sıra büyülenmiş kişileri büyüden kurtarmak için, çalınan bir şeyin tekrar geri gelmesi için de çeşitli dualar ve vefkler vermiştir. Hatta örnek olarak kütüphane memurluğu yaptığı dönemde hırsızlık için olan duaları bizzat öğrencilere verdiğini ve bundan faydalananların gelip kendisine teşekkür ettiklerini de anlatmaktadır:

Süleymaniye’de hafız-ı kütüb iken talebelerin mushafı veya diviti veya abası çalınırdı. Bu duayı öğrettirdim. Gidip ilgilenip kimi bir günde kimi beş günde bulup getirdiklerinde bana teşekkür ederlerdi. Bazıları izne bahane olsun diye “filan şey benden çalındı” deyip izin alırlardı. Lâkin eşyası kaybolan kişi okumalıdır. İçinde büyük acı ve sıkıntı olup, çalınan malı için ciğeri yanmalıdır. Zira bu halde olmayan kişi, sayısızca bu ayeti okuma işiyle meşgul olamaz, sürekli okuyamaz. Ayeti okudukça hırsızlardan kiminin kalbine bir sıkıntı gelip, doğruyu bulduğunda “bu malı sahibine vermedikçe ben rahat olamam” der. Kimine de idrarını tutma gelip, kimi de hasta olur.

Kendisinin bu konulardaki bilgisinden haberdar olanlardan bazıları; aktarış şeklinden anlaşıldığı üzere bazen Nusret Efendi’yi pek de memnun etmeyen isteklerde bulunmuşlardır. Olayı şu şekilde aktarmıştır ilk bölümün son sayfalarında:

Çeşitli mübtelâ insanlardan bir grup gelip sosyal hayat, mal ve makam için vefk isterler. Sonuçta eğer anlayışlı ve zekî bir kişi ise din usulündenve tevhitte bazı meselelerin yerleştirilip sağlamaştırılmasıyla susturulup gider. Ama çoğunlukla, zenginliğin anahtarı benim elimdedir, inancıyla türlü çeşit ısrar eder ki; bir vefk karalayıp vermedikçe kurtuluşun imkânı olmaz. Bu esnada Allah’ın takdiri ile bir servet sahibi olsa, her toplulukta bunu anlatarak insanları bana gönderir. Ben kendi halimi anlatıp açıklasam ve “bir insanın böyle kudreti olsa önce kendisini düşünür” deyip bin türlü açıklamalarla özür dileyip göndermek istesem de fayda etmez. Şimdi buraya öyle bir hâssa yazdım ki, şimdiye kadar ne bir kimseye öğretmiş ne de bir yere yazmışım. O

büyük sır şudur ki, bir kimse geçiminde ve malında bolluk istiyorsa, o kişi yalan söylemeyi terk edip hatta kendi çocuklarına ve eşine bile hiçbir şekilde yalan söylemeyip her haberi ve her şeyi duyduğu ve bildiği gibi aynen söyler ve bu şekilde kırk gün boyunca yalandan uzak olarak yaşarsa o kişinin yüzünün görünüşü ve hallerinde çeşitli bolluk görülmeye başlar. Ve işlerine iyileşme ve düzelme gelerek dünya ve ahiret talihlilerinden olur. Harika bir hâssa yazdım. Meydan okuyorum, şüphesi olan denesin ve görsün. Şöyle bir soru gelir: “Behey efendi! Filan kimse ömründe hiç doğru söylemeyen biri olduğu halde bolluktan malının hesabını bile bilmez.” Cevabı şudur: “O da başka bir yoldur. Bizim o yolla alâkamız olmadığından seni kendi yolumuza çektik; gelirsen görür ve bulursun”.

Bu anlatımdan da anlaşılacağı gibi Nusret Efendi böyle istekleri olanlara bir ders vermek istemiş belki de. Eğer açıklamalara rağmen hâlâ ısrarla istiyorsan, al bunu uygula, inanıp inanmamak sana kalmış, demek istemiştir adeta. Aynı zamanda bu uygulamayla insanları hayırlı ve düzgün bir yaşantıya davet etmiş olur böylece.

Yirmi dört varaktan oluşan ilk bölümü şu sözlerle bitirir Nusret Efendi:

Şunu bil ki senin zengin bir baban olsa ve senin ihtiyaçların olup ondan bir miktar harçlık istemeye yöneldiğinde “Elbette babam halimi anlayacak ve aramızda olan soy bağı, merhamet denizini harekete geçirerek gerekli olan isteğe bir miktar mücevher vermesi kesindir.” diye hüsnü zan ettiğin kadar malikülmülk olan Rabbü’l-âlemîne yöneldiğinde, insanın içinde bu kadarca olsun haller olmayıp, Nusret’in yazdığını bir deneyeyim, diye kendine zahmet verirse, bu takrirden sonra bizim zimmetimizde bir şey kalmaz. Lâkin herkes rûhânî işlerde bir sonuç göremez kişiliğinin sertliğinden ve kabalığından.

Bu tür rûhânî reçetelerden kendisinde çok olduğunu ancak konunun dışına çıkmamak için burada bıraktığını şu cümlelerle ifade ederek tıbb-ı rûhânî bölümünü tamamlayıp tıbb-ı cismânî bölümüne geçer:

Fakirde bu fenne dair özellikler çok fazladır, lâkin kitâbın sunumuna münâsip olarak bu kadarı yazıldı. Şimdi cismânî tıptan tecrübe edip denediğimiz mürekkebât ve müfredâtın yazımına başlayalım.

Nusret Efendi tıbb-ı cismânî kısmının ilk faslında yine inançla ilgili ve tasavvufi bir giriş yapar:

Şu biline ki kâinâtın parçalarının yücesi ve aşağı olanı, küçüğü ve büyüğü Rabbü'l-âlemînin nihayet kabul etmeyen esmalarının görünmesidir. Lâkin insan gibi, isimlerin tamamı kendisinde açığa çıkan bir canlı yaratılmadığı için, insan Allah'ın halifesi olmaya nail olmuştur. Ve diğer yaratılmışlarda isimlerin tamamının görülmesi mümkün değildir. Lâkin galip olan hangi isimse onunla bilinip diğerleri gizli kalmışlardır. Zira çeşitli isimler kabiliyete tabidir, fazlası görünmez. Bu anlatımdan muradımız şudur ki; iyi ilaçlarda mülâhazaya şâyeste olan nafi' (faydalı) ve dârr (zararlı) isimleri olup hisse-i ism-i dârrın hükmünü yok etmedikçe kullanılmadığı bütün tabiplerin ortak görüşüdür. Eğer tabip yaratılıştan başka bir şey anlayamayıp ilaçların hükümlerini kendi inancı üzere bina ettiyse de erbab-ı keşf ve şahitler âlemin parçalarında ilâhî isimleri açıkça gözlemlerler. Ve mevlâ-yı müteal yeryüzünü bu nizam üzere yaratıp insan yaratılmadan önce, insana ne lazımsa tamamını hazırladıktan sonra evlatlarına zaman zaman gerek vahi gerek ilham gerek rüya gerek zorunlu ilim ile yararlı ve zararlı şeyleri öğretti. Ve dünyada oturma müddetlerinde mizaçlarına gelecek olan bozulma ve sapmaları bu ilaçlarla takrîben keyfiyetin bildirdi ki, bu hususun manası, tıp demektir. Böyle tasavvufi bir giriş sunulmasının sebebi şudur ki; İslâm derdinde olanlar “filan ot filan hastalığı giderir” dediklerinde; bu söz, alışkanlık haline gelmiş ve yaygınlaşmış bir ifâdedir. Ancak şifayı veren Rabbü'l-âlemîndir. Ve bu içinde dinin en şiddetli sakınılması gerekenlerinden olan şirkten korkutsun. Zira hastalıklar, sağlık ve ilaçlar, ecelle gelen ölümü geçemez. Bizlere lâzım olan tam bir inançtır ki; noksansız tam bir şifa insanoğlunda onunla görünür. Ve ilaçlar Allah'ın isimlerinin ortaya çıkmasıdır, dediğimizde çoğu kimse bunu kabullenmez.

Tıbb-ı cismânî kısmının ilk faslında da inancı pekiştirmeyi amaçlayan böyle bir açıklama, okuyucunun zihnini inançla gelen şifâya odaklamaktadır. Şifânın sorumluluğunu insanın omuzlarından alıp sadece yapması gerekenlere yönlendirirken; bunları yapıp inandığı takdirde şifânın asıl güç tarafından kendisine verileceği inancıyla teslim olan bir anlayış sunar okuyucusuna. Bu bakış açısı, kişiyi hastalığa takılıp kalmaktan kurtarmaktadır esasında. Böylelikle insan zihninin, takıldığı alanda yeni hastalıklar doğurmasının önüne de geçilmiş olmaktadır.

Bu fasıldan sonra artık basit ve terkip olan ilaçları tanıtmaya başlar. Buraya kadar yazılanlar Nusret Efendi'nin bakış açısını ve hastalıklara yaklaşımını göstermesi bakımından önemlidir. Buradan sonrası artık bir tarifler kısmı gibidir. Her fasılda bir ilacı tanıtarak hangi hastalığa iyi geldiğini, nasıl kullanılması gerektiğini, eğer mürekkep yani birkaç birleşenden oluşan bir ilaçsa bunun nasıl yapılacağını, hangi ilaçtan ne miktarda konularak ne kadar ve nasıl karıştırılacağını anlatmaktadır. Bu tarifler yirmi altıncı varakta başlayıp risalenin son yaprağı olan yetmişinci varakta bitmektedir.

Bu bölümde vereceklerini öncelikle dönemin ilaçlarından olan şifalı yağlarla başlatır. Kurşun yağı, fülful yağı, âkır-karhâ yağı, kiremîd yağı, senderûs yağı, gül yağı, şîr-revgan, ferfîyûn yağı, altun yağı gibi bazı şifalı yağları her fasılda ayrı olmak üzere tek tek ele almıştır. Bunların nasıl elde edileceğini hangi işlemlerden geçeceğini ve hangi hastalıklara iyi geldiğini anlatırken, kitaplarda yazanları da bazen aynen aktardığını görmekteyiz: “Câbir merhûm buyurmuş ki: Mürde-seng sirke humûzetin alur ve azîm menfa‘at vardır.” diye aktarır meselâ.

Kurşun yağının her türlü yaraya iyi geldiğini, buna önce Cabir'in kitabında rastladığını ve nasıl yapılacağını aşama aşama anlatır:

Çok büyük faydaları olan kurşun yağı, açık yaralara sürülürse evvela kanı durdurur ve o yara cerahat bağlamaz, kısa zamanda iyileşir. Vücudun her tarafındaki yaralara iyi gelir. Çok kere denenmiştir.

Fülful yağı faslında onun ağrı, uyuşukluk ve fâlic hastalığına iyi geldiğini anlatır. Yine bu yağın da nasıl hazırlanacağını anlattıktan sonra kullanım şeklini vermiştir. Kendisinin defalarca denediğini ve iyi geldiğini gözlemlediğini de söyler:

Şerîf yağlardan biri de fülful yağıdır. Soğuktan kaynaklanan ağrıların tiryâkıdır. Denedik ve gördük. Meselâ fâlic illetinde ense köküne gâyet ihtimâmla sürdükde, kollarda ve parmaklarda olan uyuşukluğu giderir ve ağrısını yatıştırır. Ve eğer belden aşağıda ve dizlerde ve ayaklarda uyuşukluk var ise bu yağdan kuyruk sokumu üzerine sürülür. Zîrâ illetinkaynağı bu bölgelerdir. Böyle marazlara ağrıyan yerlere sürmek abesdir. Soğuktan ârız olan ağrılarda, henüz sürer iken eseri zâhir olur. Sanatı âsan bir mübârek yağdır. Çok kullanıp kaidesin müşâhede etmişizdir.

Âkır-karhâ dediği yağ da yine fülful yağı gibidir. Vücudunda his ve hareketten eser kalmayan hastalara uygulanır. Bununla ilgili de kaynaklardan alıntı yapan Nusret Efendi, kendi hastasında yaptığı uygulamayı ve sonuçlarını anlatır:

Ahbâbımızdan biri şiddetli nezle ile bazı tabieler tarafından tedavi oluyordu. Sonra evinden haber verdiler ki: “Dizlerinden aşağıda can yoktur. Hemen koşup baktım ki sarı kehrübâ gibi dizlerinden aşağıda hiss, hareket ve harâretten eser yok. Zarûrî gidip bu yağı tedârik etdikden sonra, bir mikdar bıraktım ve tenbîh eyledim ki: “Bu yağ, dizlerinden tâ ayağının altına dek sürdükden sonra bu âkır karhâ tozunu da yağın üzerine yapıştırın.” Sabahdan alelacele çağırılmışlar. Vardım ki, eyyâm-ı âfiyetde. Ve dizlerinden aşağıda istihâdan eser yok. Lâkin henüz inmeden on beş gün geçmiş idi ki böyle bir eser-i celîli müşâhede eyledik. Bilmem, bir ay geçmiş olana bu tesîri eder mi?

Sonra kiremîd yağı diye İbn-i Baytar’dan görüp uyguladığı ama yapılışında kendi usûlünü anlattığı ilacın soğuk alınlığına iyi geldiğini söyler. Ayrıca kış aylarındaki hastalıklara, soğuktan oluşan yarıklara faydalı olan senderûs yağından bahseder. Aynı zamanda bu yağın hamile kalmamak için kullanılabileceğini ve diğer koruyucular gibi rahme bir zararı olmadığını da ilave eder. Ancak bu yağ sadece kullanıldığında korumaktadır, bırakıldığı anda hamile kalınır. Bunu bir yerde görmeden kendisinin deneyip bulduğunu bildirmiştir:

Elbette hamileliğe mâni olur ve rahmin cümle marazlarını yok eder bir menfaatli yağdır. Lâkin bu yağı terk ettiği sûrette hamilelik gerçekleşir. Ve tıp ehli hamileliğe mâni çok eşyâ yazarlar. Lâkin ekserî rahmi ifsâd edip hastanın helâkine sebep olur. Kendim istihrâc ve tecrübe eyledim. Bir yerde bu yağın zikrini görmemiş idim.

Cilt hastalıkları olan vücuttaki kabarcıkları gül yağı faslında anlatırken, boğaz ve ağızda oluşan ve Frenk illeti dediği hastalık için şîr-revğan yağını, soğuktan kaynaklanan ağrılar için ferfiyûn yağını tavsiye eder. Son olarak üzerinde durduğu altun yağdır. Ancak altun yağının hazırlanışını uzun uzun anlatırken aslında çok zor bir iş olduğu için bunu hiç yazmasa daha iyi olacağını belirtmektedir. Yazmasının nedeni Âsitane’nin böyle şeylere meyilli olmasıdır. Bunun için birçok tıp kitabı incelemiş ve iki şekilde kullanımını görmüştür. Eğer bunları tam olarak aktarmaya kalksa çok büyük bir kitap olur. Bunu doğru kullanmayanların ise helak olduğuna şahit olmuştur. Dolayısıyla biraz da bu yüzden yazmıştır ki insanlar tavsiyelerini görsün ve bunu öyle kafalarına göre kullanmasınlar.

Otuz dördüncü varakta şifalı köklerden ve bitkilerden yapılan sular üzerine yazmaya başlayan Nusret Efendi, öncelikle halis sığır sütünün içinde baldırıkara, menekşe, kuşkonmaz, rezene, hindiba, aftimûn, râvend gibi bitkilerin kök veya tohumlarının bir araya gelmesi ve bir takım işlemler sonucu ortaya çıkan sudan bahseder. Bunun başlangıç aşamasındaki verem hastalığına, zafiyet ve güçsüzlüğe, kadınlarda âdet düzensizliklerine, kan değerlerinden kaynaklanan cilt hastalıklarına, uyku bozukluklarına çok hızlı bir şekilde etki ettiğini ifade etmiştir. Ayrıca kendisinin bir Özbek fakirinden tedarik ettiği çörek otu suyunun da başta ateşli hastalık olmak üzere böbrek taşı, bağırsak solucanı, nefes darlığı, ağız kokusu gibi rahatsızlıklara birebir olduğundan bahseder. Hatta kendisinin bunu elde etmeden önce Âsitane’de bulunmadığını düşünmektedir:

Bu mübârek su dahi nahve suyudur ki, altmış üç târihinde Özbek fukarâsından hummâyı rub‘ için talîmi ile taktîr eyledim. Ve zannederim ki o vakitte Âsitâne’de bu sudan eser yok idi.

Frenk illetleri diye ifade ettiği bir cilt hastalığı için de râvend ve kibrîdin karışımından oluşan bir sudan bahseder. Fatih’in hocası Akşemseddin’in terkîbi olan bu ilacın o günlerde hileli olanları çıkmıştır. Bu yüzden okuyucuyu, suyu hazır almayıp kendileri hazırlamaları konusunda uyarmaktadır. Bu hileyi yapanlar olarak da Yahudilerden şüphelenir:

Lâkin bu suyu çarşıdan alıp kullanmayın. Mümkün mertebe ihtimâm gerektiren bir sudur, hîle götürür. Bunu Yehûd tâifesi çıkarmış ola.

Zayıf kalp için İbn-i Sînâ’dan aktardığı et suyu tarifini uzun uzun anlatır. Yine İbn-i Sînâ’dan aktardığı göğüs ağrısı için oğul otu suyunun iyi geldiğini söyler. Ancak kendisinin bu ilacı verdiği iki hasta aniden ölmüş ve Nusret Efendi sonradan bu hastaların kalpten gittiğini anlamıştır. Daha sonra başka hastalarda çok iyi geldiğini görmüştür:

İki hasta gördüm, göğüslerinde bir ağrı‘ âriz olmuş. Uzun süre devam ettikten sonra ikisi dahi füc'eten vefât eyledi. O zamân tahkik etdim ki, göğüs ağrısı dedikleri, kalp ağrısı imiş. Bundan sonra birkaç kimse, oğul otu usâresi ve çay gibi kaynatıp içmesiyle bu illetin kolaylıkla gittiğini gördüm. Kalbin etrâfında damarlar çok

olduğundan, bu illete mübtelâ olan göğsünden şikâyet ider. İbn-i Sînâ merhûm “oğul otunun kalbe ettiği tefrîh ve verdiği kuvvet, yâkût-ı ahmerin muâdilidir” der.

Yağları ve suları tamamlayınca otuz sekizinci varakın sonunda; tıp kitaplarında dağınık ve düzensiz olmasından doğan bir ihtiyaç nedeniyle “*müfredât*” ve “*mürekkebat*” olarak ifade edilen basit ve birleşik ilaçları her fasılda birer tane olmak üzere ayrı ayrı anlatacağını ifade eder:

Şimdi bilâtertip bihasebil iktiza tecrübe olunan müfredat ve mürekkebatı birer fasıl ile mümtaz olarak zikr edelim.

Hastalıklara dört hılt (safra, kan, sevda, balgam) teorisi üzerinden anlam veren ve tedaviyi de bunun üzerinden geliştiren Osmanlı tıbbının uygulamaları, Nusret Efendi'nin tedavi metotlarında görülmektedir. Mizaçlar (safravî, demevî, sevdâvî, balgâmî) bu dört hıltın etkileşimi sonucu ortaya çıkar ve tedavi de buna göre uygulanır. Safravî mizaç kuru ve sıcak, demevî mizaç rutubetli ve sıcak, sevdâvî mizaç kuru ve soğuk, balgâmî mizaç rutubetli ve soğuktur. Nusret Efendi'nin eserindeki cümleler de bu söylemler üzerinden kurulmuştur. İlaçların ne işe yaradığını ve kimlerin kullanması ya da kullanmaması gerektiğini anlatırken bu ifadeler sık sık karşımıza çıkacaktır.

Her fasılda bir hastalığı değil bir ilacı anlatır. Bu ilaç tek bir bitki, kök ya da bitkiden elde edilebilen bir müfred olabilirken birden çok şeyin bir araya gelmesiyle oluşan karışım, terkip ilaç da olabilir. Dolayısıyla bir hastalığa birkaç ilacın iyi gelmesi durumunda, aynı hastalık birkaç fasılda ele alınmıştır.

İlk önce *senderûs* diye isimlendirilen kehriba cinsinden bir bitkiden yapılan ilaçtan bahseder. Rutubetli mizaçlar için uygun bir ilaçtır. Burun kanaması gibi kanamaların durdurulması için faydalı olup nezle ve ishale de şifadır. Ayrıca hareket etmeye kolaylık sağlar. Rutubetten şikâyet edenler için çok iyidir. Vücuda kuvvet verir. Nusret Efendi, bu ilacın kendi vücudunda gösterdiği faydasını da anlatmaktadır: “Hattâ fakir bir uzak bir yere gitmek istediğimde bir dirhem kullanıp yürümemde aslâ zorluk çekmedim.” derken belki de bahsedilen rahatsızlık romatizmadır. *Üzerlik* tohumunu anlattığı fasılda onun, balgam ve sevdadan kaynaklanan hastalıklara iyi geldiğini, özellikle eklem ağrılarını ve çıbanları kısa zamanda iyileştirdiğini bildirir. Vücuttaki şişkinlikleri atar ve vücuda kuvvet verir. Bazı yerde *Havlîcan* bazı yerde ise *havlincan* olarak yazdığı kulunçotunun, cinsel gücü arttırdığından bahseder. Birlikte

kullanılabileceği başka ilaç isimleri de vermiştir. Bunun çok etkili bir ilaç olduğunu ancak her mizaca uymadığını ve dikkatli kullanılması gerektiğini de bu fasılda yazmıştır. Dikkatli kullanılması gereken ve aynı işi gören ilaçlardan biri de *anber*dir. Kırk yaşından küçük olan gençlerde eğer ihtiyaç olursa çok az ve dikkatli kullanılmalıdır. Bu ilaca genelde elli yaştan sonra ihtiyaç duyulur. Eğer on gün kullanırsa bir-iki gün ara verilmelidir. Bu cins ilaçların içinde misk ve cedvâr (mah-ı pervin) da zikredilmiştir. Her hasta bunların içinden mizacına hangisi uyuyorsa onu kullanmalıdır, herhangi birini veya hepsini birden değil. Ancak bütün ilaçlarda olduğu gibi bunlarda da perhiz şarttır. Perhiz yapılmadan ilaç kullanmanın bir manası olmaz. Bu ilaçlar vücuda ve beyne güç kuvvet verir. Birçok faydaları olan ancak çok dikkatli kullanılması gereken ilaçlar içinde özellikle anber oldukça pahalıdır. Bazı kişilerin bu yüzden cimrilik yapıp sakladıklarından ve bunları kullanmadan çocuklarına miras bırakarak ahirete göçtüklerinden de bahseder Nusret Efendi: “Lâkin nefesine bu kadarca masrafi çok görüp anber şemmâmeleri dolabında saklı olarak ve kendisi tehlikeli hastalığıyla âhirete giden kibâr, katî çokdur.”

Mide rahatsızlığı için verdiği ilaç tarifini bir fasılda anlatırken, midenin ne tür rahatsızlıkları için bu ilacın kullanılabileceğini de söyler. Aynı şekilde “idrar tutulması”, “atıyaran” denilen ve tırnak diplerinde oluşan ağrılı yara şeklindeki hastalık, “kurdeşen” ve ateşi düşürmek için de ayrı ayrı fasıllarda tek ilaç tarifi vermiştir. Nezle faslında bu hastalıktan kaynaklanan diş eti şişmesi ve öksürük için de ayrıca ilaç tarifi veren Nusret Efendi diğerlerinden farklı olarak burada üç ilaç tarifine de aynı fasılda yer vermiştir. Sarılık için verdiği tarifile yapılan ilacın, idrar yoluyla sarılığı vücuttan atacağını söylemektedir. Erken boşalma, fitık, hunnâk denilen boğmaca, ishal, için de yine terkip olan ilaçların tariflerini verir. Unutkanlık için verdiği ilacı, elli beş yaşına kadar olanlarda denediğini belirtirken; bu yaştan sonraki unutkanlıklara bir faydası olmayacağını düşünmektedir. Gicik, hikke, uyuz denilen ve kaşıntıyla kendini gösteren cilt hastalıkları için de önerileri vardır. Hatta verdiği tarifile yapılan merhemın sürüldüğü bölgede bir daha asla kaşıntı olmayacağına dair iddialı açıklamalar da yapmıştır: “Bir kişinin hangi mahallinde hikke ârız olsa, benefşe çiçeği dögüp o mahalle sürsün. Kıyâmete dek o mahalle hikke ârız olmaz.” İltihaplı uyuzlar için Gayetü’l- beyan’dan aldığı tarifi ise Salih Efendi tarafından hamile kadınlarla bebeklere bile kullanıldığını aktarmıştır.

Verem hastalığı için Emir Çelebi'nin Akribâdin'inden aldığı ilaç tarifin yazdığı fasılda, Emir Çelebi'nin bunu altı kişiye uygulayıp faydasını gördüğünü ancak kendisinin sadece bir kişide deneyip faydasını gördüğünü yazmıştır. Ancak bu ilaç hastalığın başında ve ortasında olanlar içindir. Yoksa son aşamaya gelmiş olanlara bir şey fayda etmez. İdrar yolları ve böbrek hastalıkları için de Emir Çelebi'den aktarma yapan Nusret Efendi bunu kendisinin denemediğini bildirerek kendi uygulamasını da ayrıca yazmış ve tarifini vermiştir. Bu uygulamanın hem böbrek taşını düşürüp hem de bütün idrar yollarını temizlediğinden bahseder. Faydasını kesin olarak gözlemlemiştir. Bunlardan başka bel ağrısına, basura, sancıya, istiska denilen su toplaması gibi hastalıklara da ilaçlar önermiştir. Ayrıca göz hastalıkları için sürme şeklindeki ilaç tarifleri, hamile kalmak için ve başka rahatsızlıklar için de ilaç tarifleri de mevcuttur.

Nusret Efendi'nin, günümüzde nörolojik ya da psikolojik olarak ele alınan hastalıklara da bedensel hastalıklara da bakış açısı ve uygulamaları aynıdır. Öncelikle hastanın omuzlarından yük kaldırılarak, gereğini yaptığı takdirde Allah'ın izniyle kesin olarak iyileşeceğine olan inancı pekiştirilip hasta rahatlatılır. Sonra da duaların ve ritüellerin uygulanmasının ardından ilaç tedavisine geçilir. Bu tarz hastalıklar için öncelikle cin gibi doğaüstü güçler dışlanması gerekmektedir. Hastalığın bunlardan kaynaklanmadığının bilinmesi ve öğrenilmesi halinde de biyolojik nedenlerden kaynaklandığına inanılarak tıbbî tedavi uygulamasına geçilmiştir.

Nörolojik ve psikolojik hastalıkların biyolojik nedeni olarak vücuttaki sevdâ (kara safra) hıltının artması görülmüştür. Sevdânın ve kara safranın vücuttan atılması için verdiği tarifin yazılı olduğu fasılda, bu ilacın mal-i hülya ve sara gibi hastalıklara iyi geldiğini belirtmiştir. Havale geçiren bebekler için de kullanılan bu ilacın, bebek için kullanım şekli; ilacı ona direk vermek değil emzirene vererek süt yoluyla geçmesini sağlamaktır. Hatta bu metotla iyileşen bebekler olmuştur.

Genellikle ergenlikten sonra olan sara hastalığı çaresiz olarak görüldüğü halde Nusret Efendi otuz ve kırk yaşındakilere bile bu ilacı uygulayarak faydasını gördüğünü yazmıştır. Genç bir delikanlıya uyguladığı metodu şu şekilde anlatır:

Galata sarayında bir yiğit gelip fakirden, yukarıda yazılan nüshayı talep etti. Ahvalinden anladım itdim ki cin değildir; bu ilacı verdim. Tebessüm ederek dedi ki: "Kızlar bu şerbete razı olmuyorlar." Sual etdim ki: "Kimdir o kızlar?" Dedi ki: "İşte iki tarafımda otururlar, görmez misin?" Hemân hayret geldi, zîrâ hissettiğim tersi bir

durumdu. Çaresiz nüshayı yazdım, verdim. Sonra yine gelip “Asla fayda etmedi.” dedi. Bu defa yanında gelen kişiye “Bu gece ilacı içir, ihmâl etme.” dedim. Sonra bir ay mikdârı geçdikde, bolca hediye ile Fındıklı’ya gelip teşekkür eylediler.

İlaç yapılışının ayrıntılı tarifini ayrı ayrı verdiği her bir fasılda, bu ilacın hangi hastalıklara iyi geldiğini, hangi ölçüde kullanılacağını, hangi kaynaktan elde edildiğini, denenip denenmediğini, fayda göstermediği durumların olup olmadığını ve herhangi bir zararının ya da yan etkisinin olup olmadığını da genelde yazmıştır.

Buraya kadar kendi uygulamalarını yazan Nusret Efendi, altmış beşinci varaktan itibaren de sadece kitaplardan aldıklarını aktarmıştır. Bunlardan bazılarını denemiş, bazılarını ise denememiştir. “Bundan sonra Kütüb-i Hükemâ’da tahrîr olunmuşdur deyü senâ ettikleri müfredât ve mürekkebâtdan fakirde toplananları tecrübe idelim. Eğer kendi tecrübemiz de onları tasdik etdiyse yerinde bildirilmiştir.”

Altmış beşinci varaktan itibaren kitaplardan topladıklarını kısa kısa aktaran Nusret Efendi, bunların içinde denemiş olduklarını belirtmiştir.

Temregü dedikleri temriye hastalığı ve sara hastalığı için İbn-i Baytar’dan aldığı ilaçları yazmış ve bunları kendisi denememiştir. Yine İbn-i Baytar’dan aldığı ancak onun da Cabir’den aktardığını söylediği burun kanamaları ve kulak hastalıkları için olan tarifleri de vermiştir. Bahtü’s-savt dedikleri boğaz kasılması hastalığı için olan ilaç tarifini İbn-i Sînâ’dan aldığı şekliyle bir imama tarif etmiş ve faydasını görmüştür. Bunlardan başka bel soğukluğu da denen hürkati’l bevl, böbrek taşı, burun yarası, zükkâm dedikleri sinüzit, nezle, sekel dedikleri elde çıkan hastalık, göz ağrısı, kan hastalıkları, yanık ilacı, sıtma ve kuvvet verici ilaçları ayrı ayrı aktarmıştır. Son olarak takviyet ilaçları dediği kuvvetlendirici ilaçları vererek eserini tamamlamıştır.

MÂ-HAZARA FÎ'T-TIBBÎ'R-RÛHÂNÎ VE'L-CİSMÂNÎ TRANSKRİPSİYONU

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

الحمد لله الذي خلق الانسان وسخره ماسواه وجعله مخدومًا للكائنات وخادمًا لمولاه وعلمه ما اودع من من الخواص في مفردات الوجود و الهمة كيفية الانتفاع بها في مدة الحياة بالكرم والجود و اراه سريان أسمائه في أجزائه الكائنات ليستيقن احاطة ربه بالكليات و الجزائيات اخرج اثر اسمه النافع من اسمه الضار فقبل اخر الدواء الكي و اظهر عكسه عياناً كالعلل الحادثة من المستلذات فقبل كل شيء في كل شيء والصلاة والسلام علي اعدل الأمزجة الاختصاصية نبينا محمد الذي سماه بالكتب القديمة و تركيب العلوم و علي اله واصحابه و اهل بيته ما [2a] انشرح بمفرحات تبشير صدور العباد و ما انتفع بمعاجين شفاعته امزجة اهل الاستمداد

Ammâ ba'd ma'lûm ola ki bu mübtelâ-yı şebîker'i kesret yani **Ebû Bekir Nusret**, bu müddeti medîde alâ hasbe'l-iktizâ es-sene-i selâse üzre mevcûd olan kütüb-i etıbbâyı mütâla'a ve zarûrî müfredâtından isti'mâl ve gâh terâkîbinden istimdâd iderek ve gâhî erbab-ı ma'ârif lisânından istifâde olunarak tecribesine muvaffak olup evrâk-ı perîşâna kayd itdiğimiziz, tecrîbe-i sahîha üzre vâfir menâfî'-i celîle, indimizde cem' olup siyemmâ bu tarafa mecbûr olmazdan mukaddem, tıbb-ı rûhânî cânibine dahi intisâb-ı külliyyemiz sebk itmeğın, andan dahi ibâdu'llaha nef' olacak havâss-ı latîfelere kitâblar zahrında, mecmû'a kenârında bi'l-külliye telefe müşrif. Ve'l-hâletü hâzihî âlem-i berzaha dahi intikâlin esahh-ı alâmeti ve ekser ümmetin i'mâr-ı dünyeviyyesinin müddeti olan sittîn ile seb'ıyyân beyninde iken ibâdullâha îsâl-i hayr-ı niyyetle **Mâ-hazara [ism-i kitâb]** nâm risâlei tertîb ve vedî'a-i kitâbhâne-i âlem itmek ilham olundu. Lâkin bu kadar noksânım kaldı ki, fakîr, kibâr-ı etıbbâdan birine [2b] müsâdefe idüp hıdmet etmedim. Tıbb-ı cismânîden bu mecmû'aya derc olunan müfredât ve mürekkebât, cümlesi kütüb-i etıbbâda "mücerredir" deyü yazdıkları havâss olup ben dahi tecrîbe idüp sahîh olanları cem' eyledim. Bi'l-iktizâ içlerinden bir müfredi ya bir mürekkebi isti'mâl eylemeğe muhtâc olan kimesne, yine etıbbâdan hüsn-i zann itdiği her kim ise anınla meşveret eyleyüp sonra isti'mâl eylese münâsibdir. Ve bu yazdığımız umûm içündür yohsa ednâ ehliyyeti olan su'alden neş'et idecek zarârı def' için kendi tasarrufuna kanâ'at ider. Ve nâdir vâkı' olur ki, bir ilâc maraz-ı ma'ıyyetden her mizâca muvâfık gele. Zîrâ emzicetin ihtilâfı, benî âdemin çehrelerinin ihtilâfına benzer. Eğer bu husûs imkânda olaydı bir maraza beş yüz ilâc yazmazlar idi. Hemân ma'rifet, sen kendi mizâcına muvâfık gelen ilâcı bulmaktır, isterse âhara zarâr etsün. Lâkin fakîrde cem' olan havâss iki kısımdır. [3a] Bir kısmı bi'z-zât kendim tecrîbe itdiğim ilâclardır ki;

takdîm olundu. Bir kısmı dahi sahibinden tenbîhi ve “*mücerrebdîr*” deyü şehâdetine i’timâd olunup isbât olunması münâsib görülen müfredât ve mürekkebâtıdır. Şimdi bir kutlu mu’âraza teveccüh eyledi ki, elbette tahrîr idüp cevâb-ı şâfi virilmedikce merâtıb-ı sa’iyyemiz ma’lûm olmaz. Meselâ elbette bu risâleye râzı olmayup, böyle bir fenn-i celîle, üstâdsız tasaddî etmeğe tabîbeti ruhsat virmez. Kâmilin biri didi ki: Behey Efendi! Bundan murâdın şöhet ve izhâr-ı fazîlet ise sen kendi fenninde Sâib’i şerh eyledin ve taraf taraf makbûl olup yazıldı. Yok, halka îsal-i menfâ’at ise sen kendün ikrar eyledin ki, kütüb-i etibbâdan cem’ eyledim, deyü. Pes böyle olunca hâsılı tahsîl bir abes ma’nâ oldu bu sual elbette. Vârid olur cevab budur ki: Bu risâle usûl-i tıbb üzere emrâz-ı muhtelifenin vakt ve ömr ve mizâc-ı muktezâsı [3b] üzere tezâyüd-i beyân için değil ki, üstâdsızlık mâni’ ola. Ve beyândan murâd, ibâdu’llâha îsâl-i hayırdır. Ve kütüb-i etibbâda perîşân olan havâssı, herkes tecrîbe etmez. Ve tecrîbe iden tabîb ise kitâba yazmak değil, bi’l-küllîye ferâmûş etmeğe sa’y ider. Zîrâ her illetin rütbesine göre bir serî’ul-eser ilacı vardır ki, gâhîce bir günde, bir mühlik ve müzmin olacak marazı izâle ider. Lâkin tabîbin işine yaramaz. Ve hasta, bu müşkil marazı benden giderdi deyü ikrâm u ihsânda kusur ider ve dimez ki: “Bu âdem bana merhamet idüp bir sene müddetde şifâ müyesser olmayan illeti bir günde giderdi.” yâhud “Etibbâ, şu sende olan illet az müddetde zâil olmaz, dimişler idi. Bu tabîbin ilacıyla zâil oldu. Bâri bir ayda on kerre geldüğüne nisbet, otuz guruş olsun vireyim.” dimez. Pes bu tabîb, devr-i dirâz tedbire şurû’ etmedikce, o hastadan intifâ’ olmayacın tahkîk [4a] ider. Ammâ tabîb olan, illeti teşhîs ve tedbîrinde isâbeti, bin altuna fedâ etmemek lâzım. Ve hasta dahi ile’l-i müşkileden âsân-ı vechle halâs oldukda, tabîbe me’mûlünden ziyâde ikrâm etmek vâcib idi. Ammâ ne öyle tabîb kaldı ve ne böyle hasta te’emmül eyleye. Etibbânın te’lif eylediği kitâblar, cümle tedâbir-i tavîleden ibârettir. Her illetin havâssına, nâdir tasaddî iderler, meğerki halkdan müstağnî ola ve kibâr-ı etibbâdan buluna. Zîrâ nefsi insan, şuhh ve buhl üzere mecbûldür. Bir mahalle bu kadar nefâyis cem’ idüp halka şâyi’ etmek nâdir olur. Umûrdandır ki, fakîr-i ile’l-ân, fakîrin bu risâlesi tavrında böyle menfa’atlı bir te’lif görmemiştir. Üstâda müsâdif etmedim deyü ikrâr itdiğimden, zann etme hemân her ne olursa olsun, gice odun kesenler gibi ratb-ı yâbis cem’ ve nakl eylemiş olam. Li evvelullâh niyyetime hâlel gelmesün deyü bi’l-küllîye iftihârı terk eyledim. Yohsa bu makâmda sana bir mîkdâr üstâdâne haller tahrîr iderdim ki “bu risâle ism-i a’zâm” deyü ketm ideydin. Hemân bu risâlede yazdığım [4b] vech üzere, ziyâde ve noksan etmeyüp iktizâ itdikce isti’mâl idersen, Nusret ne yazmış ma’lûmun olur. Eğer murâdımız bundan intifâ’-ı dünyeviyye olsa, dîbâcesinde kibârdan birini takdîm idüp bir

menfa‘at celb eylemek gâyet âsân idi. Lâkin bu âna dek o tarîka sülûk etmeden şimdi beş on günlük ömr için tedârikin ma‘nâsı kalmadı.

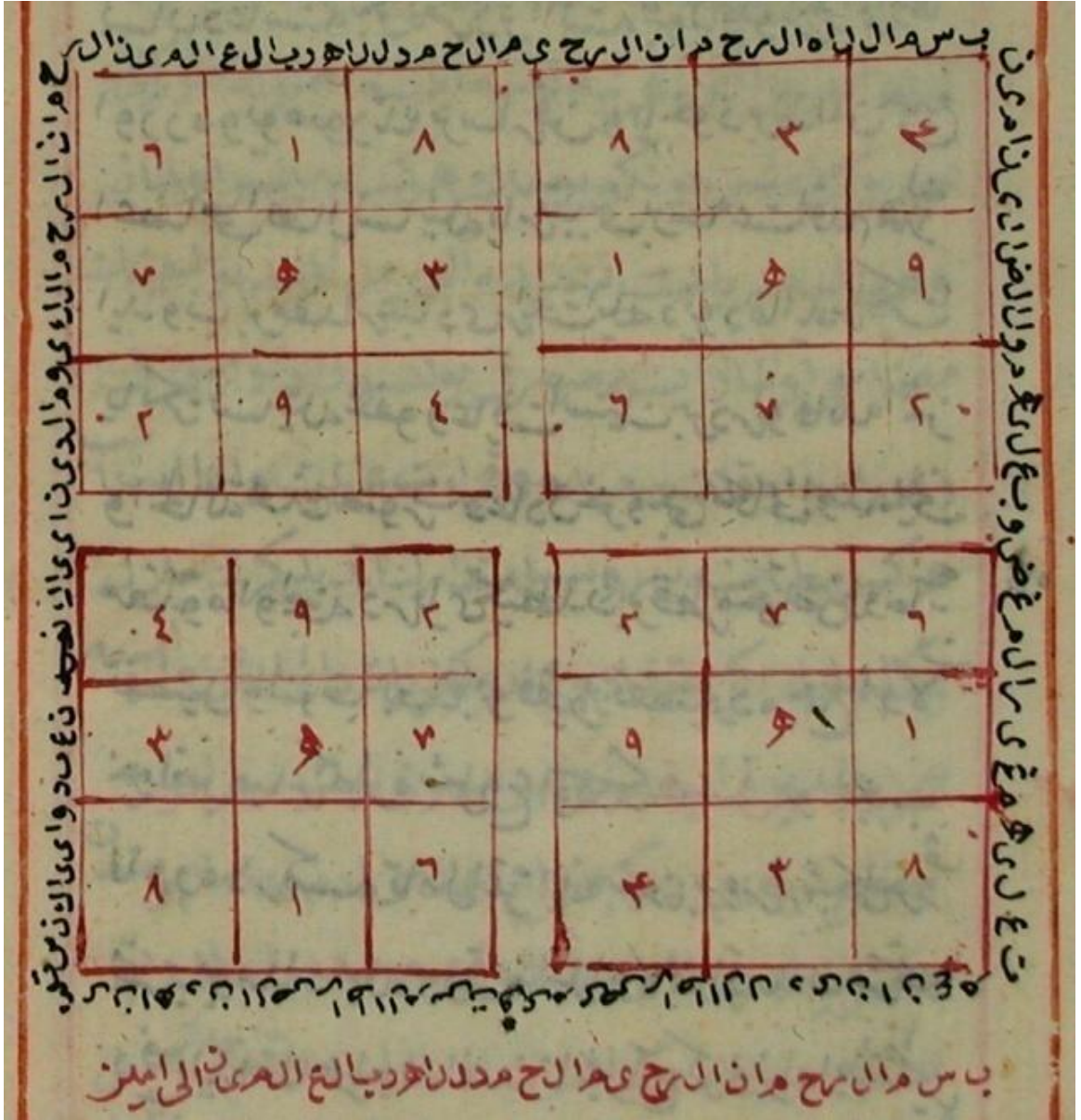
FASL

Ma‘lûm ola ki, her ne kadar âlemde azâyim ve talâsim ve evfâk var ise cümlesinin me‘âlî ve merci‘î muhterikü’l-harekât olan Rabbü’l-âlemîne du‘â etmektir. Ve bunlardan zuhûr iden âsara icâbetdir. Hattâ kelâm-ı menzilde sahrî ve sihrini zikr itdikde, anlar bir kimseye ısrâra kâdir değillerdir, illâ Allah’ın izniyle, deyü buyurur. Ve izn-i ilâhîden murâd bu makâmda sâhire o zarârı temekkün ve kudret virmesinden ibâretidir. Gerek abdin i‘tikâdı “benim bu ef‘âlimi halk idüb andan bu eseri izhâr iden bi’z-zât her cihetden şerîkden münezzeh olan Rabbü’l-âlemîndir” deyü azm ve cezm olsun ehl-i islâm gibi ve gerek “Allah’ın izni olmasa da ben bu işi yaparım.” yâhud “Filân şeytân [5a] kâdirdir.” yâhud “Rûhâniyyet-i kevâkibde bu kudret vardır, heman ma‘rifet, tarîkını bilmektir.” deyü küfr-i dalâlet olsun. Ammâ i‘tikâd-ı sahîh budur ki; Rabbü’l-âlemîn ulvî ve süflî eczâ-i kâinâtın cümlesine menfa‘at ve zarar yüzünden bir mîkdâr havâss kerem etmişdir. Murâd itdikde o hâssadan arz ider. Ve bu da‘vâya şâhid-i a‘zâm budur ki; her ne denlû havâss var ise anın mukâbilinde o hâssayı iptâl idecek bir ma‘nâ vardır ki, erbâb-ı ma‘ârif indinde meşhûr ve mütevâtirdir. Hakîm ve alîm kâinâtı bu sûretde halk eyledi, cümle mevcûdâtın iftikârı ve aczi zâhir olsun deyü. Meselâ mîknatıs hadîdi cezb ider. Ammâ mîknatısa sarımsak sürmek, mâni‘ isminin mâ-sadakı olup cezbeden mu‘attal ider. Pes ma‘lûm oldu ki, halkın mü‘essir didüğü i‘tikâd itdüğü eşyâların cümlesi hicâbdır ve esbâbdır. Anların halkından mü‘essir, hakîkî âsârı halk ider. Ve ma‘lûm ola ki, mevlâ-i müte‘âl hazretleri, insanı cümle mahlûkâtdan sonra halk idüp insandan evvel her ne halk olunduysa, insanda derc itdiğine binâ‘en; insan [5b] her ne husûsa zihnini rabt idüp şurûtuyla teveccüh eylese, elbette o husûs vücûda gelür. Hâlikı böyle murâd etmiş cümle muhakkıkîn, bu ma‘nâya kâillerdir. Ve bu husûsa salâh ve islâm şart değildir. Murâd o cem‘iyyet-i hâtır, teferrukasız zabt etmenin tarîkı. Riyâzat ve mücâhedât ile tahsîl idince, her neye teveccüh eylese husûle gelür, gerek hayr ve gerek şerr. Çünkü bu hâlet herkese müyesser olmaz ve her mizâca riyâzât-ı şedîde elvirmez. Nâçar bu cem‘iyyetin ma‘nâsı olmaz ise sûreti bulunsun deyü evfâk ve a‘dâd ve evkât-ı sa‘îde ve kırâ‘et-i azîmet ve a‘mâle münâsib herkes mutâlibine birer vesîle tedârik etdiler, gerek helâl ve gerek haram. eğer i‘tikâd ve amelde küfriyyâta dair iş var ise sihr olur, yok ise havâss-ı ıtlâk olunur. Murâdımız bu takrîrlerden budur ki; envâ‘-ı a‘mâl-i benî âdem, du‘â mefhûmundan çıkmaz ve âsârı dahi icâbet

mefhûmundan ayrılmaz. Ve bu husûs bir ameldir ki, ehl-i îman olana bu kadarca tahsîli, elzem-i levâzım-ı dîniyyedendir. Ve bir âdem ömründe du‘â etmese, [6a] yine ol âdemîn harekât ve sekenâtından hâsıl olan ef‘âlin cümlesine bir âdem ârifâne te'emmül eylese, o âdem lisân-ı ef‘âli ve muktezâ-yı a‘mâli üzre Rabbü'l-âlemîne du‘âda der ki: “Yâ Rabbî, beni şu rütbeye vâsıl eyle” deyü. Ve bu bir du‘âdır ki, lisân du‘âsına benzemez. Zîrâ elbette kabûl olur, cezâ-yı vifâk üzre. Ve bu sûretde bir sârikın ve yâhud bir zâlimin cem‘ a‘zâsı ef‘âl lisânıyla: “Yâ Rabbî, beni bir sâ‘at akdem helâk idüb bir mıkdar ibâdı râhat eyle, deyü du‘â ider iken; yalnız lisânıyla afv ve âfiyet istemek bir dürlü fâ‘ide etmez.” Ve'l-hâletü hâzihî, sûret-i du‘âdan hurûcî imkânı olmadığı ma‘lûm olunca, deryâ-yı muhîtden bir katre, havâss-ı rûhâniyyede tafsîli olup ba‘de bu fakîr-i pür taksîrde cem‘ olan havâss-ı mübârekelere şurû‘ olundu.

FASL [Sar‘-ı ümmi sıbyân nüshası]

Bu'l-aceb-i nâdiredir, kimse te'emmül etmez. İdesin bir varaka şekli-i hurûfi tahrîr. Bu midâd ile varakı hâmil olan âdemden, marazı def‘ide. Zâhir ola andan te'sîr, ac gözlerin ile nazar, ateşde tecellî etdi, âfitâb-ı felek kudret-i dâna-yı habîr. Evvelâ [6b] Haleb’de sohbet şeyhimiz, Şeyh Muhammed Kürdî hazretlerinden ahz ve me’zûn olduğumuz sar‘ ve ümm-i sıbyân nüshasıdır ki, hâlâ Âsitâne-i aliyyede müddet-i medîdeden beri ve taraf taraf tecrîbe olunmadadır. Ve şekli ve sûreti bu vechiledir.

Bu dört vefkı yazup, besmeleden etrâfına, emin lafzına dek [7a] hurûf-u mukatta‘a ile yazıla. Lâkin yazan âdem tahâret üzere gerek. Abdest ile vaz‘ ider. Ve bundan gayrı bu illet için hâmil olduğu nüshaları çıkara. Ve müşemmi‘ iktizâ etmez. Hemân birkaç kat beyaz dülbende sarılup başına dikerler. Ve ba‘de't-tahrîr nüshaya dikkat ider, zîra bir harf noksan olsa eser zuhûr etmez. Hemân bu mübârek nüshadan bir eser zâhir olmadığı gibi tahkîk oluna ki, illet-i marazdır. Ve ecinni ve şeytân bu nüshanın etrâfına uğramazlar. Lâkin bu marazı bi'l-küllîye ervâhdan bilürler. Ve etubbâ bi'l-küllîye cinni inkâr iderler. Ammâ bizim tecribemiz on âdemden biri cinn olmak nâdir vâkı‘ olur. Hemân cinn midir, maraz mıdır, fark eylemek murâd itdikde; bir kerre bu nüshai başına diküp nazar ideler. Eğer maraz gitmez ise bu nüshadan sonra kemâl-i a‘zam bu bâbda ve sâir emrâz-ı sevdâviyyelerin ibtidâsında, sinâmeki matbûhâtı içürmekdir. Ve tarîk-ı

isti'mâli, ilel-i cismânîde, sinâmeki zikr olunan fasılda beyân olunmuşdur. Ammâ cinni inkâr etmek ehl-i İslâma yakışır ma'nî değildir. Kur'ân kelâm'ullahdır deyü i'tikâd ve hem cinni inkâr. El-iyâz-u billâhi te'âlâ. Kaldı ki; bu [7b] vefkların hakîkati nedir? Hele Fâtiha-i şerîfe'nin her derde dermân olduğu muhber-i sâdık tarafından herkesin ma'lûmudur. Ammâ vefkların ahvâlinden şu kadar vâkıf oldum ki, İmam Gazâlî Efendimiz hazretleri Münferice'sinde buyurur:

وَسِرُّ أَوْدِغٍ فِي بَطْدٍ تَمَّ فِي وَاحٍ وَ فِي دَهْجٍ وَاحٍ

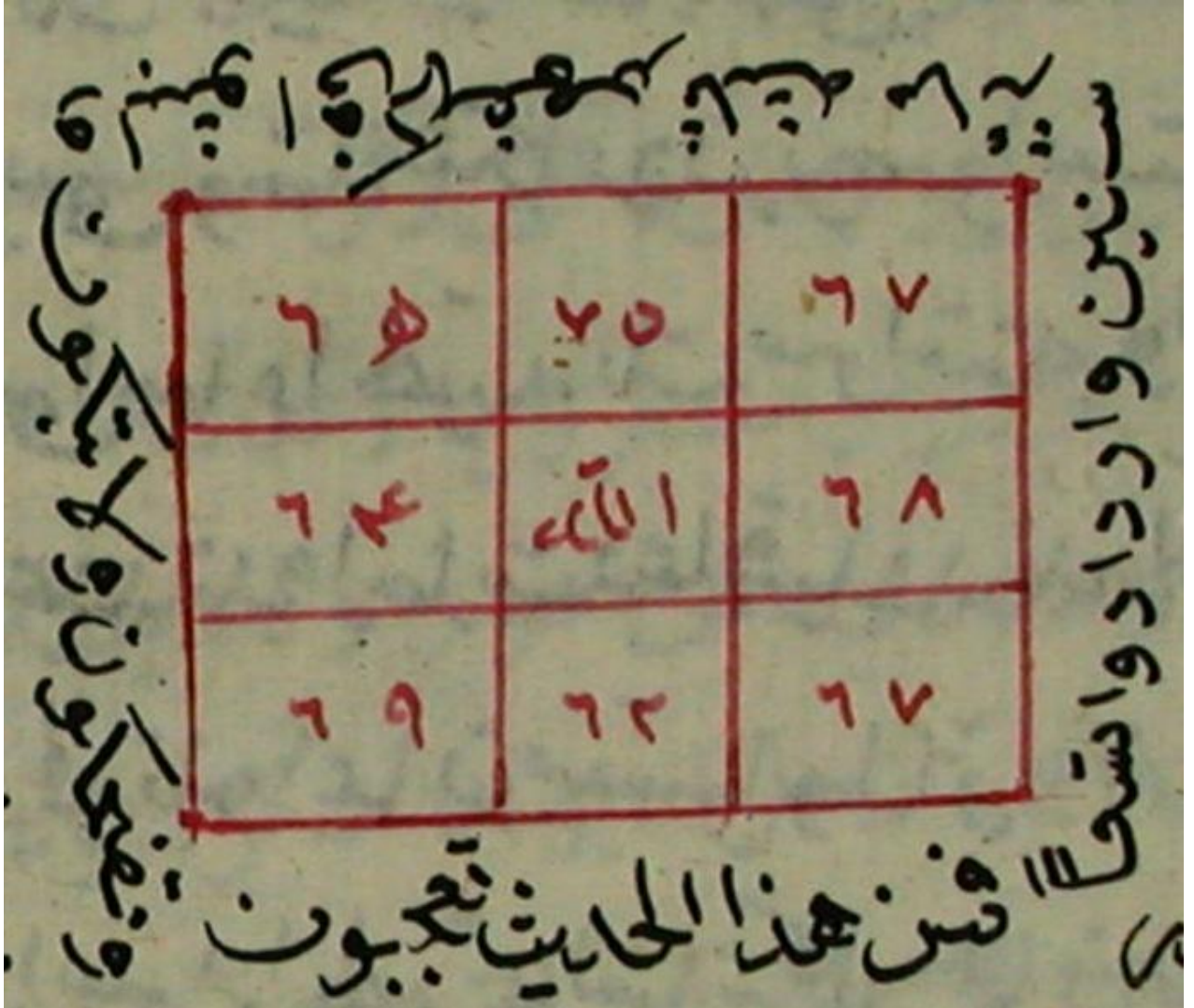
Evvelki vefk da bu tertîb üzredir. Peşbir(?) İmam Celilü's-şân bunlar ile tevessül ve du'â idince ma'lûm olur ki, esrâr-ı azîmdendir. Ve bu nüshadan ukûl mütehayyir olur. Âsarları katî müşâhede olunmuşdur. Eğer tafsîl üzre yazılsa bir cesîm kitâb olur. Hattâ taşradan gelüp fakîrden bu nüshai ahz idenlerin ba'zısı nakl eyledi ki; henüz İstanbul'da iken otuz konak mahalde aşk vesâtatiyle ta'alluk iden ervâh, alîle haber vermişler ve izhâr-ı te'essüf etmişlerdir ki “o nüsha geldikde bir dahi biz seninle cem' olmak muhâl olur” deyü. Haleb'de bir tâcirin kerîmesi masrû' olup Şeyh Muhammed merhûm ile ücretinde nizâ'an. Encâmı Haleb vâlisi huzûrunda murâfa'aya müncer olup kızın pederine “Hüseyin Paşa, şeyhe sekiz yüz guruş ver” deyü [8a] hükm eyledi. Zîrâ şeyh merhûm alîlin hâline münâsib ücret almayınca vermez idi. Medâr-ı ta'ayyüşü bu nüsha idi. Ammâ fakîrin meccânen virmesi bir devredir ez kıssaya mebnî ve kırk beş sene geçdikden sonra Âsitâne'ye gelecek olduğumuzda virdiler. Lâkin bu abd-ı âciz, bir gûne bezl eyledim ki, kıyâmete dek zâyi' olmaz. Gerek bunda ve gerek sâir yazgımız havâsslardan amme-i ahbâb-ı kirâma izn virilmişdir. Bu meşreb-i fakîre, ba'zı havâss-ı nâdire tahsîline mâni' oldu. Zîrâ her kanda bir ehl-i ma'rifet bulunur ise elbette haset ü denâ'etin a'lâ derecesinde olur. Tâ şu rütbe ki, kendi nefesine bile bezl edemez. El-iyâz-ü billâhi te'âlâ. Ne öyle ma'rifet ve ne öyle haset. Rabbü'l-âlemîn'in keremiyledir ki, kadr-i kifâyet ider.

Bu nüshadaki vefkın bir sırr-ı azîmi dahi bundan istinbât olundu ki; İmam Sâdik efendimizin tilmîzi Câbir bin Hayyân sûfî, Havâss-ı Küberâ'sında zikr eyledi ki: “Şu sûretde bir vefkı; bir ateş görmemiş [8b] sakıya nakş etseler ve hâmile olan kadınlara hamlini vaz'da su'ûbete mübtelâ olsa iskemlede iken bu vefkı ayağı altına koyup kırılacak rütbe kuvvetlü basdığı gibi elbette fi'l-hâl selâmetle vaz'-ı haml ider.” deyü. Ba'zı “Vefkı bir kerre hâmileye göstermek şartdır.” deyü yazmışlar. Güyâ vefkın hânesi dokuz ve adedi dahi dokuz olduğına binâ'en ma'sûma lisân-ı hâlde “Bundan sonra o âlemde tevakkufun ma'nâsı yok elbette, çık.” deyü ibrâma benzer. Ve vefkın dokuz hâneli olduğundan, müddet-i haml temâm olmayınca bu eser zuhûr etmez. Ve Câbir merhûm buyurur ki: “Gâhîce tehallûf ider, hemân bu sûretde bir sâ'at mürûrundan sonra bir dahi yazalar. Zîrâ gâhîce vaz'-ı hamle mâni' başka illet bulunur ve vefkın hâssası sâir illete ta'alluk etmez. Belki vaktin nühûseti mâni' olmuşdur ihtimâliyle tekrar zarar etmez.” Ve bu sûret dahi fakîre vâkı' [9a] oldu. Ulemâdan çok kimseler müstakillen bu husûsı risâlelere vaz' etmişler. Bir serfû't-te'sîr inkâra mecâl olmayan havâsslardandır. Ve bu sûretler icâbet-i İlâhiyyenin aynıdır. Belki çakmak çakdıkda kavın tutması ve hıdmetkârdan bir su istedikde virmesi, esmâ-ı İlâhiyyenin sirâyetine vâkıf olan kibârın indinde, icâbet-i du'â kabîlindedir. Lâkin herkese böyle kutlu îman müyesser olmaz. Ve her ma'lûm olan esrâr-ı ilâhiyye, lisâna gelmez. Hemân cehd idüp, Rabb'ül-âlemînden gayrı müessir-i hakîkî yokdur, deyü i'tikâdı tashîhden sonra, böyle mahalleri geldikce ayn-ı basîretle müşâhede iderek, isti'dâd-ı kader îmânına her anda kuvvet peydâ olup ehl-i sa'âdet olmağa müstahikk olur. Zîrâ insandan a'zam esmâ-ı İlâhiyyeye mazhar olmuş mahlûk yokdur. Bir âdem kendi nefsinden ve kalbinden bir şey fehm etmeyince, taşradan ana esrârı tefhîm ve müşâhede-yi ta'lîm bir güc [9b] ma'nâdır ki, ehl-i hakîkat, ana sülûk tesmiye iderler.

FASL [Ma'sumlara uyhu sıhhatası]

Ma'sumlara uyhu için mücerreb vefkdir, yazup başına dikeler. Ve kesret-i bükâsını taklîl ider.

Bu vefk-ı şerîfin sûretinde olan tenâsübe nazar eyle. Ne güzel vâkı' olmuştur, hâssasına mütâbakat cihetinden. Bu sebebden ulemâ-ı evfâk-ı kesret, tenâsübe gâyet ri'âyet idüp matlâblarına sür'atle vâsıl olurlar. Zîrâ zihâmm-ı tenâsüb hükmi mürûr iden cem'iyet-i hâtıra ve isti'dâd-ı kâmile müşâbehetinden icâbet tahallûf eylemez.

FASL [Ma'kûd-ı hülle-i nüsha]

Akd-i nikâh esnâsında bir ednâ hareketle bir cevliyyet, nikâh sahibinden mün'adim olur. Sebebi, evvveliyâyâta müte'llık bir ma'nâdır. İlâcı, bir kâğıda hurûf-u mukata'a ile âyete'l-kürsî ve bir kâğıda âmene'r-rasûlü sûresin âhirine dek [10a] yazılır. Ayete'l-kürsî ma'kûdun sağ bazusuna bir dülbend ile bağlanup isti'mâl

olunmamış bir baltanın deliğine zekerin geçirüp tebevül eylese, fi'l-hâl varup cimâ'a şurû' ide. Elbette feth olup tahallûf etmez. Eğer mezkûr olan sûretle ma'kûd ise baltanın deliğine zekerin geçirmek bir hasen-i tefe'ül etmeğe benzer. Lâkin hadîdin menâfî'i dahi sûri ve ma'nevî inkâr olunmaz. Ammâ fakîr, gelüb şöhretine binâ'en bu nüshai taleb idenlere, em'ân-ı fikr ile ahvallerin takrîr itdirüp illetine mütallî' olunca, havlîcan hâssasında yazdığımız şerbeti ta'lîm idüp bir iki günde kal'anın fethi müyesser oldı. Zîrâ ekserinin rucûliyyetinde noksân süst-i endâm bulunp vâsıl olmayınca hayâsından nâçar iftirâya şurû' ider ki: "*Filân kadın bana kızın teklîf eyledi idi, zâlim bizi bağladı.*" deyü. Kendi hâli ve aldığı hârunun câhî şehâdet ider ki, öyle âdemi böyle avratdan akd etmeğe kimse tenezzül etmez. Lâkin halkın i'tikâdı, bir âdem kendi hânesinde halinde iken taşrada [10b] a'dâsının biri erbâb-ı ma'ârifden birine vâfir câize virüp bağladır, za'm iderler. Böyle ma'rifet gâyet nâdirdir. Eğer vâkı'â bu kadar kuvvete mâlik bir âdem bulunmak farz olunsa, öyle âdem erbâb-ı ihtiyâcdan olmaz ki, böyle süflî husûsa tenezzül eyleye. Kaldı ki me'kûlâta dâir rucûliyyeti kat' idici bir şey' yedirseler yâhud cehlle kendi isti'mâl eylese; meselâ tâ'ûndan havf idüp üzerinde dört miskâl kâfûr taşıma gibi; bu sûretlerde söz yokdur ve böyle ameller olur. İnkâr itdiğimiz, gâyet nadirdir didiğimiz, yalnız tahrîrât ile olandır. Ve fakîre bir kızılbaş câriyesi yedirdi; altı ay mıkdârı kendimde hareketden eser bulmadım. Lâkin yedirdiği ma'lûm olduğuna binâ'en ilâcına zafer bulundu. Ve hâlâ Âsitâne'de bu husûsu ve azl ve nasbını ahyâ vü emâteyi da'vâ ider. Decâcilenin envâ'ı vardır ve böyle dilencileri tasdîk idüp "Eğer bir ma'rifeti olaydı böyle süflî amellere tenezzül ve halkdan hîle [11a] ile celb etmeği kabul etmezdi." deyü âkıl gâyet nâdirdir. Siyemmâ nisvân tâifesi beş kerre aldandıktan sonra yine i'tikâdına hâlel gelmeyüp gayrı kadınları "Kasımpaşa'da filân şeyhe git." deyü taraf taraf sipâriş idüp gönderir. Ve bilmezler ki, ulûm-ı garîbenin ibtidâsı, halkdan müstağnî olup halka hayr olmak üzere bir i'ânet ider ise ücret almamaktır. Her kanda böyle âdem bulunur ise kemâlin cümlesi andadır, gerekse külhanda yatsın. Belâ bunda ki, vaktimizde bu husûslarda şöhret bulan nekbetler, dünyâ ve âhiret müflislerinden. Elinde ma'rifet değil, bir üslûb ile âdem aldatmak gelmez. El-ıyâzü bi'llâhi te'âlâ, bir mıkdâr ma'ârif-i şeytâniyyeye mâlik bir âdem bulunsa, peygambere tasdîk eder gibi tasdîk idüp öyle bir Ablinos(?) sâhiri aktâbdan add iderler. Bu kadarca bu mahalle kayd eyledim, belki bir derd-mend vâkıf olup malını ve dinini telef etmeye.

FASL [Hakikat-i tâ'ûn ve bâ ve mâ yete'alluku bihî]

Mazarrat-ı tâ'ûn def'i için kibâr-ı nakşibendiyyeden me'zûn olduğumuz havâssdan biri; her nemâz akabinde on yedi kerre

لا اله الا انت سبحانك اتي [11b] كنت من الظالمين

dimektir. Ammâ âyete'l-kürsî ve tesbihlerden sonra. Zîrâ şer' de vârid olan ezkârı terk idüp kendine lâzım olan her ne ise ana meşgul olmak aslâ netîce virmez, böylece almışızdır. Kaldı ki sirâyet mes'elesi. Etibbânın cümlesi “*Bir mîkdârı emrâz-ı sâriyedir.*” deyü tahkîk etmişler. Ve tahzîrde mübâlağa iderler. Hattâ Bukrât her gün tîmarhânesinin sakfına çıkup hubûb-ı riyâhı tahkîk ve cinsini teşhîs etdikden sonra, emrâz-ı sâriyye sâhiplerini başka mahalle nakl ettirir imiş; râyhâları gayri hastalara zarar etmesin deyü. Ve bu şer' atde sirâyet yokdur. Bu husûs muhâtaralu bir mes'eledir, herkes temyîze kâdir olmaz. Şimdi fakîr mâ-vak'ı üzre bu mahalle sebt etmek murâd eyledim. Em'ân-ı nazar eden ehîbbânın, sûret-i mes'eledede şüphesi kalmaz. Ma'lûm ola ki, Rabbü'l-âlemîn kâ'inatı halk etmede bir mîkdâr şurût ve esbâb indinde halk ider. İ'tikâd-ı sahîh böyledir. Yâhud esbâb ve şurût ile halk ider. Bu dahi şer' atden delîl ile sâbit bir mes'eledir. [12a] Lâkin ehl-i keşf evvelkinde tevakkuf itdiler. Ve bu mes'ele seneda'llâhdır ki tebdîl ve tahvîl etmez. Meselâ çakmak çakdıkdâ şerâreler zuhûr ider ise ve kav dahi kurı ve mülâyim ise fi'l-hâl tutuşmasını halk, ammâ birde ve ikide veya üçde tutuşması cümle şurûtun kemâl ve noksânından neş'et ider bir ma'nâdır. Sırrın cümlesi fâ'il ile kâbilin beyninde müşterekdir. Ammâ tabîb ehl-i îmandan değil ise “Ben Allâh'ın halk idüp etmediğini bilmem, ateş yakar su söndürür.” deyüp sükût ider ve ma'zûrdur. Şimdi mes'elemizde tâ'ûn dahi böyledir. Bir mizâcda isti'dâd tam bulunup hemân şurûtun tekmîlinde, kızılıcem mesâbesinde bir mat'ûnun nefesinden ya rayhâsından bir maya kalmış iken, o sebep dahi bulunduğu gibi tâ'ûn halk olunur. Bu üslûbda halk olunmasını benî âdem sirâyet addiderler. Bu ise esbâb indinde halk olunmadır, yoksa sirâyet yokdur. Bu sebebden A'râb, Rasûlullah sallâllâhu te'âlâ aleyhi ve selleme “*Develerin uyuzluğu birbirine sirâyet ideyor.*” deyü şikâyet itdiklerinde “*Evvel uyuz deveye [12b] kimden sirâyet itdi.*” deyü buyurdu. Ve “tabîb ma'zûrdur” didim, zîrâ kudretu'llâhın makdûra ta'allukunu müşâhede, Allâh'a mahsûs sıfatlardandır. Ne beşer ve ne mülk bu keyfiyyete muttalî' olmayınca, ma'sûm tabîatından a'lâ tarîk yokdur. Pes su'âl gelür ki: “*Fi'l-cümle tâ'ûndan kaçmak fâ'ide ider gibi görünür.*” Neam, i'tikâdı sahîh olsa fetvâ virdiler, ihrâkdan kaçdığımız gibi gâyeti ihrâk mahsûs, tâ'ûn ma'nevîdir. “*Yâ efendi! Bukrât kibâr-ı hükemâdan. O kadar*

akilla 'bu amellerin sirâyetine zâhib olması hatâdır' dinür mi?" Cevâb budur ki: Akulın ilâhiyatda nihâyet kemâli, tevhîd ileddir; tenzîh ileddir. Bundan gayrı mevlâ-i müte'âlin evsâfında, bir ma'sûm peygambere tâbi' olmayınca katî çok hatâ iderler. Ve hâlâ bu ümmet-i Muhammediyyede envâ'-ı ulûma mütebahhir kimesneler, bâtın tarafından ve esmâ cihetinden haberleri olmadığından, hükemâya tâbi' mesâil-i azîmelerin ekserinde, anlara tab'ıyyetle derecât-ı muhtelifeye üzre dalâlete düşmüş katî çokdur. Ammâ sûfiyye efendilerimizin vasat-ı sülûkde bir beruki mürîdi, [13a] Bukrât'ın ilâhiyyâtta kelâmına nazar etse "Mâl-i hülyâ illetine mübtelâ imiş." deyü istihzâ' ider. Zîrâ Kur'ân-ı kerîmde ve ehâdîs-i sahîhada vârid olan ahyârın zâhiri üzre i'tikâd itdikden sonra dahi dünyâda iken ayne'l-yakîn müşâhede idenler ile aklına tâbi' olanların bir dürlü münâsebeti yokdur. Bir âdem ilm-i esmâda mütebahhir olmayınca âlemde vâkı' olan esrârı idrâk idemez. Bu tafsîlden hâsıl olan niyetce bu oldu ki, isti'dâddan büyük sebep yokdur. Her husûsun isti'dâdı tam olduğu gibi Rabbü'l-âlemîn onu elbette halk ider; gerek sûrî ve gerek ma'nevî. Ve herkes rüşdi kadar vukû'âta te'emmül eylese bu mes'elenin hakk-ı sarîh olduğunu tasdîk idüp râhata vâsıl olur.

FASL [Du'â-i tâ'ûn]

Beş vakt namaz akabinde vird idüp tesbîhden sonra

لقد جاءكم رسول من انفسكم عزيز عليه ما عنتم حريص عليكم بالمؤمنين رؤف رحيم

bu mahalden bir kerre okuya. Ve ikinci kerre

لقد جاءكم رسول من انفسكم عزيز عليه ما عنتم حريص عليكم بالمؤمنين رؤف رحيم فان تولوا فقل حسبي الله لا اله الا هو عليه [13b] توكلت وهو رب العرش العظيم

âhirine dek yedi kerre tekrar eyleye. Tâ'ûn vesâir âfât-ı mühlikenin tılsımıdır. Ve otuz seneden mütecâvizdir ki, fakîrin virdimden sonra ba'zı havâss kitâblarında gördüm ki:

"Bu virdin sâhibi terk etmedikce vefât etmez." deyü yazmışlar.

FASL

لي خمسة اظفي بها نار الوبا الحاطمه المصطفي والمرضى وابناهما وفاطمه

Meşhûr bir beyt-i ker'ıyyedir; eyyâm-ı vebâda okunur; mücerrebdir. Lâkin altmış dokuz tâ'ûnunda Eyüb'de bu beyti, bir muhammes vefka tenzîl eyledim. Ve hıdmetimizde bir tâlib var idi; birini ana virdim. O derd-mend dahi tâlib olanlara birkaç pâre alup virir

imiş. Bir gice rü'yâsında İdrîs Köşkü'ne gitmiş. Anda katî çok çadırlar ve pür-silâh askerler müşâhede iderken, birkaç askerî “İşte budur!” deyü bî-çâreyi tutup beylerinin huzûruna götürünce, azîm-i gazab ile “Bak molla! Sen Allâh'ın kazâsına ne karışıyorsun ki bu vefkî yazup halka dağıdırsın.” [14a] deyü itâb idince “Bana havâcem Nusret virdi.” didikde “Nusret sana virdi yohsa âlemin halkına sat dimedi. Eğer bir dahi yazarsan sonra sen bilürsün.” didikde bîdâr olup azîm-i telâşla gelüp fakîre nakl itdikde; tahkîk itdim ki, bu beytden hazer ve rü'yâ bu vefkdan zuhûr itdiğine binâ'en, vefkî dahi bu mahalle kayd eyledim. Lâkin galat yazarlar ve mukâbele etmezler. İ'dâd-ı kesîre üzre olan, ikinci ve üçüncü kitâbetde bi'l-külliyeye te'lif olur. Meğerki bir ehline müsâdefe idüp mukâbele ve tashîh ve tahkîk eyleyeler.

ابن تيمية والفاطمية ٤٧٨	والمرتضى ١٢٨٧	المصطفي ٢٦٠	اطفي بان الوبالخالط ٢٩٤	لوحنة ١١٤٠
١٤٩٤	١١٤٩	٢٧٧	١٢٩١	٢٥٩
١٤٩٥	٢٦٤	٤٩٢	١١٤٨	٢٧٦
١١٤٧	٢٧٥	١٤٨٩	٢٦٢	٤٩٦
٢٦١	٤٩٥	١١٤١	٢٧٤	١٤٨٨

Bu vefka münâsib olan, tâ'ûndan eser yok iken [14b] yazılıp ma'sûmların başına ta'lik olunmaktadır. Ve tâ'ûndan, cismânî ilâc ile taharrir-i füsûlde tahrîr etdiğimiz eyâric habbine, ya ma'cûnuna mülâzemet kadar tahaffüz olmaz. Belki mülâzemet idenler ömründe şîr-pençe ve nemle, ve hurde sivilceler ve âkile gibi kurûh-ı habîseye mübtelâ olmazlar.

FASL [Meshûr için rûhânî ilâc]

Beyt: “Gamzesî sihrîne ilâc istedim. Ol didi; beni sev, gamzemî hâtırda tut, Allâh’a sığın.” Meshûr âdemlere bu fasılda tahrîr olunan rûhânî ilâclar azîm fâ’ide idüp katî çok halâs oldılar. Cümleden takdîmine şâyeste mübârek ilâcın biri, sihr olunan âdeme, insanın huzûrunda ahabbından biri, bir ya iki üç zerâ‘, bir ipe iki yüz dört adet hafif düğümler düğüp meshûra teslîm eyleye. Ve ol âdem dahi önüne bir def’ada içecek kadar su koyub ve ma’kûd olan ipi eline alup ba’de’l-besmele, kûl e’ûzu bi Rabbi’l-felâk okuyup evvelki ukdeyi üfürüp fi’l-hâl çöze ve söyleye ki: “Benim için akd olunan sihri [15a] içdim ve bâtl etdim.” Yine ba’de’l-besemele, kûl e’ûzu bi Rabbi’n-nâs sûresin okuyup ikinci ukdeye üfürüp yine o kelâmı söyleye. Bu tertîb üzre gâh birin ve gâh birin okuyup ve üfürüp ve çözüp söyleyerek cümle ukdeler temâm oldukda, ipi suyla gısl idüp suyunu içe ve ipi ateşe yaka. Ve besmele evvelkinde ve ikinci okundukda kifâyet ider. Ve ibtidâ şurû’unda çörek otı ve üzerlik tohumı mahlût idüp meshûrun halfinden azar azar buhûr virmeden, hâlî olmayalar. Hemân o meclisde bir azîm hiffet hâsıl olup te’sîri muhakkak ma’lûm olur. Her çend bâd-ı hevâ bir ma’rifet ise de, kıymetini bilüp mübtelâlardan diriğ etmeyeler.

FASL [İlâc-ı ahar]

Meshûrların ekserîsinde “Sihr eseri vardır.” didiklerinde gazab ider. Bir gün meshûra bir kâse suda sûre-i Bakara’yı içüreler yâhud südlü aş bişüreler. Azîm fâ’ide ider. Ve ol vaktde kendi kendine “Bir hiffet buldum.” deyü ikrâr ider. Amelden haber virüp üç def’a [15b] tekâmîl idince bir eser kalmaz. Ve ma’lûm ola ki, meshûrların ba’zısı “Sana sihr etmişler.” didiklerinde aslâ kabûl etmez ve ilâc kaydında olmaz. Ba’zısı ikrâr idüp kendi ilâc talebinde olur. Bu hâletlerin sebebi, sihrin sûret-i amellerinden neş’et iden bir ma’nâdır. Tâ o san’atda bir âdemın kemâli olmadıkca idrâk olunmak müşkildir.

FASL

Bu vefk-ı şerîfi üç kıt’a kâğıda yazup birin üzerinde götüre ve birin bir kâseye vaz’ idüp su içdikde andan içe ve birin hânesinin taşra kapusunun a’lâsında bir mahalle vaz’ eyleye ki; duhûl ve hurûcda altından geçmiş ola. Şifâsı mahzurdur.

ومن شر حاسد اداسد	ومن شر ما انفقنا العقار	من شر ما من شر ما من شر ما	قل اعوذ برب الفلق	بسم الله الرحمن الرحيم
٢٦٧٥	١٢٤٩	٥٢٨	٣٢٦٨	٢٥٨
٢٤٥٢	١٥٧٢	السم الحوي	٤٩٥٧	١٤٨١
٤٨٧	١٧٩٩	٣٤٥٦	٦٥٧	١٤١٤
١٦١٥	٤٩٩	١٧٥١	١٢٩	٥٦٢٤

FASL

Bu vefkdan tuzdâna yazub her sabâh kahve [16a] ile bel' eyleye. Acîb ve garîb eseri zâhir olur.

	١٥٤٢	١٥٤٧	١٥٤٥
٦٥٥٩	١٥٤١	ما جئت به السحر از الله سيبطه	١٥٤٥
	١٥٤٦	١٥٤٩	١٥٤٤

Her vefkın bildiğimiz kadar içinde derc olunan hisâba müte'llık ve te'sîre sebep olacak kadar esrâr-ı tafsîl olursa, tatvîl-i kelâma muhtâc olur. Hemân ednâ şu'ûrı olan sûretinden ahz olunan şevâhidden müstağnî olur.

FASL

Meshûrun aded-i ismi kadar her gün

سلام قولاً من رب رحيم

“selâmün kavlen min Rabbin rahîm” âyet-i kerîmesine kırk gün müdâvemet eylese, sihirden zâtında bir eser kalmaz. Ve gâhîce sâhire avrat itdiğini müşâhede eyledim.

FASL

Bu hâssadan biri budur ki; yedi dâne tâze ve kâmil defne yabrağın hamâmda kurnâyaya koyup üzerine temâm su doldukda, cenâbetsiz gusl idüp yabrakları anda bırakup çıka. Nisvân tâifelerine bu hâssai ta‘lîm [16b] etdim ve intifâ‘ etdiler.

FASL

Hirbâ didikleri hayvân ki; Türkiyedekiler dirler, kerîhü'l-manzur serî'ü'l-hareke ve her nefesde bir levniyle ile mütelevvin olur. Bir kerre Beytü'l-makdis'de gördüm. Bilmem Âsitâne'de var mıdır? Hâsılı bu fennin ulemâsı ittifâk etmişler ki; bir şişeye habs idüp bir hânenin nihâyetine defn olunsa, o hâne halkına [mühimme] te'sîr muhâldir, deyü. Ammâ fakîr tecribe idemedim. Ve Âsitâne'de ilâcından âciz olduğumuz bir sûretde, sihr ma'nâda değil, bir müşkil husûs vardır, henüz vukûf oldum. Meselâ bir kimesnenin câriyelerinden ya ıyâlınden ya hıdmetkârlarından biri “Efendimin muhabbeti bana ziyâde olsun.” deyü, varup dîn ve dünyâ müflislerinden bir deccâle, vâfir hediye getürüp bu husûsı iltimâs itdikde; o nekbette ise ma'rifetden eser yok. Ve eğer elinden bir şey gelse kendi nefsi için isti'mâl idüp dünyâ için böyle günâh-ı kebîri ihtiyâr etmez idi. Nâçâr o hediyeyi hazm etmek kasdıyla [17a] ezberinden, bir kimesneden istima' etmiş yâhud kitâblardan birinde görmüş ola, tâlibe emr ider ki: “Var bana felân hayvanın ciğerini yâhud ödünü yâhud felân sıfatda eczâlardan birini tedârik idüp getir.” deyü. O dîvâne' dahi her ne kadar nâdir ise de akçe kuvvetiyle tedârik idüp getirür. Sonra “Bu gice okudum.” diyerek imtinân-ı azîm ile virüp “Var bunu o âdeme bir tarîk ile yedir.” deyü tenbîh ider. Şimdi bu derd-mend bu ilâcı ekl itdikde, mizâcı kangı illete müsta'id ise o illete şebîh bir hâlete giriftâr olur ki; sersem ve nisyan ve sür'at-i gazab ve mâl-i hülyâ eserlerinden mürekkeb. Belki cümlesinden sihre akreb. Kendi dahi mütehayyir olup “Bana bir hâlet-i arz oldu, ammâ bilmem ki nedir?” deyerek ahabbına şikâyete şurû' ider. Ve hâlâ ahabbımızdan biri mecnûn-ı sırf oldu, hânesinden taşra çıkamaz. İbtidâsında mâl-i hülyâ gibi göründi. Ssonra vâkıf oldum ki, derd-mende

böyle bir hâssa [17b] yedirmişler; terk eyledim. Ve bu husûs bir dürlü ilâc kabûl etmez. Hemân bu amelleri irtikâb idenleri Rabbü'l-âlemîn kahr eyleye. Kaldı ki “Yâ niçün muhabbete hâss olan akâkırden bu eser zuhûr eyledi?” dir isen; ma'lûm ola ki, o hâssaları âşikâre yazarlar elbette şurûtunu ihfâ iderler. Ve sürût bulunmayınca meşrût dahi bulunmaz. Zarûrî mizâcın isti'dâdına göre me'lûf olmadığından, bu hâletler zuhûr ider.

FASL [Isıtma nüshası]

Isıtma nüshalarından, kavîyyü'l-eser bir nüshadır. Üçünü bir âdem isti'mâl eylemek vâkı' olmadı. Ve tahrîri bir mîkdâr güç olduğundan fakîr dahi sâir nüshalar gibi herkese virmedim. Tahmînen cümle tahrîrim bu nüshadan ya beşdir ya altıdır, ziyâde değildir. Ve henüz isti'mâl etmezden evvel biri âfiyet buldı. Sûreti budur ki; bir kâğıda beş lafza-i celâl ve bir kâğıda dokuz. Lâkin şöyle yazılmak gerekdir ki; Elif harfini,

بسم الله الرحمن الرحيم

diyerek yazar, sonra celâletin lâmina kalemi vaz' idüp

لقد [18a] جاءكم رسول من انفسكم

âyetini, âhîrine dek te'ennî ile okuyarak celâl ile tekmîl ider. Ve her birini bu üslûb üzre yazup alîle tenbîh ider ki; ısıtmanın alâmet-i zuhûrunda beşli varakı ezüp ve kâğıdını ağzına koyup suyu ile içüp bel' eyleye. Eğer yine gelür ise yedili varakı ezüp içe ve yine gelür ise dokuzlu varakı isti'mâl ide. Lâkin fakîre dokuzluyu isti'mâl itdirmek müyesser olmadı. Üslûbu garîb ve acîb bir nüshadır.

FASL [Serika için nüsha]

اللهم يا جامع الناس ليوم لا ريب فيه ان الله لا يخلف الميعاد أريد علي ضالتي

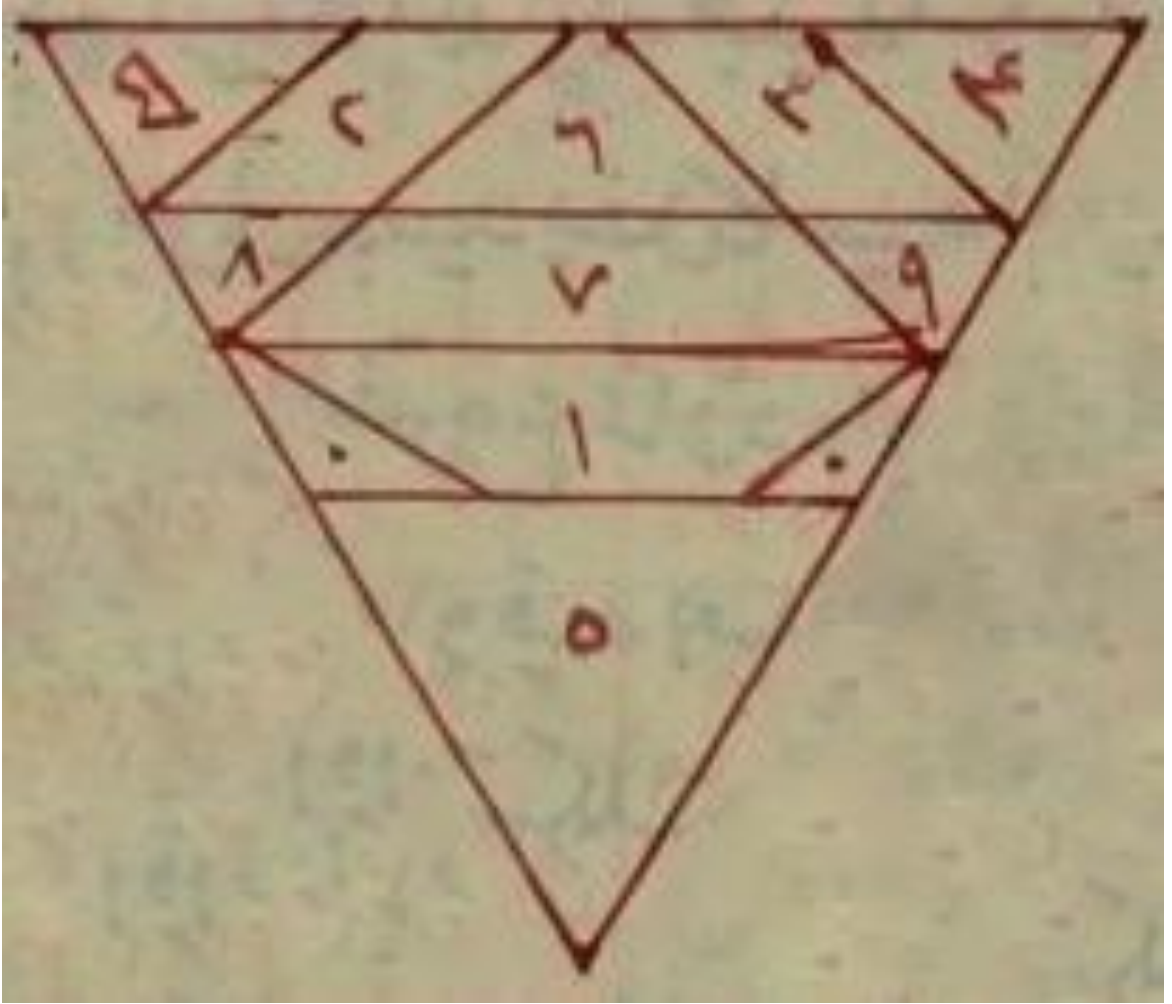
Bir âdemin ba'zı eşyâsı serika olursa, bu âyete bilâ-aded müdâvemet eylese, elbette her ne ise kendiye bir vechle redd olunur; zâyî' olmaz. Bu bâbda ism-i a'zâmdır. Hattâ Süleymâniyede hâfız-ı kütüb iken, talebelerin mushafı veya devâtı veyâ abası sirkat olunurdu. Tenbîh ider idim, varup meşgûl olup [18b] olup kimini bir günde ve kimini beş günde bulup gelüp de teşekkür iderlerdi. İzne bahâne için yalandan gelüp “Felân şey benden sirkat olundu.” deyü izn alurlardı. Lâkin şurûtı; eşyâsı gâib olan âdem

okumaktır, derûnunda sûziş ve ızdırâb olup sirkat olunan mâlî için ciğeri yanmaktır. Zîrâ bu hâletde olmayan âdem, bilâ-aded bu âyete mülâzemet idemez. Ve sâriklardan kiminin kalbine bir sıklet ârız olup tahkîk ider ki: “Bu mâlî sâhibine virmedikce ben râhat olamam.” deyü. Ve kimine habs-i bevl ârız olup ve kimi hasta oldu. Hattâ bir efendi hasta iken, kendine hıdmet iden tâlib, hayâtından me’yûs olunca vâkı’â fakîr dahi me’yûs, vefâtı haberine muntazır olduğım gice; vâfir altunnumu sirkat idüp beytü’l-mâle abes gitmesün deyü kaçmış idi. Ammâ efendi o şiddetlü marazdan âfiyet buluncaya dek dört beş ay geçdi. Veakçenin sirkat olundığı ma’lûm oldukda gelüp fakîre nakl eyledi. [19a] Ve “Bir ilâc var mıdır?” deyü ibrâm idince, didim “İlâcı var ammâ sirkatinin akabinde gerek idi. Bu kadar müddetden sonra bilmem eser ider mi?” Hâsılı bu efendi “Müddet-i medîdeden berû cem’ eylediğim altunlar bu sûretle telef olmasun.” deyü bu âyet-i kerîmeye müdâvemet etdikde, sârik bilâd-ı âhardan azîm ızdırâb ile gelüp “Altunları ben aldım lâkin telef etdim. Beni afv eyle yâhud sat, her ne idersen râzı oldum. Hemân şu sıkletden halâs olayım.” deyü ayağına sarılup ağlamış. Fakîre böylece haber virince “Afvdan gayrı bir çâre kalmadı.” deyü afv etdirdim. Bir tahallûf etmez acîb ve garîb hâssadır.

FASL [Dünyâ cem’iyyeti]

İbtîlâ envâ’ından bir mıkdar halk gelüp dünyâ cem’iyyeti ve mâl ve mansıb için vefk niyâz iderler. Eğer fi’l-cümle fehîm ve zekâ âdem ise usûl-i dînden ve tevâhidten ba’zı mesâil takrîri ile mülzem olup gider. Ammâ ekserî, miftâh-ı gınâ benim elimdedir, i’tikâdıyla bir dürlü ibrâm ider ki, bir vefk tesvîd idüp virmedikce halâsın imkânı olmaz. Bu esnâda [19b] takdîr-i ilâhî ile bir servete mâlik olur ise her meclisde zikr iderek âlemi bana havâle ider. Ve kendi ahvâlimi ve îrâdımı takrîr idüp “Bir kimesnenin kudretinde böyle hâssa olsa nefsi mukaddemdir.” deyü bin dürlü i’tizâr fâ’ide etmez. Ve’l-hâletü hâzihî bu mahalle bir hâssa tahrîr eyledim ki, şimdiye dek kimseye ta’lîm eylemedim. Ve ne bir mahalle yazmışımdır. O sırr-ı azîmü’ş-şân budur ki; hâlinde servet ve ma’îşetinde kesret ve gınâ talebinde olan kimesne, yalan söylemeği terk ider, kılı kırk yarmak üzre hattâ ma’sûmunu ve ‘ıyâlini aldamak için bile yalan söylemez ve istimâ’ etdiği ahbârı ne gûne işitdi ise öylece söyler. Bir âdem bu şurût üzre kırk gün yalandan münezzehe olsa elbette nâsiye-i ahvâlinde envâ’-ı gınâ zuhûr etmeğe şurû’ idüp ve a’mâline salâh gelüp dünya ve ahiret sa’dâsından olur. Havârıkdan bir hâssa yazdım, salâdır. Şübhesi olan tecrîbe buyursun. Ya suâl gelür ki: “Be hey efendi, filân kimse ömründe [20a] doğru söylemez iken malının hisâbını bilmez.” Cevâb budur ki: O dahi

başka tarîkdir. Bizim o tarîk ile ülfetimiz olmadığından, seni tarîkimize çekdik. Gelürsen görürsün ve bulursun. Ve te'emmül eyle, o tarîkde tahallüf çokdur. Meselâ sen dahi irtikâb itdiğin kizb kadar devlete mâlik olsan, fakrden şikâyet etmezdin. Bu bâbda esrâr tahrîr ile olmaz. Ve suale mübtelâ olanlar yalan söyledikleriçün mâl-i kârûna mâlik olsalar, gözi ac ve leyle-i ışâya muhtâc sûretinde ahrete intikâl iderler.

Bu vefka müsellese-i mahrûtî dirler. Hâssası budur ki: Bir el kadar kâğıda bu şekli tahrîr idüp beş aded vâkı' olan hânei kalemtraş ile çıkarup taşralarda menfî olan adama irsâl iderler; üzerinde taşır. Vefkı dahi iki adedin, üzerinde işâret olunan delikden menfînin hânesinde, tavan arasında bir mâ'î penbe ipliği ile ta'lik iderler. Lâkin ednâ mertebe rüzgâr [20b] tahrîk idecek mahall ola. Elbette menfî olan âdem afv olunup hânesine gelür. Bir def'a bir âdeme virdim. Geldikten sonra başka menfî bir âdem içün isti'mâl etmişler; o dahi geldi. Ve hıdmeti temâm oldukda maktû' olan beş adedi çıkdığı mahalle koyup bir kitâb arasında hıfz iderler. Diyârbekirli Yusuf Efendi nâm bir pür-ma'rifet seyyâhın yâdigâridir.

FASL [Maraz-ı mechûl için nüsha]

Maraz-ı mechûl-i tûl-i dirâz alîl olan kimselerde katî çok tecrîbe olunmuştur. İsm-i a'zam dimeğe [ş]âyeste bir latîf nüsha dahi budur ki; sabah vaktinde, tahâret-i kâmile ile kibleye müteveccih olup bir sırlı cedîd yeşil kâseye bu vefkî tahrîr eyleye. Lâkin kable'ş-şurû' nemâzda okunan salavât-ı şerîfeyi bir kerre okuya. Ba'de't-temâm bir dahi okuya. Ve imkânı oldukça aselin a'lâsından bir iki fincan şerbetle mahv idüp ve vefkîn etrafına yazılan kısmı bir kere hastaya ve bir kerre şerbete okuyup üfüre. Ve bir Fâtihâ', ricâlu'llah ervâhına ihdâ idüp **[21a]** içüre. Ve hastanın vakt ve haline göre derakab bir sadaka vire. Sûreti havâssına şehâdet ider bir mübârek cem'îyyetdir. Kâseye yazılacak vefk-ı şerîf budur:

مخارج			
مخارج	مخارج	مخارج	مخارج
سلام	قولاً	مخارج	رحيم
٤٩٤	٢٥٧	١٤٢	١٤٦
٢٥٦	٢٩٥	١٤٩	١٤٣
١٤٨	١٤٤	١٥٥	٢٩١
مخارج			
مخارج	مخارج	مخارج	مخارج
١٤٧	٢٩٢	١٤٧	٢٥٨
٢٥٩	٢٩١	١٤٨	١٤٥
١٤٦	١٢٩	٢٩٨	٢٩٣
٢٩٢	٢٦١	١٢٥	١٤٧

Bu vefkin etrafına halka olmak üzere yazılacak [21b] kısım-1 şerîf budur:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَتْكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَشِفَاءٌ لِمَافِي الصُّدُورِ يَا حَلِيمٌ يَا عَلِيمٌ مَالِكٌ يَوْمَ الدِّينِ وَيَشْفَى صُدُورَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ يَا كَرِيمٌ يَا رَبِّكَ نَعْبُدُكَ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ وَإِذَا مَرَضْتَ فَهُوَ يَشْفِينُ يَا حَيُّ يَا

قَيِّمُوا هَدَانَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ كَهَيْعِصِ صِرَاطِ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ حَمَّعَسَقَ غَيْرِ
المغضوب عليهم ولا الضَّالِّينَ يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ بِكَ مِنْكَ إِلَيْكَ عَلَيْكَ

FASL [Mechûlü 's-sebeb keder ilâcî]

Bir kimesne bir mechûlü's-sebeb bir taraftan gazab ve tekdîr zuhûr eyleyüp mütehayyir olsa, ilâcî; kendi isti'dadı heder-i ferâsetle bir muztarib fakîr bulup gâyet ihfâ ile sadaka vire. Lâkin isâbet bu zamanda müşkil ma'nâdır. Zîrâ Âsitâne'de muztarib gâyet nâdir bulunur. Ammâ talebe-i ulûmda çokdur. Ziyâde muztarib olmazsa da elbette kanâ'at itdiği sûretde de noxsândan hâlî değildir. Siyemmâ kitâb ve libâs hususunda söyletmek [22a] mümkün olsa, ekserî muztarib olduğu ma'lûm olur. Bu husûs bir mahfî kerâmete karîb ilâcdır. Subh-ı sâdık gibi bir sâ'atde advî ekberî muhibb-i sâdika kalb ider. Ve tafsîlen esrârı ve bu sûretle ilacın sür'at-i te'sîri, ba'zı ahhâba takrîri mümkündür. Lâkin herkesin manzûrî olacak kitâba işaret etmek bizlere yakışmaz; terk olundu. Mevlâ-yı müte'âl bir kuluna imdâd murâd itdikde, mazharı olacak tarîka dahi hidâyet ider. Kur'an-ı azîmü'ş-şân iki mübârek dudakları arasında zuhûr idüp âlemi pür-nûr iden zât-ı mukaddes buyurur ki: “Sadaka ve sîla-i rahîm ömri uzadır ve belâyı redd ider.” Ammâ bizim fazîlet-i câhilânemiz, bu ma'nâya bir dürlü mahzurlar tedârik idüp elbette mefhûm-ı zâhirden ihrâc ve te'vîl etmedikce kabûl etmeyüz. Ammâ icabetden kuvvet-i îmâna mâlik bir kimesne, bu hadîs-i şerîfi işidüp ve amel idüp hakka'l-yakîn rütbesinde ömrünün [22b] uzandığını ve belâların kendüsünden def' olduğunu bir gûne tahkîk ider ki; âlemin ulemâsı cem' olup yüz bin hilâfına delîl serd etseler, o ademe i'tikâdında tezelzül gelmez. Zîrâ ben gördüm diyen, bildim diyen galebe etmek muhâldir. “Yâ efendi! Bu ne gûne sûret-i pezîr olur?” dir isen cevâb budur ki: Esrâr-ı şerîfin nihâyeti yokdur. Ve şârî'a te'vîlsiz îmân götürmeden a'lâ îmân olmaz. Ammâ o kadar bir şey' vardır ki, herkese bu îmânı virmediler. Herkes kendi tavrında ma'zûrlardır ve's-selâm. Sen hemân ferâ'izi edâdan sonra imkân-ı mertebe sadakadan hâlî olma. Katî çok mümsik âbidlerden evvel cennete gidersin. Ve dünyâda dahi her umûrunda müsâ'ade-i İlâhiyyeyi müşâhede idüp ve sana ilhâm olunur ki; bu kerâmetler kesret-i sadakanın cezâ-yi âcildir, deyü. Tahrîr olunan îmandan sonra amel ve amelden sonra dürlü dürlü berekâtların gördükden sonra yazılmışdır. Kadrini bilüp amel idersen sana dahi [23a] gösterirler. Ve bundan murâd, mahlûkat-ı Rabbü'l-âlemîne bir râhat îsâl etmektir. Her ne sûretle olursa olsun.

FASL [Havâss-ı âyât-ı esmâ']

Ma'lûm ola ki, havâss-ı âyât ve esmâda katî çok kitâblar te'lîf olunmuşdur. Fakîr ancak indimizde umûm-ı nef'î olanlardan bu kadar tahrîr eyledim. Ammâ ma'ârifinde bir mîkdâr feryâd-res havâss bulunmak şartdır. Bu kısmından birkaç hâssa bu mahalle sebt olunmak münâsib görüldi. Evvelâ biri; yedi yüz Fâtihâ'-i şerîfedir. Bir meclisde okunmak şartıyla ve her birinde besmele bulunmak ve adedinde ihtimâm idüp ziyâde ve noksândan hazer etmek, her birinde vâcibdir. Ve kable'ş-şurû' imkân-ı rütbe salât ve selâm ve ûd-ı anberden ve senderûs ve günlükden tebhîr gibi adaba ri'âyet, sür'at-i icâbeti müstelzimdir. Ve temâm itdikde secde âyetlerinden birini kırâ'at idüp secdeye varup murâdı her ne ise pâdişâhlar pâdişâhına bu sûretle arz-ı hâl sundukda, fi'l-hâl icâbet zâhir olur.

FASL

Ve biri dahi; bir meclisde on altı bin [23b] altı yüz kırk bir kerre “*Yâ latîf*” ismi, âdab-ı mezkûra ri'âyet şartıyla okumak. Fi'l-hâl lûtfi zuhûra gelir.

FASL

Biri dahi; doksan dokuz aded esmâ-i hüsnâyı bir meclisde okumak; âdâb-ı mezkûra ri'âyet şartıyla.

FASL

Bin kere İhlâs-ı şerîf okumak bir meclisde bir besmele ile ism-i a'zamdır.

FASL

Biri dahi şöret bulan yetmiş bin tevhîddir. Lâkin tekyelerde ve bir ziyâfet idüp hânesinde vâfir âdemler cem' ve tevhîd itdirmekdir. Bunlar lu'b-ı sıbyân makûlesidir. Ma'lûm ola ki; senin bir zengin pederin olsa, fakr ihtiyâcın olup andan bir mîkdâr harclık istemeğe teveccüh eyledikde “Elbette pederim hâlime vâkîf olacak, beynimizde olan râbîta-i neseb, deryâ-yı merhameti tahrîk iderek, zarûrî sâhil-i merâma bir mîkdâr cevâhir atmak mukarrerdir.” deyü hüsn-i zann itdiğin kadar, mâlikü'l-mülk olan Rabbü'l-âlemîne teveccüh itdikde, insanın derûnuna bu kadarca olsun bir hâlet olmayup “Nusret yazmış tecrîbe ideyim.” [24a] deyü kendine zahmet virir ise, bu takrîrden sonra bizim zimmetimizde bir şey kalmaz. Kaldı ki, zarûret şiddetlü ve birkaç sâ'at tahammülü yok ve derdini muhterik bulunur ise, bin aded tevhîd dahi bu hıdmeti edâ ider. Lâkin her âdem rûhânî amelde eser göremez. Tabî'atının gîlzetinden ve umûr-ı zâhireye kesret-i tevaggulde, gûyâ cânı bedenine istihâle etmiş gibi görünür. Evliyâ'ullâhın bedeni, cân

gibi rûhânî olduğu gibi; bu sûretde bile ıztırâbı müstedd olunca elbette esersiz kalmaz. Fakîrde bu fenne dâ'ir havâss katî çokdur. Lâkin kitâbın arzına münâsib bu kadarca yazıldı. Şimdi tıbb-ı cismânîden mücerrebâtımız olan mürekkebât ve müfredât tahrîrine şurû' idelim.

FASL

Ma'lûm ola ki; eczâ-i kâinâtın ulvîsi ve süflîsi, sagîri ve kebîri, Rabbü'l-âlemînin nihâyet kabûl itmeyen esmâlarının mazharıdır. Lâkin insan gibi esmânın küllîsine mazhar olmuş mahlûk halk olmadığına binâ'en, halîfetu'llâha nâil [24b] olmuştur. Ve sâ'ir mahlûkatda cümle esmânın alâkası olmak imkânda değildir. Lâkin gâlib kangı ism ise anınla bilinüp bâkîleri hafâda kalmışlardır. Zîrâ envâ'-ı esmâ' isti'dâda tâbi'dir; ziyâde zuhûr etmez. Bu takrîrden murâdımız budur ki; akâkîr-i tayyibede mülâhazaya şâyeste olan “nâfi” ve “dârr” isimleri olup hisse-i ism-i dârrın hükmünü izâle etmedikçe isti'mâl olmadığı, cümle etibbânın ittifâkı üzredir. Eğerce tabîb tabî'atden gayrı bir şey' fehm idemeyüp kendi i'tikâdı üzre ahkâm-ı akâkîri binâ itdi ise de erbâb-ı keşf ve şühûd, eczâ-i âlemde esmâ'-i İlâhiyyeyi ayânen müşâhede iderler. Ve beher-hâl mevlâ-yı müte'âl, kârhâne'i bu nizâm [bedî'us sahh] üzre halk idüp insan halk olunmazdan evvel, insana her ne lâzım ise cümlesini müheyyâ itdikden sonra evlâdlarına, karnen ba'd-e karn gâh vahy ve gâh ilhâm ve gâh rû'yâ ve gâh ilm-i zarûrî ile menâfi' ve mazarrî eşyâyı ta'lîm ve dârr-ı ibtilâda müddet-i ikâmetlerinde mizâclarına zarûrî âriz [25a] olacak inhirâfları bu akâkîr ile takrîben keyfiyyetin tefhîm eyledi ki; bu husûsun ma'nâsı “ilm-i tıbb” demek olur. Ve bu sûretde sûfiyâne bir mukaddime takdîminin sebebi budur ki; İslâm kaydında olanlar filân ot filân marazı giderir didiklerinde, bu kelâm ülfet olunmuş zebân-zed bir ta'bîrdir. Lâkin şifâyı veren Rabbü'l-âlemîndir. Ve bu derûnunda eşedd-i mahzûrât-ı dîniyyeden olan şirkden ihtirâz eyleye. Zîrâ emraz ve âfiyet ve akâkîr, ecel-i müsemâyı geçemez. Bizlere lâzım olacak hüsn-i i'tikâddır ki; şifâ-yı kâmil benî âdeme anınla teveccüh ider. Ve gâlibâ akâkîre, esmâ'-ı ilâhiyyenin mazharıdır, didiğimiz çok kimesne râzı olmazlar. Ma'a hâzâ bi'l-ittifâk herkesin ma'lûmudur ki, beriyyede ekl idecek bir şey' bolsa ve mevtini tahkîk idüp ye's-i küllî gelse, ammâ sâ'ir esbâb ve esnâf ve cevâhirden her şey'e mâlik olsa ve belki bi'z-zât pâdişâh olsa beşerdir. Kadr etmeği havada muallâk kendüye gösterüp “Ne virirsin?” diseler, şimdi bu derd-mendin indinde beş [25b] sâ'at kadar dahi hayâtında kalmak, hakk'al-yakîn etmekte mahsûs ve ma'lûm ve şeytân dahi ol vaktde vesvese idecek bir şey' bulmaz. Zarûrî saltanatı ve ıyâlini fedâ ider. Şimdi bu

retne? mülâhaza itdikle, etmeğe ism-i a‘zam demek vâcib oldı. Lâkin okunur ism demek değil. Ve dahi aclıktan helâke müşerref bir âdemin ağzına bir kaşık şurba dökseler, fi'l-hâl a‘zâsına ihyâ-ı mevtî sûretinde bir hâlet gelür. Ol vaktde şurbayı çıkarup vezn etmek mümkün olsa, bir kırât eksilmiş bulunur. Esmâ'-ı İlâhiyyeye, câhillerin ba‘zısı bu sırra vâkif olup, ağızda dahi bir hazm vardır, büyür. Su dahi böyledir ve sâ'ir me'kûlât-ı cemîle bu sûrete dâhildir. Ve bundan ince bir mîkdâr esrâr zımnında ba‘zı sulehâ, mürîdlerine “*Buğday etmeği ekl etmeniz, şükri bizim gibilere güçdür*” deyü tenbîh buyurlar imiş. Min ehabb-ı şey'en ekser zikre bihamdillâhi te‘âlâ, tabî‘at-ı tasavvuf tarafına mecbûl olduğundan münâsebeti fevt etmez. Ve bu risâlemiz tertîb [26a] kabûl etmediğinden mücerrebâtımız olan edhânları takdîm eyledik.

FASL [Kurşun yağı menâfi‘i]

Azîmü'l-menfa‘a hâzîru'n-nef'î kurşun yağı tesmiye itdigimiz bir yağdır ki, ekser taze yâralara sürülür ise evvelâ kanı keser ve o yâra cerâhat bağlamaz. Ve az zamanda eyü olur. Ve ellerde olan tuzlu balgama, yaturken sıcak su ve sabun ile yıkayup ve muhkem silüp bu yağdan sürseler, üç kere sürmeğe kalmaz. Ve eğer balgamî gârikûn ile ihrâc iderse, bi'l-külliyeye halâs olur. Eğer etmezse sonra yine zuhûr ider. Ve beylden aşağıdan kurûh-ı habîseye, siyemmâ zekerde ferecede ola, iksirdir; a‘zamdır. Ve ayakda olan yâralara ki, kapanması müşkildir; katî çok tecrîbe olundu. Ve ma‘ûmların yüzünde olan çibanlara ve harâretli şişlere. Hâsılı ekl olunmaz, yohsa her dürlü yaraya taşradan fâ'ide ider. Ve bizim bu yağa mâlik olmamız; Câbir merhûm buyurmuş ki: “*Mürde-seng sirke humûzetin alur ve azîm menfa‘at [26b] vardır.*” Bir zarfa bir mîkdâr sirke koyup içine mürde-sengi sahk idüp koyup birkaç gün terk itdikten sonra tattım. Vâkî‘a aselden ziyâde halâvet zuhûr etmiş. Sonra başka sûretle “zeyt yağını akd ider imiş” deyü vâkîf olunca, bu sûrete vaz‘ eyledim ki terkîbi budur: Yüz dirhem mürde-seng, zehebî olursa a‘lâ olur, sahk olunup bir sırlı tancerede iki vukıyye keskin sirkeden tahmînen yüz dirhem kadarı uçuncaya dek kaynadalar. Sonra ateşden indirüp temâm tedbîr olundukda, bir âhar zarfa yarım vukıyye zeyt yağı koyup bu sirkeden bir kaşık ile karışdırup merhem kıvamına geldikle hıfz ide. Eğer sirke keskin olursa birkaç günden sonra karışdırırsın. Vâfir sirke koyuvirmiş bulursan, o dahi başka zeyt yağını akd ider ve ziyâde latîf olur. Yok, kaşık ile karışdırırsan yine müttehid olup sirkeden eser kalmaz. Muhallil devadır, bir azîmü’ş-şân merhemdir. Bilmem, Câbir’in murâdı bu mıdır? [27a] Yohsa kendi şöhret buldığı san‘atdan bir sırra işâret midir? Vâkîf olamadım. Ve kaynatdılda ocak içinde kaynadalar zîrâ rayhası kerihdir.

FASL [Fülfül yağı]

Edhân-ı şerîfeden biri dahi fülfül yağıdır. Evcâ'-ı bâridenin tiryâkıdır. Ve nüfûzî kiremid yağına gâlibdir. Tecrîbe ile ma'lûmumuz oldu. Tarîkı budur ki; on dirhem fülfül-i esved muhkem sahk olunup üzerine yüz elli dirhem kadar su ve üç fincan zeyt yağı, atık olursa a'lâ olur. Bir zarfda ateş üzre, sudan eser kalmayınca de kaynadalar. Ve su mahv oldukda, bir mîkdâr dahi bîrle kaynasun. Bu sûretde fülfülün duhânını zeyt yağına sirâyet etmiş olur. Meselâ fâlic illetinde ense köküne gâyet ihtimâmla sürdürdükde, kollarda ve barmaklarda olan uyuşukluğu giderir ve evcâ'ını teskîn ider. Ve eğer beylden aşağıda ve dizlerde ve ayaklarda süstlük var ise [27b] bu yağdan kuyruk sokumu üzerinde süreler; kâ'ide budur. Zîrâ illetin menba'ı bu mahallerdir. Böyle marazlara ağrıyan mahallere sürmek abesdir. Sovukdan ârız olan veca'allerde, henüz sürer iken eseri zâhir olur. San'atı âsan bir mübârek dühndür. Katî çok ist'mâl idüp kâ'idesin müşâhede etmişizdir.

FASL [Dühn-i âkır karhâ]

Dühn-i âkır karhâ, bu dahi fülfül yağı gibi istihrac olunur. Lâkin elli dirhem âkır karhâ gâyet sahk olunup üzerine dört vukıyye su koyup tahmînen yarım vukıyye su kalıncaya dek kaynadalar. Sonra bir astardan süzüp ve sıkup dört fincan zeyt yağı izâfe idüp sudan eser kalmayınca de kaynadup hıfz ideler. Bu dühn hakkında *“Bir uzvdan hissi hareket mün'adim olsa bile fâ'ide idüp a'zâyı evvelki hâline i'âde ider.”* deyü senâ etmişler. *“Ve eğer bu sûretde amele vakt olmaz ise mahalline zeyt yağı sürüp üzerine âkır karhânın sahk olunmuşundan ekeler.”* deyü tenbîh idiler. Fakîr [28a] görmüş idim. Ahbâbımızdan birine şiddetlü nezle ârız olup ba'zı etibbâlar ta'yîn olundu. Sonra hareminden haber virdiler ki: *“Dizlerinden aşağıda can yokdur ve çakşırın çıkarmağa râzı olmaz.”* deyü. Bu fakîr ibrâm idüp uçup nazar etdim ki, sarı kehrübâ gibi dizlerinden aşağıda hissi hareket ve harâretten eser yok. Zarûrî varup bu dühn-i azîmü'-ş-şânı tedârik itdikden sonra, bir mîkdâr âkır karhâ dahi sahk idüp haremine tenbîh eyledim ki: *“Bu yağı, dizlerinden tâ ayağının altına dek sürdürdükden sonra bu gubârı dahi üzerine, yağın üzerine yapışdırın.”* Sabahdan ale'l-acele fakîri taleb etmişler. Vardım ki, eyyâm-ı âfiyetde. Ne güne ayakların tahrîk ider ise öylece tahrîk ider. Ve kan gelmiş. Ve dizlerinden aşağıda istihâdan eser yok. Lâkin henüz nüzûlden on beş gün gecmiş idi ki böyle bir eser-i celîli müşâhede eyledik. Bilmem, bir ay geçmiş olana bu te'sîri ider mi? Tecrîbe etmedim. Can içre hıfz etmeğe şâyeste bir dühn-i şerîfdir.

FASL [Kiremîd yağı]

[28b] Ma'lûm ola ki etibbâ'ında(?) edhân-ı makbûle üçdür. Evvelâ belesân yağdır ki, şimdi ankâdan gayrı anı isti'mâl ider yokdur. Biri dahi nefit yağdır. Ve biri kiremîd yağdır ki, belesânın bedlîlidir(?) demek mümkündür. Etibbâ-i mütekaddimîn, bu yağı ketm iderler imiş. Hattâ ibni Baytâr merhûm “*Bana bir kimse ta'lîm etmedi, kendi ictihâdım ile buldum.*” deyü hikâyet ider. Ve tarîk-i istihrâcî tıbb kitaplarında musarrahdır. Lâkin fakîrin tecribesi böyle oldu ki; bir mîkdâr cedîd, su görmemiş tuğlayı taş havanda nohûd kadar hurdeleyüp bir zarfda ateş üzerinde bir iki sâ'at terk eyleyeler. Tâ içinde milhiyyetden mahlût rutûbet var ise zâil ola. Ve zeyt-i atîk dahi bir zarfda kaynadalar ki anın dahi rutûbeti kalmaya. Sonra tuğla hurdesini imkân-ı rûtbe harâretli iken bir astartaya, nısfını giçerek doldurup zeytten dahi bir mîkdâr vaz' olunup hicâbla taktîr olunur. Hemân su taktîr ider gibi bir günde bir âdem yarım vukıyye kiremîd yağına mâlik olur. Ammâ [29a] zeyti çok komamak şartdır. Meselâ hicâbla ateş üzerine konuldukda zeyt, tuğlanın üzerine çıkar ise taktîre gelmez. Çıkmaz ise fi'l-hâl taktîre gelür. Eli yakışur, ateşle oynanmış âdemler güzel çıkarır. Şimdi bu sûretde taktîrin fâ'idesi zeyt yağın belki kendi renginde taktîr olur. Sonra bir iki gün geçdikden sonra, yâkût-ı ahmer gibi lem'ân ider. Ve nüfûzı müte'ârif olan, kiremîd yağından ziyâde ve te'siri mübâlağadır. Tecrîbe-i şehâdet ider. Ammâ meşhûr olan tarîkde, henüz astartaya vaz' etmezden evvel, zeytin nısfı muhterik olup gider. Ve taktîr, ziyâde şiddetlü nâra muhtâc ve muhâtaralu bir tarîkdir ki, ednâ bahâne ile tutuşup âdemi muhterik ider. Ve siyemmâ taktîre güç gelmesi âdemi ta'cîz ider. Ve bu dühnin isti'mâli, zikri mürûr iden mahallere emrâz-ı bârîdede iksîrdir. Ve gâhîce içirürler imiş. Ammâ fakîr tecrîbe itmedim. Belki evvel iktizâ idende dirhemini birer guruşa alup isti'mâl ider idim. Sonra haberimiz oldu ki, balmumu yağıyla gışş ider imişler. [29b] Zîrâ yüz dirhem balmumundan seksen dirhem yağ çıkar ve istihrâcî âsandır.

FASL [Eyyâm-ı şitâda menâfi'li yağ]

Bir mîkdâr senderûsi kabaca döğüp bir küçük astarta ile nar-ı hicâbda letâfetle taktîr idersin. Âheste ateşle nısfından ziyâde, fi'l-hâl bir yağ hâsıl olur. El yarılmasına eyyâm-ı şitâda azîm fâ'ide ider. Ve hîn-i cimâ'da, zekere tıla olunsa, elbette hamle mâni' olur. Ve rahmin cümle emrâzını izâle ider bir menfa'atlü yağdır. Lâkin muhâtarası budur ki; bu yağı terk itdiği sûretde haml tahakkuk ider. Ve etibbâ hamle mâni' çok eşyâ tahrîr iderler. Lâkin ekserî rahmi ifsâd idüp derd-mendin helâkine sebep olur. Fakîr kendim istihrâc ve tecrîbe eyledim. Bir mahalde bu dühnin zikrini görmemiş

idim. Neam, senderûsi mısır bezîri ile hall idüp iktizâ iden mahallerde ve revganı amellerde isti'mâl meşhûrdur. Yohsa bi-nefsihî senderûsi taktîr ider görmedim.

FASL [Menâfi'î gül yağı]

Edhân-ı mübârekelerden biri dahi gül yağıdır. İnsanın bedeninde her ne zuhûr ider ise şişlerden [30a] ve kabarcıklardan; ibtidâsında sihr gibi te'sîr ider; def' ider. Ve mu'tedil olduğundan her dürlü evcâ'a, şifâ-yı mahzûr. Bizim tarîkimiz; bu yağda bir vukıyye gül yabrağını, yüz dirhem dört bölük idüp bir bölüğünü bir vukıyye gül yağı ile kaynadırlar. Temâm gül çüridikde, çıkarup bir astandan muhkem sıkalar. Ve gülün bir bölüğüne dahi izâfe idüp bişürüp sıkalar. Ke'l-evvel dört def'a tekmîlinde bir tûlânî şişeye vaz' ve ağzını muhkem sedd-i yend idüp bir hefteden sonra başka bir metîn şişeye, esfelindeki gül usâresin geçürmeksizin, boşaldup hıfz ide. Eğer sonra yine esfelinde zâhir olur ise bir âhar zarfa dahi nakl lâzım gelür. Zîrâ o usâre giderek dühni ifsâd ider. Ve eğer bu amelî, bir rayhasız dühn ile olsa gül damlası gibi bir yağ hâsıl olur. Hâsılı bu amel bir günde olur. Ve şemsiyyeden a'lâ ve rayhasının ziyâdeliği elindedir. Güli ne kadar ziyâde vire [30b] bilür isen rayhası o kadar ziyâde olur.

FASL [Freng illetlerine ilâc]

Yigirmi dirhem şîr-revgan yağına, beş dirhem kibrît çiçeği karışdırup bir şişede yâhud bir sırlı tancerede beş altı sâ'at bir ağac parçasıyla karışdırarak, kibrît şîr-revganda hall olup siyah bir revgan olup bu yağ. Freng illetleri gâlibâ boğazda ve ağızda zuhûr idüp azîm eziyet ider. Ol vaktde bir iki dirhem kadarın yaturken kzdırup gargara eyleseler, lâkin bir çâriyek sâ'at kadar tahrîk eylemek şartıyla, sonra döküb ağzını gasl etmeyüp o hâletle yatur. Ekserya virdiğim âdemler bir kerre isti'mâlinde halâs oldılar. Ve sabâhlarda bir denk kadar kahve ile içmek dahi azîm fâ'ide ider. Bu husûsda bir kantâr, anber yağından eşrefdir.

FASL [Bürûdetden hâsıl evcâ'a ilâc]

Ferfiyûn yağı dürlü dürlü terkibler ile kitâblarda mezkûrdur. Ammâ fakîr bu sûretde olan terkîbin, te'sîrin ve şiddet-i nüfûzun katî çok [31a] kimesnelerde ve kendi nefsimde müşâhede idüp intihâb etmişidim. Meselâ yüz dirhem zeyt yağı atîk ve on dirhem muhkem sahk olunmuş ferfiyûn, bir sırlı zarfda on sâ'at kadar latîf ateş üzerinde tahrîk iderek temâm ferfiyûn hall oldukda, içine beş dirhem balmumu ve beş dirhem kalem-i cengâr izâfe idüp bir mîkdâr dahi karışdırup ateşden indireler. Bürûdetden hâsıl olan evcâ'-ı mefâsıla, ateş karşusunda muhkem sürdükde ma'lûm olur ki; dühn-i

ferfiyûne dimekdir. İki def'a isti'mâle hâcet kalmaz. Lâkin ferfiyûni sahk etmek müşkildir. Gubârı gâyet eziyyet ider, hazer lâzımdır. Meselâ sahk iden âdem ağzını ve burnunu hıfz ider. Ve hâvının ağzını bir şey' ile setr idüp gubârını kalkmaktan men' ider. Kaldı ki bu yağa mâlik olmak böyle âşikâre ta'lim ile bu risâlenin cümlesi şerefde müsâvîdir, ketm yokdur. Ve her kim isti'mâl iderse etsün.

FASL [Altun yağı]

Şimdi müddet-i medîde sa'y idüp kuvveden fi'le çıkması müşkil [31b] olan altun yağı. Kaldı ki hükemânın ve etibbânın mütehayyir oldukları ma'nâdır. Bu fakîr, ilm cihetinden vâsıl olanı sıdk-ı mahz olmak üzere bilâ-tehâşî bu mahalle kayd eyledim. Ve bu dahi ma'lûm ola ki, bir İslâm kaydında olan kimse, bir mıkdar kizbi kendi kalemiyle kitâba kayd idüp kıyâmete dek okundukca sadaka-i câriyenin ecri gibi anın vizrini tahammüle cesâret etmez. Ve'l-hâletü hâzihî bir âdem çarşuda meşhûr olan kibrîti kibrîti bir tarîkile tebyîz idüp ateşe yanmasını izâle eylese, şu rütbe ki; kibrîti altun üzerine iki kırât koyup ateşe gösterdikde, altun anı içe. Ve zevb olundukda sonra vezn idüp iki kırât altun ziyâde oldığın müşâhede itdükde, üç misli kadar bu dühn-i kibrîti bir altun hazm idince, levni dökülmüş karanfîl rengine girüp ve kendine mülâyemet gelür. Ve bu altundan ekl idenin mizâcına elbette i'tidâl sirâyet ider. Me'mûlünden ziyâde havâssına vâkıf olur. Ammâ hükemânın zikr itdiği [32a] altun yağı bu değildir. Zîrâ anların terkîbi besâitden olur ki, tarîk-i evsatda derece'-i ma'den deyü zikr iderler. Ve insân-ı felâsife dirler. Renkde ve fi'ilde altundur. Lâkin sâ'ir edhân gibi mahlûl kalup sonra ma'denî altun karışdırmadıkca sabgı sâbit olmaz. Bu kadarca ilm cihetinden fakîrin indinde sâbit oldu. Ve bu dühnin her vâsıl-ı pâyemiz belki bu zikr itdiğimiz sûretde matlabı hâsıl idüp râhat ider.

FASL

Gayet dikkatde ve âfeti katî çok ve her el yakışmaz ve âdetâ herkese müyesser olmaz. Hâlâ mahz-ı abes gibi bu kadarca yazdım ki; altun yağı ne dimekdir? Hükemâ-yı mütekaddimîn indinde ekle-i sâlih bu iki sûretten gayrı olmadığı bilinüp, sonra müteahhirîn-i emlâh ruhları kuvvetiyle dürlü dürlü sûretler ile altunı kiyânından çıkarup bir mıkdar havâss isbât etmişler, deyü ekline kimse cesâret etmeye. Ve tahrîr itdigimiz sûretleri tedbîre kâdir olan âhara ta'lim etmek yâhud sultâna “şu bir acîb habbdır” deyü bir habb ihdâ etmek muhâlât kabîlindedir. Hemân bin altunı yağ iderim, dimek ile [32b] bu husûsda “kâzibim” dimek müsâvîdir. Ammâ, “Efendi sen ‘bilmediğim olmaz’

deyü da'vâ idersin." dir isen; fakîr benim bildiğimden gayrı olmaz, dimem. Belki bir karn-ı kâmil bu fenne sa'y idüp mütâla'a etmediğim kitâb kalmadı. Meselâ Belînâs Vasiloka Enmâr-ı Yemûn-ı Kebîr ve Hükemâ-yı İslâm'dan Câbir ve Tuğrâyî ve ibn-i Erfa'-ı Re's emsâli hükemânın indlerinde, bu iki sûretten gayrı ekle-i sâlih-i dühn-i zeheb yokdur, derim. Ammâ Efrenc bir şey' bulmuşlar, benim fehm etmediğim ulûma muhâlif ma'nâlardır, bana tasdîki dahi lâzım değildir. Bir kimesneye anları isti'mâle izin virmem. Eğer bu iki sûreti, edilleleri ile serd etsem; garazımıza muhâlif ve hem cesîm kitâb olur. Ve hiç zikr etmemek enseb idi. Lâkin âdem bilürüm, zehebür'r-ra'd isti'mâliyle helâk oldılar. Bu sebebden indimizde bulunduğı rütbe tenbîh eyledik.

FASL

Berakilos, milh-i tar tar ile bir kibrît tebyîz idüp menâfi'inde mübâlağa hâssalar tecribe etmiş. Fakîr dahi tama' idüp isti'mâl eyledim, bir dürlü nef'ini müşâhede idemedim. Sonra hâtıra hutûr eyledi ki, kibrît beyâz olmağla yübûseti gitmez, gâyeti bir mîkdâr arzıyesinden halâs olur. Gâlibâ edhândan [33a] biri ile hall olsa, elbette i'tidâle karîb olur. Nef'i zâhir olmak muhtemeldir, deyü. Dürûs sohbetinden me'hûz, bir mîkdâr şîr-revganda hall eyledim, hâssaları zuhûr eyledi. Ammâ tebyîzini su'ûbetlidir ammâ su'ûbetine nazar etmeyüp amel etmek murâd murâd iden Berakilos, yazdığı tarîk ile amel idüp sonra hall idüp isti'mâl ider. Yok, "Bir a'lâ tebyîz olsa ki kibrîtin cümle sevâdı çıkdığını müşâhede ideyim." dir isen bir kimyâ ameliyle me'lûf kimse, mâ-ü'r-re's ile kibrîti nişasta gibi tebyîz etdirüp ve hall idüp isti'mâl eylese, hemân altûn yağı bedeli olur demek mümkündür. Tarîki evvelâ mâ-ü'r-re's tedârik idüp sonra kibrîti anınla kaynadır, kan gibi bir su olur. Bu suyu bir zarfda birkaç gün terk ider, tâ ki rüsûbi eyleye. Sonra letâfetle sâfisin bir vâsi' zarfa alup üzerine azar azar mukattar gâyet keskin sirke virir. Tâ cümlesi süd gibi beyaz olunca bir mevzi'de gubardan hıfz olunarak bir هفته terk ider. Lâkin rayhası gâyet kerîhdır, ana göre bir mahalle muhtâcdır ki, halka eziyyet etmeye. Ol müddetde temâm rüsûb ider ve eczâ-yı remâdiyyesi suda kalur. O üslûb üzre, üzerinden suyunu döküp [33b] yine hall-i mukattar ile halt idüp birkaç gün terk ider. Sonra bayağı saf su ile gasl idüp terk iderek kibrîti bir lâtf harâretle kurıdup andan sonra hall idüp isti'mâl ider. Lâkin böyle beyaz kibrît. Siyemmâ, mâ-ü'r-re's kemâliyle tedbîr olunmak ile kimyâcının aklını selb ider. Ve ile'l-ân bir kitâbda bu tebyîzi bu tafsîl üzre yazmış, görmedim. Her çend yine muhterik ise de kadri yine a'lâdır ve ketme şâyestedir. Ve bu husûs hiç zikr olunmasa münâsib idi. Lâkin gâyet nefâsetinden ve ahâlî-i Âsitâne böyle latîf mâ'nâlara bi't-tabi'

meyl eylediklerinden kayd eyledim. Belki bir himmetli kibârdan biri husûle getürüp ne yazdığımı fehm idüp bu fakîri yâd eyleye. Zîrâ belesân tabî'atdır. Bi'l-hâssa mizâcı avâriz-ı garîbeden tathîre mütekeffil bir cevherdir. Ve mâ-ü'r-re'sin keyfîyeti sabun yaptıkları sudur ki, her mahalde mevcûd ve ma'lûmdur. Lâkin bu husûsda üç def'a kirec ile kalyeden musaffâ olan sudur ki, ele dokunmadan hazer etmek lâzımdır. Ve her def'ada kalye ve kirec [34a] cedîd olmak şartıyla meşrûtdur.

FASL [Süd mukattarası]

Bir mıkdar tecribemiz sebkat iden suların tahrîr idelim. Evvelâ bu sudur ki; verem illetinin ibtidâlarında ve hüâl-i mevtin âriz olan ve şiddet-i nahâfetden hayzı münkatı' olan kadınlara ve fesâd-ı demden neş'et iden emrâz-ı cildiyyeye ve kılet-i nevmden şikâyet idenlere, serî'u't-te'sîr âb-ı hayâta bedel gâyet mektûm olan âsardan idi. Lâkin fakîr ifşâ eyledim. Terkîbi budur: Altı vukıyye hâlis sığır südüni bir tancereye koyup bir kabuğı soyulmuş incir çubuğı ile karışdırarak ol kadar sabr eyleye ki, süd galeyâna başlayup taşmak istedikde ateşden indirüp üzerine bir iki limon sıkup terk ideler. Bir iki sâ'atden sonra peyniri sürtekadan(?) ayırup beş dirhem baldırıkara, beş dirhem benefşe, beş dirhem kuşkonmaz köki ve on dirhem râziyâne kökünün kabuğı ve on dirhem hindibâ kökünün kabuğı ve üç dirhem hindibâ tohumı ve on dirhem aftimûn, üç dirhem râvend. Bu eczâları [34b] ince doğrayup bir gice inbikde terk itdikden sonra latîf ateşle taktîr ideler. Ve rayhasını zabt için inbikin etrâfını ve mukâbilini vaslını hamîr ve çerçûbe kâğıdıyla muhkem sedd ideler. Bu sürteka(?) üç dört vukıyye su hâsıl olur. Ağzını muhkem bağlayup ahşam ve sabâh üçer fincan isti'mâl idüp mevlâ-yı müte'âlin bu sudan olan esrârını müşâhede ideler. Ve tesmîn etmede nazîri yoktur.

FASL [Mâü'n-nahve menâfi'i]

Bu mübârek su dahi nahve suyudur ki, altmış üç târihinde bu fakîr Özbek fukarâsından hummâyı rub' için ta'lîmi ile taktîr eyledim. Ve zann iderim ki ol vaktde Âsitâne'de bu sudan eser yok idi. Hattâ kütüb-i etibba-yı kudemâda mezkûr olan mukattar suların biri dahi dârçîn suyudur ki, bu ikisinden mâ'adâ her ne kadar mukattar sular var ise cümlesi mütekaddimînin bâ-husûs etibbâ-yı efrencin ihtirâ'larıdır. Keyfîyet-i istihrâcı budur ki; bir vukıyye hâlis nahveye sekiz vukıyye sıcak su koyup yığirmi dört sâ'atden sonra taktîr ideler. [35a] Fakîr evvel-i istihrâcımdan hummâyı rub'a mübtelâ bir kimesne için taktîr iderler iken, henüz iki fincân kadar mukâbeleye geçmiş idi ki; hummânın eseri zuhûr eyledi. Fi'l-hâl uçup hemân bir iki fincân hiddetlü

suyu alfile içürdüm. Yarım sâ'at geçmeden cebhesinden bir arak zâhir olup hummâ münkâtı' oldu. Ve ağız kokusuna iksirdir. Ve mesânesinde taş tekevvün iden âdeme vâcibdir. Hefte bir kerre bu sudan ahşam ta'âmı esnâsında iki fincân içüp sabâhdan kârûresine nazar eyleye. Nahve suyu ne dimekdir, ma'lûm ola. Ve aç içüp yaturken bir müşhil isti'mâl eylese vâfir soğulcan ihrâc ider. Ve tâze kızın cemî' bedenine istirhâ arız oldu. Ve ilâcından mütehayyir olmuşlar idi. Bu sudan büyük vâlidesi isti'mâl ider imiş, cebr idüp o kıza bir fincan aç karnına içürmüş. Fi'l-hâl a'zâsında istirhâ mahv olup âfiyet tâme geldikten sonra hâlâ hayatda, birkaç evlâd sâhibidir. Ve dîk-ı nefes için [35b] bu suyun fevkinde bir ilâc dahi mutasavvır değildir. Hâsılı sevdâdan neş'et iden illetlere iksîrdir.

FASL [Frenk illetlerine ilâc]

Bu su dahi bir acîb sudur. Katî çok tecrube idüp emrâz-ı cildiyyede ve frengî illetlere ve tasfiye-i deme menâfi'in müşâhede etmişizdir. Vâsıl-ı terkîb Akşemseddîn hazretlerininindir. Tarîki; vukıyye-i kilâyâ elli dirhem râvenddir ve beş dirhem kibrît suyu katup ahşam ve sabâh yarmışar fincân isti'mâl ider. Ve tesmînde gâyet eseri zâhirdir. Lâkin suyunu çarşudan alup isti'mâl etmeyeler. İmkân-ı rütbe iktizâ itdikde ihtimâm idecek bir sudur, hîle götürür. Siyemmâ Yehûd tâifesi çıkarmış ola. Ve bu suyun a'zam menâfi'i, bedeninde kapanmaz çibanları olan kimesnenin hakkında şifâ-yı mahzdır. Tûl-i dirâz cimâdan sonra yâhûd başka esbâb ile seddeden şikâyet iden alfile, eğer mizâcı su içmeğe mâ'il değil ise yüz dirhem râziyâne tohumu ve yüz dirhem anîsûn [36a] dört vukıyye su ile taktîr olup ahşam ve sabâh ikişer fincân isti'mâl olursa idrâr ile cevfinden istiskâyâ müeddî olacak süddeleri cümle hall idüp çıkarır. Hattâ bu illete mübtelâ bir âdem, bu suya müdâvemet idüp bir leğen elvân-ı muhtelif soğulcân sûretinde bevl yolundan fuzulât çıkdı. Bu fakîre teşekkür eyledi.

FASL

Bu dahi acîb sudur. Tahkîk etdim lâkin muvaffak olup isti'mâl idemedim. Meselâ on vukıyye suya bir büyücek çeliği ihtimâm üzre kırk kerre ateş gibi kızdırup söndürdikden sonra yığirmi mastakî katup suyun tahmînen sülûsi gidince kaynadup terk oluna. Temâm saf oldukda bir destide hıfz oluna. Kibâr-ı etibbâ ittifâk itdiler ki; kütüb-i tıbda ne kadar kebîr ma'cûnlar var ise menfe'atde bu su onların fi'ilini icrâ ider.

FASL [Za'if kalbi izâle için]

İbn-i Sînâ “Kânûn”unda et suyunu zikr itdikde buyurur ki: “Bu su gıdâ-yı sırfdır; edviye makûlesinden [36b] değil ise de za‘if kalbi izâle ider, nazîri yok bir sudur.” deyü. Erkek kıvırcık koyun etinin kuvvetlü mahallerinden, yarım vukıyye kadar kırmızı et tedârik idüp imkân-ı rütbe yağdan eser kalmaya. Bu lahmı hurdeleyüp bir münâsib tancerede kapağını kâğıd ve hamîr ile muhkem idüp lâtîf ateş üzre bir mıkđâr terk idüp tancereye yapışmamak için kaldırıp kuvvetlüce tahrîk ider ve yine ateşe kor. Ve bir mıkđâr sabr idüp yine kaldırıp tahrîk iderek, iki sâ‘atden sonra bir mahalde hâlî üzre terk ider. Ve temâm sovudukdan sonra içüp cem‘ olan suyunu alup nısfının üzerine bir mıkđâr bir mıkđâr sakız veyâhûd sahk olunmuş bir deng cevz-i bevâ eküp alfile içürel. Ve hikmet-i kird-gârı te‘emmül ideler. Ammâ lahmın üzerine tuz komak mesmû‘ değildir. Fakîr, bir dirhem kadar yarım vukıyye lahme tuz ekse münâsibdir, deyü tahayyül eyledim, ta‘affünün havfından, lâkin sakızsız cevz-i bevâsız [37a] isti‘mâl olursa istifrâğa sebep olur. Zîrâ mi‘de kabûl etmez. Hâlâ bu su lahmde mestûr olan rûhun sûretidir ki, güyâ cisminden tefrîk eyledik. Eğer mi‘desi kuvvetlü âdem yarım vukıyye lahmi iştehâ üzre ekl eylese, ana fâ‘ide idecek bu sudur ki, zarûfi sıkletini kenîfe dökmek iktzâ ider idi. Şimdi alîl birkaç sâ‘atden sonra bedeninde bir tâze kuvvet ve kalbinde bir azîm râhat buldukda, suya muhabbet idüp ikrâh etmez olur. Ve fakîr kendi alîlimize bu sûretde amel müyesser oldu, deyü keyfiyet-i ma‘lûmumuz değil idi belki. Bir büyük tancerenin içine bir tas ve tasın çevresine kamış parçası dizüp lahm yanmasın deyü kamış üzre tertîb idüp kapağını aksine kapayup etrâfını hamîrleyüp iki sâ‘at kadar ateş üzre kapağına mâ-i bârid koyup ziyâde kızdıkca sünger ile alup sovuksuyarak tasda vâfir su bulup anı içürür idim. Ve yine kuvvetin ve fâ‘idesin [37b] bulur idim. Ammâ beher-hâl evvelinden za‘îfdir. Sonra inbikden dahi ba‘zı mülûke takviyet için taktîr itdiklerine dahi vâkıf oldum. Lahmi ipliğe dizüp şişe-i kar‘anın esfeline dört barmak kadar kuru tuz koyup üzerine sarkıdub kar‘anın ağzına ipleri uçlarına bağlayup üzerine inbik geçirüp taktîr iderler imiş. Ammâ lahm, tuza dokunmamak gerekdir. Bu sûret-i mülûki sırf rûh olur ki, yigirmi beş dirhem günde içürürler imiş. Bu sûreti dahi kendi elimiz ile ba‘zı ahbâb için taktîr eyledik. Hâsılı bir vechle bu suya bedel tedârikin imkânı yokdur bu suya. Mikyâs ile kan iktizâ iden nahîf alîl için buğday unı şişe-i kar‘a ile hamâm-ı hârrede taktîr olursa, bir fîncân bir vukıyye buğday hazm etmiş kadar virir. Ammâ ne itdik ve ne idenleri işiddik. Lâkin bu kadarca yazdığımızın sebebi, kibâr-ı evliyâu’llahdan bir mıkđâr esrâr istimâ‘ı ve buyurdıkları hakka’l-yakîn [38a] olduğuna mebnîdir, İfâdesi mümkün olsa. Et suyu bu suyun indinde mahv olur.

FASL [Oğul otı suyu]

Bir şerîf su dahi oğul otı suyudur, usâre ma'nâsına. Yohsa inbikden taktîr olan suyun bir vukıyyesinde, usâresinin bir katresinin hâssası yokdur. Zîrâ nihâyet letâfetinden ateşe tahammül idemeyüp anda mahfî olan sırrı, rayhasıyla firâr idüp bayağı mukattar su gibi kalur. Ve frengden gelen rûhî şerâbın hâssasın icrâ ider. Yohsa oğul otı ile ta'fîn(?) anda fâ'idesi görmedim. Hamre me'lûf olanlara söz yok. Ammâ ilâc için isti'mâl iden beyhûde bir ma'sıyyet etmiş olur. Hemân iktizâsı, mahalde döğüp ve sıkup usâresin yarım fincân kadar içmek. Fi'l-hâl hâssasın icrâ ider. Yâhûd eyyâm-ı şîtâda kurusunu çay gibi içmek dahi usâreye karîb fâ'ide ider. Fakîr iki âdem gördüm, sadrlarında bir veca' ârız olmuş. Vâfir müdâvemetden sonra ikisi dahi füc'eten vefât eyledi. O zemân [38b] tahkîk etdim ki, veca'-ı sadr didikleri, veca'-ı kalb imiş. Bundan sonra birkaç kimesneden, veca'-ı sadr deyerek oğul otı usâresi ve çay gibi kaynadup içmesiyle bu illet-i mühlike, sühûletle zâil olduğunu müşâhede eyledim. Kalbin etrâfında [urûkun] ribâtatı çok olduğundan, bu illete mübtelâ olan göğsünden şikâyet ider. İbn-i Sînâ merhûm "oğul otunun kalbe itdiği tefrîh ve virdiği kuvvet, yâkût-ı ahmerin mu'âdilidir" deyü senâ ider. Vâkı'â fakîr dahi böylece buldum. Hele za'if kalbden sehre mübtelâ olan kimesneyi, bir içimden halâs eyledi. Şimdi bilâ-tertib bi-hasbi'l-iktizâ tecrîbe olunan müfredât ve letâ'if-i mürekkebâtı birer fasl ile mümtâz olmak üzere zikr idelim.

FASL [Senderûs]

Senderûs didikleri samgın; aslında ihtilâf olunmuş, kimi ma'dendir ve kimi samgdır deyü herkes kendi indinde sâbit olanı tercîh eylemişler; beher-hâl a'zâyâ kuvvet virir ve başdan mi'deye munsabb olan rutûbâtı kat' ider. Ve şeker ile müsâvî sahk olunup tütsi virmesi fi'l-hâl nezle'i kat' ider. Ve bir [39a] dirhemi, her kangı mahalden kan giderse, döğüp mâ'-i bâridle isti'mâl olunsa der-akab kat' ider. Siyemmâ burun kanı kesmede sihre müşâbe bir ilâcdır. Ve on dirhemine bir dirhem samg-ı arabî katup bedeninde kesret rutûbetden şikâyet idenler, aralıkda bir dirhem ve lahm ve şahm sâhibi, hareketden zahmet çekenler, birer miskâl isti'mâl eyleseler azîm râhata vâsıl olup tevessü'-i nefis ve kuvvet-i a'sâba ve taklîl-i rutûbâtdan hârik'âde rütbesinde hâsıllar müşâhede eyleyeler. Hattâ fakîr bir mahâll-i ba'ide gitmek murâd itdikde, bir dirhem isti'mâl idüp yürümemde aslâ ta'ab çekmedim. Ve bunlar cümlesi kerratle tecrîbeden geçmiş, herkese lâzım olacak menâfi'lerdir. Lâkin hüzâl götürür sikencübîn ile isti'mâl olunur ise bu ilâca muhtâc olanlara dahi azîm fâ'ide ider. Ve kesret-i arakı

def' ider. Ve bir mıkđâr ferah virüp emzicede bir lâtif telyîn itdiği görülmüşdür. Ma'a-hâzâ "ishâl-i müzmîni kat' ider" deyü [39b] müfredâtlarda mezkûrdur.

FASL [Havlîcân]

Havlîcân herkesin ma'lûmıdır; bir kökdür. İsti'mâlinde anîsûn ve kitre(?) zamm etmek münâsibdir. Evvelâ takviyyeti bir rütbedir ki, ta'bîre gelmez. Ve sür'at-i eser ilâ dak'ada, hemân tebevûl etme kadar inzâl olmak kendi yedindedir. Murâd itdiği vaktde inzâl ider. Ve belki birkaç câriye ile cimâ' idüp her kangısına murâd iderse, ana ifrâğ etmeğe kudret gelir. Kendim de tecrîbe etmişimdir. Lâkin her mizâc bu akârı bu kadar isti'mâle râzı olmaz. Zîrâ harâreti gâlibdir. Ve ekseryâ fakîrden, bâlâda zikr olunan hall-i ma'kûd nüshasın taleb idenlerin hâline vâkıf olup dört dirhem havlîcân, on altı fîncân sudan iki fîncân uçuncaya dek kaynadup bir mıkđâr şeker katup ahşâm ve sabâh ta'âmları esnâsında, ikişer fîncân isti'mâl eyleye deyü tenbîh idüp birkaç gün zarfında matlûbları hâsıl oldığı katî çokdur. Lâkin yalnız takviyet için isti'mâl idenler bu [40a] şerbete bir dirhem anîsûn ve bir dirhem kitre(?) izâfe etseler, etibbânın yazdıkları üzre, gâ'ilesinden emîn olur. Ve döşeğe tebevûl idenler ale'r-rîk bir dirhem iki üç gün süfûf etseler seyfi-kâtı'dır.

FASL [Üzerlik menâfi'i]

Üzerlik tohumı isti'mâline muhtâc olan, yarım vukıyye kadar Mısır çarşusunda tâzecesinden alup samanını ve taşlarını ayırup üç kerre sovak su ile gasl idüp bir timûr tâbede tecfif idüp isti'mâl ide. Balgamdan ve sevdâdan ârız olan illetlere; yaturken bir dirhem ağzına alup bir mıkđâr su ile çiyнемeksizin süfûf ider. Evcâ'-ı mefâsılı siyemmâ arak-ı nisâyı ve bedende olan riyâhî def' ider. Ve bedende çıbanlara mübtelâ olanlar isti'mâl eyleseler, az müddetde halâs olurlar. Ve bu tohum böylece isti'mâl olununca sahk olunmaz. Ve def'-i tabî'îye imdâd ider. Ve takviyeti ekser emzicede ittifâk üzre vâkı'dır. Hattâ takviyete, münkirlerden birine bu hâssayı naklidince varup vâfir zemân isti'mâl [40b] eylemiş. Ve ben câriyelere tasaddî etmeği mürüvvet görmem. İki câriyesin kendüye bir günde satdırdılar. Ve ahbâbımızdan bir kimse başdan ayağa dek şişüp hattâ gözleri bile kapandı. Fakîrden bir ilâc niyâz etmişler, üzerlik hâtırına geldi. İki dirhem kadar suyla isti'mâl idince alîle bir nevm ârız olup sekiz sâ'at mıkđârı yatmış. Sabâhdan bîdâr oldukda şişden eser yok. Gelüp azîm teşekkür eyledi. Ve buhûrı, evrâd ve azîmet kırâ'etinde revhânî sür'ate sebeb olur.

FASL [Menâfi'-i anber]

Anber herkesin ma'lûmı olan envâ'-ı tayyibin eşrefi bir mübârek akârdır. Bu fennin ulemâsı “misk ile anberin kangısı enfa' ve eşrefdir” deyü ihtilâf etmişler. Fakîrin indinde mizâca tâbî' olur bir ma'nâdır. Yohsa usûl-i mürâca'at olundukda elbette birisi eşref bulunur. Hâsılı bu ihtilâfdan sonra ihtilâf itdiler ki, her ne kadar cevâhir-i câmi', terâkib-i kebîre var ise içinde anber olmayınca o terkîb za'îfdir. [41a] Ve murâd kendi tecribemizi isbâtla anber isti'mâline meyl iden ahabâba bir tenbîh etmektir. Evvelâ ma'lûm ola ki anber, demi galeyâna götürür ve esved-i mâşû(?) ihdâs ider. Bu ikisi dahi fakîrde vâkî' oldı. İctinâb lâzımdır. Hattâ kırkdan evvel isti'mâline muhtâc olan ya benefşe veyâ samg-ı arabî anberin rub'ı kadar izâfe eylesün. Kibâr-ı etıbbâ irşâd itdiler; bir âdem elli yaşında vardıkda elbette kollara za'af gelüp me'lûfât-ı âdiyyelerinden dürlü dürlü hâlel zuhûr etmeğe başlar. Siyemmâ cimâ'da, cümelden ziyâde kesel ve akabinde killet-i harâretten nâşî envâ'-ı ilel zuhûr, herkesin ma'lûmıdır. Bu hâletde zî-kudret bulunan kimesne, yüz dirhem gâyet latîf ateşle kıvâma gelmiş asele içine on miskâl anber-i meshûk izâfe idüp ma'cûn eylese ve ahşâmda ve sabâhlarda ta'âmlardan bir sâ'at ve iki sâ'at mukaddem birer miskâl isti'mâl eylese ve imkân-ı rütbe karlu ve buzlu sudan [41b] ve sirke ve yoğurt ve fevâkih-i bâride isti'mâlinde perhiz eylese, bir hefteden sonra tahayyül ider ki; bedeninde bir başka rûh nefh olunup a'zâb-ı dimağ ve mi'deye bir kuvvet-i cedîde hâdis olur. Bu husûsda aslâ şübhe yokdur. Lâkin on günden sonra birkaç gün terk idüp yine isti'mâl ider ki, âdet olmaya. Ve her yazdığımız havâssda perhîz şart-ı a'zamdır. Ve belki yalnız hımye ile ilâca tasaddî etmeksizin, her ne kadar müşkil maraz olursa mündefî' olup gider. Hımyesiz, iksîr-i a'zam isti'mâl etse fâ'idesi olmaz. Bu ma'cûn, ta'âmdan evvel mi'deye nüzûl itdikde, Rabbü'l-âlemîn anber ile aselde vedî'a itdiği kuvvetle, âlâtında olan noksân, tekâmül ve üzerine isti'mâl olunacak ta'âmı, ahsen-i vech üzre hazm etmeğe müheyyâ ider. Ve bu sûretde âfiyetin küllîsi mûnderic olmuşdur. Lâkin nefesine bu kadarca masrafı çok görüp anber şemmâmeleri pîş-tahtasında memhûr ve kendi, emrâz-ı [42a] mühlike ile âhirete giden kibâr, katî çokdur. Hattâ ulemâdan biri bu takrîri fakîrden istimâ' itdikde “birkaç şemmâme vârid lâkin hurdelenmiş yokdur” deyü isti'mâline cesâret idemeyüp vârislerine ihdâ eyledi; rahmetullâhi bi-'aynihi. Şerî'atde vârid olan a'mâl-i sâlihanın netîcesine imânımız var iken taksîr etmez. Vâkî' olduğu gibi böyle havâss-ı şerîfe netîcesin bilmek, illetin zevâlini iktizâ etmez. Meğer Rabbü'l-âlemîn kısmet idüp isti'mâline tevfik ihsân eyleye. Yohsa insanın üzerine hukûku'llâhdan sonra nefsinden akreb hukûka ri'âyet idecek vâcib olacak bir mahlûk yokdur. Meselâ anber isti'mâline kudret var iken zemâne tabîblerine ilâc için temelluk etmek, kibâra lâıyk değildir.

FASL [Mi'deye ilâc]

Mi'desi ta'âm kabûl etmeyüp istifrağ etmek, bir maraz-ı mühlikedir. Bu sûretde yarım dirhem sumak ve yarım dirhem kimyon kabaca dökülüp mâ'-i bâridle süfûf olunmak fi'l-hâl kat' ider. Ve bir iki sâ'at mürâver itdikde şurbâ [42b] üzerine na'ne eküp birkaç kaşık isti'mâl iderek, mi'desi ta'âm kabul etmeğe başlar. İbn-i Baytar "Bunun fevkında ilâc bulmadım." deyü i'tirâf ider. Fakîr dahi çok tecrube etdim. Lâkin gâhîce tahallûf eyledi. Gâlibâ safradan gayrı haltın mi'de fesâdına münâsib gelmediğinden. Gâyetî fâ'ide etmez ise de istifrağ ider. Yohsa zarar ihtimâli yokdur.

FASL [Takviyet ilâcı]

Bu terkîb dahi takviyetde rutûbetli mîzâc için iksîrdir. Kış günlerinde ikişer üçer dirhem isti'mâl olunur. Tecrube olundu. Evvelâ yigirmi dirhem nohûdı kabaca döğüp kabuğunu ayırdıktan sonra zencebîl ve dâr-ı fûlful ve dârçîn; her birinden beşer dirhem ve za'ferân bir dirhem ve hindistan cevzi içi iki buçuk dirhem ve sakız beş dirhem, döğüp ve eleyüp cümlesin bir yere cem' idüp yüz elli dirhem aseli kıvâma götürüp ma'cûn ideler. Müfredâtında gaflet olunmaya.

FASL

Habs-i bevl için on dirhem tereyağı, elli dirhem toz şekeri, üç fîncân sıcak su ile şerbet idüp içürel. Bu bâbda ism-i a'zamdır. [43a] Bu dahi nâdir olmak vech üzre tahallûf ider, lâkin zararı yokdur. İki sâ'ate varmaz. Ve bu şerbet gâyet münevvimdir.

FASL [At yarân illeti]

At yarân didikleri illet-i habîsedir ki; gâhîce âkileye mübeddel olur. Barmağı yâhûd eli kesmeği iktizâ ider ve tırnak diblerine ârız olur bir şiddetlü nüzûldür. İbtidâsında bir dirhem afyûn yarım fîncân keskin sirkede ezüp barmağını içine sokar. Fi'l-hâl veca'ı sâkin olur. Yarım sâ'at mîkdârı durduktan sonra afyûnunu sirke ile bir astarı isladup üzerine sara. Havâriktan bir ilâcdır. Tahallûf etmez.

FASL [Ateş-i yangına ilâc]

Ateş-i yangına; bir mîkdâr sirkeye hınnâ halt idüp süre. Fi'l-hâl hiç ateş görmemiş gibi olur ve mahalli kabarmaz ve veca'ı bi'l-küllîyye zâil olur. Bu dahi havâriktandır.

FASL [Kurdâşenîye ilâc]

Kurdâşenî didikleri illet için; on dirhem tûtî yemişi, arabîde kırtım dirler. Mübâlâğa döküp bekmez şerbetiyle müstahleb idüp içmek, her ne kadar müzmin ve şiddetlü olur ise üç sâ'ate komaz mahv ider. Ve üç dirhem abanosı ekeden [43b] geçirüp içmek dahi bu fi'ili ider. İkisini dahi tecrîbe eyledim, sahîhdir.

FASL [Nezle ilâcî]

Nezleden diş dibleri şişüp esnâna azîm rehâvet gelüp ekser sür'atle ilâc olunmaz ise sağ dişleri kökünden kaldırıp döker. Bu illetin sâhibi başını trâş idüp ziyâde döğülmüş karanfili kurı kurı muhkem sürdükden sonra beş dirhem zencebîl ve beş dirhem âkır karhâ döğüp barmağıyla diş diblerine sürer. Ağzından salyalar akıdub bir mîkdâr râhat ider. Ve birkaç sâ'atden sonra yine sürer. Bu üslûb üzre diş diblerindeki rutûbeti çıkarır; dişleri selâmetde kalur. Ve şekerle senderûs müsâvî sahk olunup aralıkda tütsi virmek kadar nezleyi imsâk ider bir ilâc yokdur. Hattâ nezleden su'âl galebe idüp nevme mâni' oldukda, bir tütsî fi'l-hâl su'âli kat' ider; mücerrebirdir.

FASL [Öksürük ilâcî]

Öksürük envâ'ma, yarım fincân kadar sâdeyağ içmek azîm fâ'ide ider. Ve zarûfî mi'deye za'f ider, lâkin sonra def' olur, bir şey' [44a] değildir.

FASL [Sârlık ilâcî]

Sârlık illetinde, bir iki hıyarı kabuğuyla bir taş havanda döğüp ve sıkup suyuna bir mîkdâr şeker izâfe idüp ale'r-rîk isti'mâl etmek, bir günde gözlerden safrayı izâle ider. Ve muhrak safrayı idrâr ile çıkarup akreb-i evkâtda bu illetden halâs ider; çok tecrîbe eyledim. Ve dârçîn suyu dahi bu fi'ili icrâ ider. Gayr-ı tedbîre hâcet kalmaz. Lâkin vaktinde bulunur ise hıyar suyu, dârçîn suyundan bu bâbda akvâdır.

FASL [Burûn yâresine ilâc]

Burûnda zuhûr iden şikâk ve kurûha, kaymak sürmek kadar ilâc olmaz. Bir garîb ve serî'u't-te'sîr, aklın tecvîz etmediği rütbelerde nef'i zâhir olur. Hattâ bir alîle altı ay mîkdârı cerrâh bakup âciz oldukda, bir pârelik kaymak bu sıkletten derd-mendi halâs eyledi.

FASL [Sür'at-i inzâle ilâc]

Sür'ati inzâli def' için; beş dirhem besbâse ve beş dirhem akgünlük, berâber sahk olunup yaturken bir dirhem kadar süfûf oluna. Bu illetin kuvvetlü ilâcıdır.

[44b] FASL [Nisyân ilâcı]

Bir âdem nisyâna mübtelâ olsa ve sinni dahi elli ve elli beşe varmamış olsa, ilâcı budur ki zikr olunur: On dirhem aker ve on dirhem fülful-i esved muhkem sahk olunup bir vukıyye sudan tahmînen yüz elli dirhem su kalınca kaynadup bu suyu yüz dirhem kıvâma gelmiş şeker ve on beş dirhem asele içürüp ma'cûn kıvâmında ahşâm ve sabâh cevz-i bevvâ kadar isti'mâl eylese, bu illet bi'l-külliyeye zâ'il olur. Ve elli beş yaşına dek kayd eyledim. Zîrâ ihtiyârlıkda neş'et iden illetlere ilâc, bir dürlü ta'addüd kabûl etmez.

FASL [Uyuzluk ilâcı]

Cerâhetlü ve rutûbetli uyuzları, bir günde o illet-i mekrûhadan halâs etmek mümkündür. Gavta-gavniyâ(?) didikleri akâr-ı şerîfin hâssasıdır, katî çok tecrîbe etdim. Lâkin gâyet mukayyi' olduğundan isti'mâl iden kimesneye lâzımdır ki; ahşâmdan üç dirhem çöblerinden tathîr olunmuş sinâmekî, dört fincân suda kaynadup iki fincân kaldıkda yaturken [45a] içe. Ve sabâhdan üç çekirdek gavta-gavniyâyı(?) sahk idüp bir iki dirhem gülbeşekere karışdırup sıcak su ile isti'mâl eyleye. Ta'amı ve rayhası yokdur. Hemân yarım sâ'at geçer geçmez amele başlayup birbiri ardınca beş altı amel ider. Kesdirmek murâd itdikde; bir kaşık limonlu şurbâ yâhûd bir lokma ekmek, yarım fincân kahve, fi'l-hâl kat' ider. Bir çelebî müşhildir. Ahlâtı müheyyâ itdiğinden aslâ gaseyân hiss olunmaz. Lâkin üç çekirdek büyük âdemlere virilüp ve eğer sagîr olursa iki çekirdek kifâyet ider. Ve bir dürlü zarârı yokdur. Hattâ Sâlih Efendî merhûm "Ma'sûmlara ve gebe kadınlara virdim." deyü Gâyetü'l-beyân'da bu akârı medh ider. Ve uyuzluğu bir şerbetle def' itdikden sonra başda ve gözde ve kulakda olan illetlere dahi azîm nef'i zâhir olur. Siyemmâ istiskâya müsta'id olanlara mâ'iyyeti, ishâl ile def' idüp âfiyet-i tâmmе îrâs ider. Lâkin uyuza lâzımdır ki, bir zemân [45b] uyuzluğu terk idüp ağzına geleni ekl etmeye. Ve cümle illetlerin sâhibi her ne kadar ahmak olsalar, marazlarına zarar idecek eşyâları bilürler; lâkin yine isti'mâl iderler.

FASL [Kuru gıcık]

Kuru gıcık için ki ana hıkke dirler; üç dirhem cîveyi bir mîkdâr hinnâ içinde tükürük ile meh-mâ emken öldürüp bedenine sürüne. Kifâyet mîkdâr kara günlük yağına katup barmağıyla muhkem karışdırı. Eğer dühn-i mezkûr galîz olursa, iki üç dirhem zeyt yağı katup bedenine muhkem süre. Ve yigirmi dört sâ'atden sonra hamâma varup kîse ve sabun sürüne. Bu ilâca aslâ bahâ olmaz. Ve isti'mâl etmeyen kıymetini bilmez. Bir hâssa-i acîbedir. Ve İbn-i Vahşiyе'nin Felâhatnâme'sinde mezkûrdur. Gördüm ve

tecribe eyledim. Bu dahi sahîhdir; bir âdemin her kangı mahallinde hıkke ârız olsa, benefşe çiçeği döğüp o mahalle sürsün. Kıyâmete dek o mahalle hıkke ârız olmaz. Bu dahi bir latîf hâssadır; fakîrin hâtırına gelür ki, za'f üzre [46a] olursa, benefşe çiçeği bulunmadıkda yaprağı dahi bu fi'ili icrâ ider.

FASL [Fıtık ilâcı]

Fıtık için bir ilâcdır ki, buna mâlik olalı birçok darda tahallüf eyledi. Gâlibâ fıtık envâ'ının birinde te'sîr etmez. Tahayyül eyledim, bu ilâc ile halâs olanlar katî çokdur. Terkîbi budur: İki üç aded kablubağa teknesini şiddetlü ateşde beyaz olunca kadar ihrâk itdikden sonra, havanda döğüp vezn ider. Meselâ otuz dirhem kadar olursa on beş dirhem kadar bâdem yağıyla karışdırup bir gün terk ider. Sonra doksan dirhem revâk-ı asel ile ma'cûn idüp her gice cevz-i rûmî kadar yaturken isti'mâl ider. Fıtıktan gayrı, bedene kuvvet virür, bir mübârek ilâcdır. Lâkin fıtığın sâhibi, marazına mazarr olan eşyâyı tabîbden a'lâ bilür. Elbette perhîz her ilâcda lâzımdır.

FASL [Hunnâk ilâcı]

Hunnâk ârız olan âdemin kangı tarafında ise ol tarafdaki kulağına beş altı damla bâdem yağı akıdalar. Azîm râhata sebep olur. Zarâsız bir ilâcdır.

FASL [Balgamî ishâl için ilâc]

[46b] Gârikün didikleri mübârek akâr bu ism ile meşhûrdur. Ba'zı türki müfredâtlarda "katrân köpüğü" deyü zikr etmişler. Letâfetde balgamı ishâl idüp ve balgamdan ârız olan emrâzın cümlesinde nef'î hâzır bir cevherdir. A'lâsı gâyet beyâz olandır ve eliyle tefrîk itdike nişâsta gibi olandır. Lâkin bu sûretde nâdir bulunur. Hemân beyâz hâlis olup taş havanda üzerine bir mîkdâr su serpüp döğdükden sonra elekden geçirüp isti'mâl ideler. Mîkdâr-ı isti'mâli; bir miskâl yâhud bir dirhem vakt-i hâle göre münâsib asel ile yoğurup nohûd kadar habblar idüp yine bal şerbetiyle isti'mâl olundukda, iki ya üç amel ile balgamı ishâl ider. Meselâ sadrda ve boğazda şiddet-i nezleden ârız olan lüzûcetli rutûbetli tenkiyede bir şey' makâmına kâ'im olmaz. Ve gâhîce sadrında balgamdan illet olan kimse, bir dirhemine [47a] beş dirhem asel izâfe idüp barmak ucıyla günde birkaç def'a, siyemmâ yaturken açlığına iltifât etmeyüp ekl etse, su'âli tahrîk itdikce, âsân-ı vechle balgamı ihrâc idüp râhat-ı azîme sebep olur. Zarar ihtimâli yokdur. Ve bu cevher-i şerîfin virdiği fâ'ide bir kantâr anberde bulunmaz. Balgamdan ve balgamî marazlardan şikâyet idenlere, mahz-ı âfiyetdir. Eğer isti'mâline tevfiik müsâ'ade ider ise

ve evcâ'-ı bâtinenin cümlesine izâle ider. Katî vâfir isti'mâl eyleyüp havârik sûretinde fâ'ideler müşâhede eyledik.

FASL [Sevdâ ve safraya ilâc]

Kesreti kıymetini kesr iden edviye-i nâfi'anın biri sinâmekidir. Mısrîsi makbûl değildir. Muslihi, çöplerini tathîrde mübâlağa etmektedir. Şerbetinin sûreti, şahsına göre gâh beş dirhem ve gâh yedi dirhem sinâmeki yaprağını ve bir dirhem anîsûn, on dört fincân su ile kaynadup tahmînen beş altı fincân su kaldıkda, bir kâseye ifrâğ idüp eliyle muhkem ovuşturup bir astandan gayet sıkalar.[47b] Ve bir mıkdar şeker katup yaturken iki fincân ve sabâhdan kızdırup bakıyyesin nûş itdikde; âsân-ı vechle, mizâca münâsib birkaç amel ile sevdâ ve safra ve balgamı ihrâc ider. Bir şerbetdir ki; zelzeleden berü vâfir kimesneden sevdâ ve sar'a ve mâl-i hülyâ misâlü müşkil marazları izâle eyledi. Hattâ havâle gelen ma'sumların süd anasına def'aetle içürdüm, ma'sûm o illetden halâs oldu. Ve etibbâ "Ba'de'l-bülûğ âriz olan sar' illetine ilâc kabûl etmez." deyü yazmışlar. Bi-aynihî bu şerbetle kırk yaşında, otuz yaşında âdemlerden, bi'l-külliyeye ol mühlik-i maraz mündefi' oldu. Hattâ Galata sarayında bir çâr-ı ebrû yiğit gelüp fakîrden, bâlâda tahrîr olunan nüsha'i taleb itdikde; ahvâlınden fehm itdim ki cinn değildir. Bu şerbeti ta'lîm eyledim. Tebessüm iderek didi ki: "Kızlar bu şerbete razı olmuyorlar." Sual itdim ki: "Kimdir o kızlar?" Didi ki: "İşte [48a] iki tarafımda otururlar, görmez misin?" Hemân hayret geldi, zîrâ hissettiğim alâmetlerin hilâfi. Nâçâr nüsha'i yazdım, virdim. Sonra yine gelüp "Asla fâ'ide etmedi." deyü. Bu kerre yanında gelen âdeme: "Bu gice şerbeti içür, ihmâl etme." deyü. Sonra bir ay mıkdarı geçdikde, vâfir hediye ile Fındıklı'ya gelüp teşekkür eylediler. Etibbâdan birinin ma'sûmuna havâle nüshası almışlar. Ve kendi razı olmaz imiş, marazdır deyü. Sonra ma'sûm halâs olunca fakîre "ecinni tâ'ifesinin vücûdına îmânını" tebşîr eyledi. Ben de bu abes küfürden halâsına hamd eyledim. Bu sûretde ilâcla şifâyı müşâhede idince, cinni bi'l-külliyeye inkâr itdiler. Lâkin bizim i'tikâdımız, cinn tâ'ifesi mevcûdlardır ve beşere ta'aruz iderler. Ve âyet ve esmâ' ve azîmet ile ya helâk olurlar ya şerlerini îsâle kudret kalmaz. O kadar var ki; cinn ile marazı temyîz güçdür.

FASL [Çok su içmeğe ilâc]

Sinâmeki havâssından bir âdem, beş dirhem sinâmeki yaprağını bir astara [48b] bağlayup bir destide koyup üzerine su koyup her su içmek iktizâ itdikde; günde bir kerre ya iki kerre bu sudan içse, kabza mübtelâ olan âdeme, yığirmi dört sâ'atde bir

def'a def'-i tabî', âsân-ı dâfi' olur. Vücûdunda ta'affünden eser kalmaz ve efkâr-ı fesâdeleri def' ider. Ve bu yakında bir kimse çok su içmeden ve kabzdan şikâyet eyledi. Hattâ gicelerde kalkup birkaç def'a su içer imiş. Fakîr kabzdan halâs için bu sûreti ta'lîm eyledim. İki üç günden sonra o şiddet-i ataş, bi'l-küllîye zâ'il oldu. Ve der-akab birine dahi yalnız ataş için ta'lîm eyledim, anı dahi def' eyledi. Bir hâssa'-i cedîde ve âsân-ı nef'ini müşâhedesi ve âfiyetin vücûdı bu suda bir dürlü inkâr olunmaz.

FASL (Hunnâka ilâc):

İstimâ'ından sonra tecribemiz dahi isbât itdi ki, bir âdemin başı derledikde bir cedîd havlı ile bir kerre muhkem silinmek bir sene hunnâkın nüzûlüne mâni' olur. Zîrâ etıbbâ yazdılar ki: "Arkadan hâsıl olan rutûbet, dimâğa gâyet zarar ider." deyü. Pes hunnâka bu fi'ili iden, nezle[49a]lerin envâ'ına müfid olduğına şübhe yokdur. Siyemmâ ba'de'l-hamâm. Bu husûsda ihtimâm-ı küllî lâzımdır.

FASL [Diş ağrısına ilâc]

Yüz dirhem zâc ki, ana kara boya dirler; ve elli dirhem güherçile, üç yüz dirhem su ile bir toprak sırlı tancerede kaynadalar. İki barmak kadar eksildikde ateşden indirüp bir kiçe parçasıyla cerr ideler. Ve tancerede her ne kaldıysa fâ'idesi yokdur; dökeler. Ve yine cerr olunan suyu, tancerede i'âde idüp âheste ateş üzerine koyup bir sarı çamur gibi kaldıkda; yine üzerine yarım vukıyye kadar su koyup kaynadalar. İki barmak eksildikde yine indirüp cerr ideler. Eğer bir şey' kalursa yine dökeler. Ve mahrûrı yine âheste ateş üzerinde bir sarı çamur gibi olunca yine kaynadalar. Üzerine yarım vukıyye su koyalar. Hâsılı üçüncide mecrûrî olan suyu içürüp kabaca çamur gibi olunca ya güneşde yâhud yanmadan hıfz iderek yine tancere içinde kurıdalar. Bir sarı turâb olur. Sahk idüp bir şişede hıfz ideler. [49b] Bir âdemin diş ağrılıkda yâhud diş dibleri şişüp zahmet virdikde; enfiyye gibi bundan isti'mâl itdiği sâ'atde, diş ağrısını kat' ider, sihr gibi. Ve ağızdan ve burundan vâfir salyalar akıdup bir şey' kalmaz. Ammâ bir mîkdâr burnı yakar; elbette tozdur, dokunmamak olmaz. Ve şiddet-i cezbinden, bir iki sâ'at tutulmuş gibi durup sonra def' olur. Belki bin kerre tecrîbe eyledim, bir zararını bir kimsede görmedim. Hattâ üstâdımız, Şâm-ı şerîf'den fakîre yazdı ki: "Bir amel-i hayra muvaffak olmaz isen, bu enfiyye sana kifâyet ider." Zîrâ Şeyh Murâd-zâde ile avdetde, şâkirdlerimizden birine ta'lîm eyledim idi. Hâsılı bu enfiyyenin tûl-i dirâz kıssaları ve memhûr-ı huccetleri ve ketm için tenbîhleri ve bin altuna ta'lîm olunduğunu bir risâle olmak mümkündür. Ve ibtidâ vâkıf olunca kabûl etmedim. Sonra zarûrî muhtâc olup

iksîr-i a'zam olduğunu tahkîk idince, bu makama isbât eyledim. Ve bu maddenin aslı selc-i hukemâ envâ'ından. Mahmûmların içecek [50a] sularına korlar. Bir zararsız ma'nâdır belki gibi tecribeye mâ'il ahbâbın biri vücûda getürüp ibâdu'llâhın râhatına sebeb ola.

FASL

Yüz dirhem kibrît suyu ya kendi istihrâc etmiş ola yâhud bir mu'temed bir kimesneden ahz oluna. Bu bâbda ihtimâm olmayınca, zikr olunacak hâssa'-i azîme kizb olup. Hâsılı bir şişe-i kar'a ve inbik ile latîf ateş üzerinde bir iki gün terk oluna. Yüz dirhemden üç ya dört miskâl bir latîf tatlı su taktîr olur. Lâkin şiddet-i vaslını muhkem etmek vâcibdir. Bu suyu kendiye münâsib şişede ağzını muhkem sedd idüp hıfz eyleye. Bu mizâc üzre bârid-i ratb bir su tedârik etmek imkânı yokdur. Pes âkile ve cemre ve tâ'ûn emsâli hiddetlü, harâretlü, semiyetlü cerâhate bu su hemân irişinceye dekdir. Ve gaflet olunur ise bir vukıyyesi şiddet-i letâfetden, bir sâ'atde havaya münkalib olur. Bu ravh-ı kerîmi bu mahalle kayd eyledim. Ve bu beyt zuhûr eyledi. Beyt: Hakîm ateşden aylar ay peydâ suyun [50b] buldursa da câhil susuzdur. Bu suyun pederi ateş olduğu zâhir. Kendüne bu burûdet neden hâsıl oldu? Elbette ve elbette pederden evlâdında bir alâmet lâzımdır. Yohsa şübhe-i azîme îrâs ider. Sonra fakîr cevâb virdim ki: Alâmeti vardır muhakkak, lâkin mahsûsâtдан değil. Ya'ni pederi bu suyun ateş olduğu, o hakîmin indinde sâbit olur ki, bu suyun ateş ile ittifâk ve ittihâd idüp bir dahi müfârakatı muhâl olduğunu müşâhede eyleye. Şimdi böyle nâdiri, abes bir şugl olduğunu bilerek yazdım ki; bir usûl-i kâ'inâta vâkıf hakîmin meşhûdı olur ise tahkîk eylesün ki, âb-ı hayâtı bulmak ile içmek beyninde, kaf dağından a'zam mâni' hafıyyeler zuhûr ider imiş.

FASL [Hummâ-yı rub' ilâcı]

Hummâ-yı rub' için kaç def'a tecrîbe eyledim ise isabet eyledi. Tezkire'den ahz eyledim: Bir dirhem gârikûn, yarım miskâl incü, yarım miskâl lâciverd; cümlesi bir şerbetdir. Hattâ ba'zı talebe-i ulûma [51a] incüye bedel sade f mahlûlünden terkîb eyledim; isâbet eyledi. "Bir müşkil hummâdır. Eğer bir sâdık tabîb hıdmet iderse beş ayda savuşmaz." Deyü yazmışlar. Bir terkîb ile üç dört def'a tutmuşlar halâs oldılar.

FASL [Verem illetine ilâc]

Emir Çelebi Akrabâdîn'inde buyurur ki: "Frenklerde kuş bastırması vardır. Hattâ mesânesinde taş idenlere katî bahalu satarlar. Ve çok teftîş eyledim âhirü'l-emr vâkıf oldum ki; İstanbul'da "kıyâbuleyli" didikleri ve avâmm-ı nâssda bir kerîh ism ile zikr

olunan ma'rûf kuşdur ki, bir dânesin ekl idene mesâne illetinden eser kalmaz.” Lakin fakîr henüz tecrîbe etmedim. Ve bu merhûm Emir Çelebi, kibâr-ı etıbbâdan te'lîfât sahibi ve nevâdire mâ'il bir kimesnedir. Akrebâdîn'inde istihsân ettiğimiz havâssı bir faslda zikr idelim. Belki bir derd-mendin derdine dermân olur. Verem illetinde bir hâssa yazup ve altı kimesnede tecrîbe eylemiş. Fakîr dahi bir kerre tecrîbe eyledim; isâbet eyledi. Lâkin fehm itdiğim evvelinden vasatına dek [51b] mümkündür. Yohsa sûretâ hayy, ma'nâda meyyit olduktan sonra bir şey' fâ'ide etmez. Meselâ iki fincân yağmur suyuna yedi damla bir eşekkulağından kan damladup ale'r-rîk alîle içüreler. Üç gün ale't-tevâlî edâsın kesmeyeler. Hâsılı fâ'ide etmediği sûretde zarar dahi etmez.

FASL

Katî çok âdemler görülmüşdür; mesânesinde tekevvün iden taşlardan cerâhat hâsıl olup müddet-i medîde çeküp helâk oldılar. Zîrâ mahalli muhâtaralı ilâc ve göze görünmez bir illetdir. Merhûm gâyet senâ iderek ve: “Vâfir âdemler bununla bu habîs illetden halâs oldılar.” Deyü tenbîh ider. İlâcı budur ki; insandan çıkmış kirâs çekirdeklerinden vâfir cem' idüp sıcak su ile ve sabun ile gasl itdikden sonra, muhkem sahk idüp yalnız bu süfûfdan sikencübîn ve bezûrî ve kerefis suyuyla ahşâm ve sabâh birer fincân içüreler. Bir هفته hem idrâr ider ve hem karhaları öğüldür ve hem mecrâyı pâk idüp illetden [52a] eser komaz. Ve alîlin bilmesi lâzım değildir. Te'emmül eyle ki hikmet-i İlâhiyyenin âlemde sirâyetine ki, ukûli mütehayyiz ider. Lâkin bir kimse gelüp bu marazdan vâfir şikâyet ve sıhhat bulunca “Alîl zî-kudret imiş. Her ne me'mûl ider isen iz'âf ve muzâ'âfı ikrâm olunur.” deyü azîm ibrâm idince; vâfir mukaddemât serd idüp sonra bu ilâcı haber virince gitti ki: “Çelebi efendimize böyle ilâc mı olur?” Bilmem sonra itdiler mi yohsa alîl helâk oldu mı? Cehlin rütbesine nazar eyle ki, Çelebi'nin helâkine râzı olur, bu ilâca râzı olmaz; bir vakarlı kimse idi. Fakîr Malatya'da münâsebetle “İnsan necisinden bir miskâl kurı ve yaş su ile ezüp yılan sokana içürseler, semmi cümle bedenden mi'desine cem' idüp cevz-i bevâ kadar bir şey' istifrâğ itdirir.” deyü zikr etmişdim. Beş altı seneden sonra sıla-i rahme gider iken haber virdiler ki; bir kızı yılan sokmuş ve içürmüşler, vâkı'a bir sâ'ate varmamış [52b] istifrâğ idüp cevz kadar bir hâcer çıkmış. Cümle müşâhede etmişler ve kız halâs olmuş. Fakîr dahi kutbu'l-aktâb şu'arâtını efendimizin uhdünde görmüş idim. Bir kimse helâkinden halâs olacağı muhakkak olunca, murdâr deyü ilâcı terk etmek, o âdemi kendi eliyle katl etmeğe müşâbih bir ma'nâdır.

FASL [Bevle ilâc]

Mecrâ-yı bevldeki taşı fi'l-hâl çıkarmağa feryâd-res edviyeden biri dahi yumurta kabuğunun kirecidir ki, iki kırât kadar yarım fincân kadar su ile içürseler iki sâ'ate varmaz pâre pâre idüp çıkarır; katî çok tecrîbe etdim. Lâkin bu kireci ba'zı kimyâcılar isti'mâl ettiğine binâ'en şîşehânelerde yapup satarlar. Hâsılı i'timâd olunur mahalden tedârîki vâcibdir. Zîrâ hile dühûl etmediği bir san'at kalmamışdır. Siyemmâ bu kabuğu kirec etmek su'ûbetlüdür ve cehennem ateşine muhtâc; herkese müyesser olmaz.

FASL [Bel ağrısına ilâc]

Bu [53a] terkîbde üç fâ'ide muhakkaktır. Evvelâ birisi bel ağrısını giderir, sâniyen bürûdeti kemiklerden çıkarır, sâlisen takviyyeti vardır. Terkîb İbn-i Baytar'ındır. Çok tecrîbe eyledim, tahallûf eylemez. Çöplerinden tathîr olunmuş sinâmeki on dirhem ve toz şekeri sekiz dirhem, cümlesi başka başka sahk olup vezn olunarak birbirine halt itdikde, bir mübârek sūfûf olur. Yaturken iki buçuk dirhem ya üç dirhem kadar su ile içüp yatur. İki amelden sonra bel ağrısını giderüp eser kalmaz. Ve havâle gelen ma'sûmun sūd anasına virilüp; tecrîbe eyledim birkaç def'a, ma'sumlar bununla halâs oldılar.

FASL [Menâfi'-i mastakî]

Mastakî kesîrû'l-berekât bir mübârek müfredidir. Mi'desinde ta'âm-ı sıklet iden kimesneler, ta'âmdan bir iki sâ'at mukaddem, bir dirhem mâ'-i bâridle isti'mâl eyleseler o illetden bi'l-küllîyye halâs olurlar. Belki mi'deye bu husûsda [53b] sakızın fi'ilini, bir vukıyye kırmızı ma'cûnı icrâ etmez. Lâkin sakız çok ucuzdur deyü bu sebebden i'tibâr etmezler. Siyemmâ def'i tabî'atde i'ânete muhtâc olanlara gâ'ilesiz bir ilâcdır. Lâkin mâ'-i bâridle isti'mâl, telyinde şartdır. İki dirhem kadarın dört fincân su ile kaynadup diş diblerine, şiş olan kimesne aralıkda sıcak idüp bir mu'tâd tutup dökse, azîm fâ'ide. Ve iştahada ve hazmda, za'îf mi'deye mübtelâ olanlara; on dirhem sakız, iki dirhem cevz-i bevvâ, bir dirhem ûd izâfe idüp yaturken bir dirhem bu sūfûfdan tenâvül eylese, bu müşkil illetden bi'l-küllîyye halâs olur. Hâsılı mi'deye ârız emrâzın ekserinde mastakî kâfi ve şâfidir.

FASL [Menâfi'-i cedvâr]

Müfredât-ı celîleden biri dahi cedvârdır, lâkin isti'mâli gâyet nâdirdir. Nesyemsiyyen terk olunan bir akâr-ı şerîfdir. Dâvud merhûm kasem idüp menâfi'-i küllîyyelerin isbât [54a] eylemişdir. A'lâsı, hakk olundukda benefsecü hall idüp mahrûfî şekli olandır. Lâkin ihtiyât idüp kable'l-isti'mâl yarım buğday kadar çiğneye. Eğer lisanı

ve dudakları yakmaz ise sahîh cedvâr olduğı ma'lûm olur. Şiddetlü mededdir. Ve gâyet mukavvî ve ziyâde müferrah ve çehreyi ihtiyarlık alâmetlerinden hâfız, bir nefis müfreddir. Medîne tarafından bir mıkđâr vâsıl olup hâlâ gâhîce isti'mâl iderim. Ve hükemâ "Altmışdan sonra tesmîn olmaz." dirler. Kendi nefsimde tesmîn itdikde müşâhede eyledim. Ve Dâvud, Bukrat'ın bu kelâmına i'tirâz ider ki: "Ba'zı eczâ-i hârreye, Bukrat'ın 'Harâret, gazîziyyeyi ihyâ ider.' deyü hükm etmesi, 'Altmışdan sonra tesmîn olmaz.' deyü tenbîhine muhâlifdir." Vâkı'a Dâvud merhûm bu bâbda sâdıkdır. Ve Hâcc Paşa şerbetini "iki kırât" yazmış; lâkin ibtidâ ekline heves iden bir kırâtdan başlayup ve her gün isti'mâl etmeye. Sonra ülfet idince ziyâde etmek âsân olur. Ammâ bu mübârek cevher çâbük telef olur. Hemân bir [54b] mıkđâr aseli kıvâma getürüp ve cedvârı dahi döküp tiryâk sûretinde ma'cûn idüp hıfz itdikden sonra isti'mâl itdikce, bir küçük nohûd kadar kifâyet ider. Bir iki sâ'at mürûrunda gerek cimâ'a kudreti olsun ve gerek olmasun, tabî'atine elbette bir hâhiş gelür. Ve ma'lûm ola ki, mukavvî ve müferrah makûlesi, gerek ma'cûn ve gerek şerâb ve gerek hubûb-ı meziyyetdir, yoksa ilâc değıldir. Meselâ mizâcı balgama memlû olup racûliyyetinden kalmış âdeme, cedvâr ve misk ve anber te'sîr etmez. Belki ibtidâ bedeni avârizdan tathîr ve balgamı müvellid me'kûlât, meşrûbatdan perhîz idüp sonra mukavviyâtı isti'mâl gerekdir ki eseri zâhir ola. Ve cedvâr, tiryâk-ı ekberin bedeli ve envâ'-ı semûmun bâd-ı zehri olduğı, cümle etıbbânın müsellemidir.

FASL [Menâfi'-i misk]

Menâfi'-i misk ihtiyâr idenlere eyyâm-ı şitâda ceste ceste ikişer kırât isti'mâl etmek, ba'zı emzicede ahyâ-ı mevtâ sûretinde fâ'ideleri zuhûr ider. Ve bundan murâd, miskin pek a'lâ nev'idir. Ve Yehûd tâ'ifesinin eline geçmemiş ola. [55a] Kaldı ki ağzı kokudur ve benzi sarardır, deyü atyeb-i tayyibâtı terk iden, âfiyetin kıymetini bilmez imiş. Siyemmâ gâhîce isti'mâlinde bu hâletler yokdur. Fakîr bir iki miskâline muzaffer olup bir kış isti'mâl eyledim. Fâ'ideden, safâdan ve âfiyetden gayrı bir şey' görmedim; mizâcına nisbet havâssını anberden ekser ve izhardır. Ve ekser etıbbâ indinde tıbbın cümle envâ'ından eşrefdir. Lâkin insan mütebassır olup bu akâkîr-i celîleleri isti'mâle kudreti oldukda, kendi mizâcına her kangısı münâsib gelür ise ana müdâvemet etmek gerekdir. Yoksa bir âdeme tevekkeli "Misk veya anber veyâ cedvâr isti'mâl it." deyü emr olunmaz.

FASL

“Akākīr-i içre ûd ve anber ve cedvâr misk; Gören ahvâlini tahkîk eder, bunlar meleklerdir; Tecessüm eylemiş yâhud kevâkib-i sa‘d-ı tâlibe; Umûmen halka etmezler nazar gûyâ feleklerdir.” Ve ağrab-ı vuku‘âtın biri budur ki, hükemâdan bir tâ‘ife “İnsanın ömri, kendi tedbîrine müfevvazdır, dilerse kasır ider ve dilerse tavîl ider.” deyü kitâblar [55b] te‘lîf idüp berâhîn-i aklîyeler serd etmişler. Yalnız tabîb olup dîn kaydında olmayan, tasdîkinde tevakkuf etmez, kabûl eyler. Haleb’de iken bir risâlesin vâfir mütâla‘a eyledim. Lâkin bizim i‘tikâdımız budur ki; Rabbü'l-âlemîn bir kuluna tûl-i ömri ihsân eyledikde, ecel-i müsemâyâ dek levâzım-i tûl-i ömri o kuluna ilhâm ve kavatı‘dan ihtirâz, rüşd-i metîn ve kuvvet-i tâmm ihsân idüp murâdu'llâha muvâfık ömrini tekmîl ider. Ve i‘tikâd aslında fâsîd olunca, bu tedbîrleri derd-mend “kendim etdim” deyü galat-ı fâhişi, ilm-i sahîh olmak üzre kabûl ider. Ve bu tâ‘ifenin mukâbili ehl-i İslâmın kibârı bir rütbeğe varır ki, kendini bulamaz ki ana fi‘il nisbet ide. Ve ednâ mertebede bir âdem, ehl-i İslâmın bulunup fehm ve idrâke kudreti oldukda tahkîk ider ki, çok su içmek ve at‘ime-i bârideye mülâzemet etmek ve tok karnına yatup uyumak ve kesret cimâ‘a meyl etmek, bunlar bedene azîm zarâr ider hâletlerdir. Üd ve anber ve misk ve cedvâr misillü havâss-ı azîme mezâhiri [56a] olan eczâları, vakt ve hâle göre tatbîk ile isti‘mâl, havâss-i zâhire ve bâtıneye kuvvet verüp şehevâta tab‘iyyetle isti‘mâl olunan me‘kûlât meşrûbâtın bâ-husûs cimâ‘ın zararını redd ider. Bu sûretde ki şübhe kabûl etmez. Ammâ ilm-i muhakkak ile yine menâfi‘i isti‘mâl ve mazârı terk idemez. Pes ma‘lûm oldu ki, insân sûretde muhtâr ve ma‘nâda mecbûrdur. Murâdu'llahdan gayrı ulvviyyât ve süfliyyâtda bir şey' vâkı' olmak muhâldir. Ve bu husûslar da cebr gibi inkâr etmez. Menâzi‘un-fih olan me‘mûrat-ı şer‘iyyeyi edâda, abdin medhali var mıdır? Başka mes'eledir, mahallinde tafsîl olunmuşdur. Eğer insanın istiklâli olsa, ilm-i yakîn ile bildiği zarâr irtikâb etmezdi. Lâkin Rabbü'l-âlemîn memleketine bir nizâm virmişdir ki, sırrına vâkıf olanlar hayretde kalup îmân-ı kâmile ilticâdan gayrı çâre bulamamışlardır.

FASL [Dayk-ı sadr ilâcı]

Dayk-ı sadr ve lüzûcâtı tahlîl ve izâle için çok tecrîbe eylediğim sarımsak ma‘cûnudur. Lâkin ihtiyarların [56b] boğazındaki balgam ilâc kabûl etmez. Hemân cehd idüp su yerine bal şerbeti isti‘mâl ve balgama tevellüd idecek bârid ve rutûbetli me‘kûlât meşrûbâtdan imkân-ı rütbe perhîz ider. Yohsa o balgam, gargara vaktinde kendini âkıbet boğar. Terkîbi budur: Yüz dirhem soyulmuş sarımsak, yüz dirhem hâlis sığır südüyle bir toprak tancerede kaynadır ve kaşık ile sarımsağı ezer. Temâm südi

içdikde yüz dirhem revgan-ı sâde koyup anı dahi âheste ateş üzre sarımsağa içürür. Sonra üç yüz dirhem rağvesi alınup kıvâma gelmiş asel ile gâziler halvası gibi pişirüp bir kâsede hıfz ider. İlet-i mezkûreye mübtelâ olan, yaturken cevz-i rûmî kadar isti‘mâl ider. Lâkin eyyâm-ı şitâda ola ve isti‘mâl iden âdem kırkı savuşup ve çokluk su içmeğe mübtelâ olmaya. Zîrâ bu ma‘cûn harâret virüp su içmeğe muztar olunca elbette illet müzdâd olur. Bu husûsda [57a] şartı üzre isti‘mâl iden, sühûletle o balgamları gâh ağzından ve gâh tahlîl ile aşağıdan def‘ idüp bu illetden halâs olur. Ma‘cûn-ı mezkûr-ı kadîmdir. Sonra etubbâ gayrı eczâlar izâfe etmişler. Lâkin fakîr böylece isti‘mâl idüp menâfi‘-i kesîresin tecrîbe eyledim.

FASL [Bâsur ilâcı]

Rîh-ı bâsur ki âmme şimdi ana rîh-ı tayyâr dirler. Bir mahalde mahsûs olmayup esâfil ve e‘âlîde hiss olunur. Tezkire’de Davud merhûm bu rîhi zikr idüp “İlâcı, kuvvetlü muhallil-i habbe ve sekebînc ve halliyyet-i kebîri müşhil ile isti‘mâl etmektir.” buyurur. Ahbâbımızdan bu illete mübtelâ bir kimesneye böyle takrîr etmişdim. Teftîş iderek “Nûh Efendi te‘lîfâtında buldum.” deyü bir müşhil-i terkîbi fakîre arz eyledi. Vâkı‘â Dâvud’un zikr eylediği gibi eczâlar içinde mevcûd olunca zarûrî bu terkîbden habbler idüp cümlesini kendine teslîm eyledim. Bihamdi’llâh isâbet eyleyüp kendisi o habbler ile azîm râhat [57b] itdikden sonra çok kimesnenin râhatına sebep oldı. Terkîbin eczâları bunlardır: Dârçîn ve fûlful ve anîsûn ve zencebîl ve karanfîl ve mastakî birer dirhem, râvend üç dirhem, sekbînc ve halliyyet ve habbe bir dirhem, mahmûde on dirhem. Evvelâ sekebînc ile halliyyetin üzerinden bir zarfda bir fincân kadar sirke uçurup hazır ider. Sonra mahmûdeyi ayva içinde bişirüp ve sâ‘ir eczâları dahi sahk idüp cümlesin birbirine halt ve bâdem yağıyla nohûd kadar habbler düzdükden sonra mizâcına göre beşer ya yedişer dâne isti‘mâl ider. Eğer rîh tevellüd ider eşyâdan himye mümkün olsa, ömründe dahi görmez. Bu husûs imkânda olmayınca ya iki veyâ üç def‘a bu habblerden isti‘mâle muhtâc olur. Gâ‘ilesiz bir terkîbdir.

FASL [Haml ilâcı]

Ördek necsi edhânda yazılan gül yağıyla halt olunup cimâ‘ vaktinde zekere tılâ olunsa, o cimâ‘da haml muhakkaktır. Fakîr bu hâssaya vâkıf olalı tahallûf etmedi. Lâkin bu kadar vardır ki, gelecek [58a] ma‘sûm elbette ördeklilik ider. Bu kelâm-ı latîfe; haml kıyâs olunmasun. Belki evveliyât ahkâmından sâdîku‘l-eser bir ma‘nâdır. Ehil olan bilür.

FASL [İshâl ilâcı]

Taşradan amel ider, kat' ider, bir latîf terkîbdir. Nişasta ile sirkeden bir latîf pelte tabh idüp içine bir mıkdar kurı na'ne ve sumak halt idüp astar ile alfilin sadrından göbeğine dek sıcak ile yakı etseler fi'l-hâl ishâli kat' ider. Siyemmâ ma'sûmlara gâyet münâsibdir. Ve hevâdan ihtirâz ishâlin erkânından bir rûkn-i a'zamdır.

FASL [Fâhişe avrata ilâc]

Câbir Havâss-ı küberâ'sında yazar ki: "Ağac kavunu ekşisini günde on kerre zinâ iden fâhişe, külhânî avrata bir هفته hergün yedirseler; bundan sonra bir zinâyâ bin altun virseler irtikâb etmeyüp tevbe-i nasûha vâsıl olur; afâyifden olur. Fakîr dahi tecrîbe eyledim, sâdıkdır. Nisvân tâ'ifesinden şehvet-i cimâ'ı bi'l-küllîye izâle ider. Lâkin bilmem sonra iktizâ etse, i'âdesi mümkün olur mı? Hattâ bu yakında bir [58b] kimesne "Kerîmeme sihr itdiler." deyü fakîrden ilâc taleb eyledi. Ve ahvâlini nakîr ü kıtmîr tafsîl idince, fehm itdim ki ihtiyarın sihr didiği ma'nâ, aşkdan neş'et etmiş bir belâdır. "Ağac kavunu ekşisinden hergün kahvealtı ider, o sihr bâtil olur." deyü tenbîh eyledim. Bir hefteden sonra geldi ve teşekkür eyledi ki "Bihamdi'llâh ağlaması kesildi ve geceler de uyumağa başladı ve sadrında kinden eser kalmadı." deyü. Fakîr "Bir هفته daha isti'mâl itdir ve gelecek هفته haber getir." deyü tenbîh etdim, gelmedi. Birkaç müddetden sonra haffâflar içinde rastgeldim, beni görîcen masrû' âdem gibi ayağıma düşüp ağlamaya başladı ki "Sen beni böyle bir belâdan halâs eyledin." deyü. Mukaddemâ geldikde "Havâcelere ve falcılara bin gurusu harc etdim, bir fâ'ide etmedi." demiş idi. Arkasında semûr paçesi var idi. Zî-kudret bir âdem, böyle hârik'ulâde bir ilâca elli dirhem kahve götürmeyince, ana münâsib dahi zükâm. [59a] İletine matbûhlar virüp iki günde bir kerre geldikce ayakderi almağa mecbûr olur ki, bu bâblarda tıbâ'ın ihtilâfâtı, erbâb-ı irfânı mütehayyir etmişdir. Fakîr etdiğim tecrîbei dünyâyâ değışmem. Lâkin killet-i mürüvvete nazar eyle ki, iş temâm olunca bir dahi gelmeğe tenezzül idemedi.

FASL (Dem tasîhna(?) ilâc):

İlel-i habîsedden demi tasîh(?) ve emrâz-ı cildiyyeyi izâle ider bir mübârek ma'cûndur. habbini(?), sinâmeki, râvend her birinden onar dirhem; anîsûn ve râziyâne her birinden ikişer buçuk dirhem; cümlesi muhkem sahk olunup elekden geçdikden sonra üç yüz dirhem kıvâma gelmiş şeker ile bir kâ'ide ma'cûn iderler. Mahallinde "Bu ma'cûnun şerbeti iki buçuk miskâldir." deyü yazmışlar. Lâkin fakîr tecrîbe etdiğimde iki buçuk dirhem virüp ve üç dâne eyâric habbi zamm etdim. Zîrâ

bundan murâd her günde bir ya iki amel itdirmekdir. Bu tarîk ile bir câriyenin bedeninde vâfir çibanlar var idi, rayhalardan mâ'adâ cümlesin bir heftede def' eyledi. Bu terkîbe muhtâc olan, perhîze mübâlağa idüp bedeninin kuvvetine göre isti'mâl etmek lâzımdır [59b] ki, nef'ini müşâhede eyleye. Ve bir ihtiyâr âdemin ehlinde frengî illeti var imiş hayli müddetden berü. Bu ma'cûndan virdim bir ayda halâs oldı. Ammâ perhîzinden ve gayrı ahvâlinden haberim yokdur.

FASL [Diş ağrısına ilâc]

Diş ağrısına etebbâ çok edviyeler tedârik idüp yazmışdır. Lâkin Kâfi nam bir tıbb kitâbında buyurur ki: “Ekserya diş ağrısı safranın buhârından hâdis olur. Bu illete mübtelâ olan fi'l-hâl bir mıkdar safrayı ishâl etmektedir. Sonra her kangı edviyyei isti'mâl etse halâs olur.” deyü. Vâkı'â güzel buyurmuşlar, bir metîn kelâmıdır. Ve bu illete tekrâr tekrâr ilâc etmek illeti ziyâde ider. Belki te'ennî ve fâsıla vâcibdir. Eğer diş sâlim ve etrâfında verem yok ise bir mıkdar hardalı döğüp penbeye sarup ağzı mahalline vaz' eylediği gibi veca'ı sâkin olur. Yok, nezleden zuhûr etmiş ise başına karanfil sürüp sâbika tahrîr olunan zencebîl ve âkır-karhâ süfûfumu diş etlerine sürer. Nezleden hâsıl olan veremleri ve rutûbetleri [60a] akıdup râhat ider. Ve çürümüş dişe bir hılâl ucuyla kibrît suyu îsâl etseler, fi'l-hâl veca'ı kat' ider. Lâkin az müddetde dişi dahi pâreler. Bir kerre fakîr, vâfir müddet bu illete mübtelâ olup müdâvâtdan âciz olunca, deliğine kibrît suyu koydum; def' oldı, pâreledi. Ve isâbet itdiğini müş'ir bir garîb rü'yâ dahi gördüm.

FASL [Hunnâk ilâc]

Üç beş haşhaş-ı ebyaz, on beş aded unnâb, bir âvuc mercimek, on beş fincân su ile muhkem kaynadalar. Eğer hunnâk balgamî ise sıcak ve eğer demevî ise soğuk gargara itdüreler. Her ne kadar tekrâr iderse o kadar râhat idüp âşikâre her amelinde tahlîl olduğımı müşâhede ider.

FASL [Küçük dil düşmeğe ilâc]

Lihât didikleri uzv-ı şerîf ki, dilcik dimekdir. Gâhîce nezleden şişüp sarkar ve gâyet eziyyet ider bir muhâtaralı illettir. İlâc; buçuk dirhem mazı sahk olunup bir mıkdar sirke ile kaynadup depeye yakı etseler müddet-i kalîlede bu müvahhiş illeti def' ider.

FASL [Takviyet ve izdiyâdenî]

Havlıncân ve şam fisdığı ve zencebîl; her birinden [60b] onar dirhem sahk idüp birbirine karışdırup leyâlî-i şitâda bir miskâl kadar isti'mâl olunsa, evvelâ takviyetde bî-nazîrdir. Ve sâniyen bir garîb telyîni vardır. Ve sâlisen izdiyâd-ı menide bir sırr-ı azîmdir; tecrîbe eyledik.

FASL [Nefs sürme]

Fakîr kesret kitâbete meşgul olduğumdan, nâcâr gözlük isti'mâline muhtâc oldum. Sonra Tezkire'de gördüm, bu kuhli bulunca bihamdi'llâh bir haftaya varmadı gözlükden müstağnî oldum. Bir nefis sürmedir. Evvelâ barmak şeklinde astardan birkaç kîse diküp içlerine sahk olunmuş senderûs doldurup defne yağına bu kîseyi fetîl ider ve bir kırmızı tancereyi toprak kandilin üzerine dört barmak kadar mürtefi' vaz' idüp her nevbette kandil temâm yanmadıkça değışdirmez. Bu tarîk üzre tancereye cem' olan sürmeyi, bir yelek ile mühreli kâğıda hıfz idüp sonra bir şişeye nakl idüp iktizâ etdikce isti'mâl ider. İle'l-ân bâsıraya kuvvet virir. Bu kuhle mu'âdil bir şey' tedârik idemedim.

FASL [Diğer sürme]

On iki dirhem [61a] hadîd bürâdesine, üç dirhem nişâdır döğüp katup bir astara bağlayup bir rutûbetli mahalde bir ay mîkdârı terk ider. Sonra çıkarup sahk idüp dîmi sandâlından geçirüp gâhîce bu tûtîyâdan göze çekile. Göze kuvvet ve bâsıraya hiddet ve gîlzet-i ecfânı tahlîl ider. Bu tûtîyâyı isti'mâl eyledim ve bir acîb rü'yâ dahi gördüm. Sonra te'emmül eyledim ki; felek-i merrîh felek-i şemse muttasıl olduğundan, ayna münâsebet-i tâmmesi var. Lâkin tafsîli, tûl-i kelâma muhtâc hemân bir şerîf tûtîyâdır. Ammâ yaturken çekilmez, belki gündüzlerde isti'mâl olunur. Ve bu tûtîyâya ihtimâm iden bir cevher ve köhne hançer mi olur? Yâhud acem baltaları vardır, isti'mâlden kalmış. Böyle bir kıt'ayı törpiden geçirüp bu tûtîyâyı vücûda getürseler, zann iderim ki bahâlî olmaz, bu tûtîyâya mâlik olur. Fakîr hâtırımdadır ammâ hâlâ muzaffer olamadım. Eğer münâsebât-ı akliyyeden bir şey' tedârik olunmasa da febasaruke'l yevm-ü hadîd bu tûtîyânın şerefine işâretidir, kifâyet ider. [61b] Beyt: Göze bir kuhl tedârik yakîn eyle; Nusret gitmeden berzaha cehd eyle; Hadîdü'l-basar ola.

FASL [Sürme diğer]

Zifti yalnız yakup sürmesin ahz eyledim. Bu dahi ecfânı islâh idüp rutûbât-ı aynı tecfif ider bir sürmedir ve kerîmdir. Katî çok sürmedir.

FASL

Bir âdem yaturken yarım cevz mîkdârı şeker isti'mâl eylese, sabahdan havâss ve a'zâsı muntazam olup uyhu sersemliğinden halâs olur. Bir tatlu âdetâ; isti'mâl idenlerin ma'lûmudur.

FASL [Bâsur ilâcı]

Bâsurdan ifrât-ı kan giden, kesmesinden âciz oldukda; dört beş dirhem hıyar çekirdeğini döğüp müstahleb idüp içse fi'l-hâl kat' idüp bir serî'u't-te'sîr latîf hâssadır. Lâkin vehle-i evvelâda bu ilâc münâsib değildir zîrâ bâsur kanını birden kesmek muhâtaraludur. Belki me'yûs oldukda etmek gerek.

FASL (Hummâ-yı muhrika):

Meşhûr, herkesin ma'lûmı olan selc-i hükemâ, kibrît ile [62a] güherçileden yapılır. Ve hâlâ etibbânın isti'mâl itdikleri budur. Lâkin bir âdem on dirhem yıkanmış güherçileye iki otuz dirhem hâlis kibrît suyu koyup bir kar'ada hicâb ile latîf ateşde beyaz kar gibi olana dek kaynadup akd oldukda, bir münâsib şişeye vaz' idüp birkaç gün ağzını açık terk eyleyüp bir mîkdâr rayhası gitdikde muhkem sedd idüp hıfz ider. Ve hâlâ bu selc-i hükemânın gâyet a'lâsıdır. Hummayyât-ı mahrukalarda ve tâ'ûnda bundan bir dirhem ta'amı, ma'lûm olacak kadar hindibâ suyuna katup harâret müstevlî oldukca bir iki fincân alîle içürseler, apleb emzicede gayrı ilâca hâcet kalmaz. Lâkin hazer idüp balgamî hummâda virmeyleler. Belki anlara münâsib olan sikencübîn içmektir. Ve âfiyetde iken âdetine muhâlif su içmeğe mübtelâ olanlar, bundan bir miskâlin yüz dirhem gülbeşekere karışdırup aralıkda isti'mâl eylese, o muhâtaralu ataşdan [62b] halâs olur. Ammâ kibrît suyunda ihtimâm etmek vâcibdir ki; bu risâlede birkaç kerre tenbîh olundu. Ve bu selci fakîre ta'lîm iden, kimyâ ta'lîm etmiş gibi imtinâ ider idi ve mahallindedir. Ve bu selciden yarım nohûd kadar bir findık altunı, yalnızca bir cemre üzerine kusalar. Selc eriyüp ve tutup gitdikden sonra bir fincân suya bir bıraksalar, altun gibi, şimdi darbhâneden çıkmış gibi lem'ân ider. Ve iki barmak arasında tasfiyeden mülâyim olmak üzere eğilüp bükilür. Lâkin suyunu telef etmeyüp içeler, sevdâyı def'e azîm fâ'idesi vardır.

FASL

Bir âdemin ellerinde ve ayaklarında şiş olsa her neden olursa olsun mizacında suya çok rağbet olmasa, otuz dirhem kıvâma gelmiş asele on dirhem dâr-ı fülful sahk idüp karışdırup yaturken bir dirhem isti'mâl eylese, sihr gibi eseri zâhir olur. Tecrîbe olundu.

FASL [Habb-i eyâric]

Vâfir müddetden beri isti'mâl ettiğimiz habbin [63a] terkîbi bu risâleye kayd eyledim. Zîrâ hâssa-i İstanbul'da telyîn-i tabî'at kadar sıhhate mu'ayyen bir ilâc yoktur. Ve bu habbe mülâzemet iden, ömri oldukça bedeninde kurûh-ı habîse görmez. Fi'l-vâkı' mübtelâ olanlardan, akreb-i evkâtda izâle ider, mükerrer tecrîbe etmişimdir. Ve başda ve gözde olan illetleri giderir ve mi'deyi ifsâd etmeksizin telyîn ider. Terkîbi budur: Sandâl, asâdûn, dârçîn, sünbül, gül kurusu, mukl-i ezrak; her birinden altışar dirhem ve sefercelde terbiye olunmuş mahmûde on dirhem. Ve altmış dirhem sabrı, altı dirhem mastakî ile evvelâ sahk idüp eczâları dahi sahk idüp birbirlerine halt eyleyeler. Ve mahmûde dahi terbiye olunduktan sonra bir mîkdâr latîf sahk olunup eczâlara izâfe olunur. Sonra içinde pelin kaynamış su ile azar azar koyup hamîr eyleye. Suyı birden bire çok koyup zîra çâbük hamîr olup habb kıvâmından çıkınca tecffife muhtâc olur. Ve bâdem yağı i'ânetiyle nohûd kadar habbler düzülür. Ma'lûm ola ki bu habbin dirhemi [63b] bin altuna ucuzdur, isti'mâl etmeyen bilmez. Sonra mizâcına uydurup iktizâ itdikce, هفته bir kerre ya üç ya dört ve ba'zı mizâcda iki dahi kifâyet ider. Ve şerbet murâd iden yedi veya dokûz isti'mâl ider ise şerbet fi'ilini dahi icrâ ider. Ve bu husûsda hubûblar ve ma'cûnlar ve eyâricâtın envâ'ı katî çokdur. Murâd kendi tecribemizi kayd etmektedir ki, murâd iden kimesneler kendi eliyle tedârik idüp kimesneye muhtâc olmaya. Zîrâ nef'-i sırf gâ'ileden münezzeh bir terkîbidir. Kaldı ki bu eczâları dört misli ravâk asel ile muhkem karışdırup ma'cûn etseler, iktizâ itdikce telyîn için cevz-i bevvâ kadar isti'mâl olursa amel-i serî' olup çokluk tevakkuf etmez, lâkin ateş görmemek şartıyladır. Ve ba'zılar "Altı aydan sonra isti'mâl olunur." demişler. Beher-hâl habbi ve ma'cûnı kıymet kabûl etmez edviyelerdir.

FASL [Sencûya ilâc]

Revs-i zebâbe ki; sinek necisi dimekdir. Manav ve kasab dükkânlarında ipiler üzerinde katî çokdur. Hemân iktizâ itdikce o ipden kesüp iki fincân sıcak [64a] bal şerbetiyle ezüp alîle içüreler. Sencûnun ve mafsâlin envâ'ına bür'üs-sâ'adır. Hattâ fakîr kendü elimle iki def'a "Îlâvus" didikleri kulunca mübtelâ olana içürdüm; bir sâ'ate varmadı halâs oldılar. Ve alîl böyle ilâcı bilmek lâzım değildir, zîrâ azrâr ihtimâli yoktur ki hazer oluna.

FASL [Göze ilâc]

Göz illetlerine cümlesine bâ-husûs su inmeye müste‘idd olan gözi hıfz için gurûb-ı âfitâbdan sonra su içmemek kadar ilâc olmaz. Bir hefte bir âdem tecrîbe etse, sadâkatimiz ma‘lûm olur. Ve telyîn dahi göz illetlerine azîm nef‘ ider. Lemmâ su içmemekte olan hâssa anda yokda ibtidâları gâyet güçdür. Hemân imkân-ı rütbe ahşam ta‘âmını taklîl idüp tuzlu ta‘âmlardan hazer iderek ülfet olunmak mümkündür. Bir âdemın gözine su inmek alâmetlerinin ekseri zuhûr etmişdir. Ve vâfir müddet kehhâl elinde esîr idi. Yalnız bu tedbîr ile o habâlât ve za‘if basar cümlesi sıhhate mübeddel oldu.

FASL [Burun kanına ilâc]

Bir zirâ‘ kadar incir budağından, [64b] kabuğunu soyup bıçağla beyazını kazıyup burnı kanayan kimesnenin burnuna dürtsele fi'l-hâl kat‘olur. İbn-i Baytar “Bundan akvâ, bu bâbda ilâc bulamadım.” dir.

FASL [İstiskâ ilâcı]

İstiskâ’-yı lahmîde; bir dirhem karanfili döğüp şekere mahlût isti‘mâl itdirdim. Ammâ alîlin suya rağbeti yok idi. Bir azîm idrâr gelüp her bacağı bir yasdık kadar olmuşken halâs oldu. Sonra bir iki def‘a dahi isti‘mâl idüp temâm âfiyet zuhûr eyledi. “Mâ-lâ-yesa‘ ”da karanfilin bu hâssasını görmüşdüm. Ve bir kerre dahi Fındıklı’da bir çukadâr istiskâ-ı tabliye mübtelâ olup fakîrden istimdâd eyledi. Fakîr i‘tizâr eyledim ki “Böyle illetlere tedbîr itdigimiz yokdur. Lâkin dört buçuk dirhem kerâviyyâ didikleri tohumı döküp zeyt yağıyla yuğrup aç karnına cümlesini birden yemek, istiskânın envâ‘ına fâ‘ide ider.” demiş idim. O derd-mend etmiş. Vâkı‘â idrâr zuhûr idüp ol sene râhat eyledi. İkinci [65a] sene bahar geldikde yine karnı ve ayakları şişmeğe şurû‘ idince yine etmiş; fakîre haber virdi. Ol sene dahi râhat eyledi. Sonra tebdîl-i hevâ için taşra gitti; hâline vâkıf olamadım. Murâdım bu hâssa’i yazmadan budur ki; çukadâr perhîz ne olduğın bilmez iken bu kadar fâ‘idesi zuhûr idince; elbette perhîz ile bi'l-külliyeye halâs mümkündür. Lâkin harâretlü kısmına ilâc müşkildir. Bundan sonra “Kütüb-i Hükemâ’da tahrîr olunmuşdur.” deyü senâ itdikleri müfredât ve mürekkebâtdan fakîrde cem‘ olunanları tecrîbe idelim. Eğer kendi tecribemiz dahi anları tasdîk etdiyse mahallinde tasrîh olunur.

FASL [Temregü ilâcı]

İllet-i habîse ecnâsından ba‘zı kimesnenin bedeninde termegü şeklinde huşûnetlü parça parça yaralar zuhûr idüp ilâcında mütehayyir olurlar. Bu illet için iki dirhem âkır-

karhâ ve iki dirhem kibrît; muhkem sahk olunup gâzîler halvası kıvâmında olacak asel ile halt oluna. [65b] Sonra bir fincn sirke ile hall idüp bu yaralara sürseler, acâyib menfa‘at hâsıl olur. İbn-i Baytar’ındır.

FASL [İncığrık]

Fevâk illetine ki incıkırık; bu illet ishâlden yâhud fasddan sonra ârız olsa kat‘ider. İki fincân arpa suyuna iki dirhem bâdem yağı ve üç dirhem nilüfer şerâbı ve bir mercimek kadar âfiyûn; ezüp alîle içürseler, ba‘de'l-iktizâ ve'l-kadr bundan a‘lâ ilâc olmaz.

FASL [Hurkat'ül-bevl]

Hurkatü'l-bevlde kaymak içinde nîm pür-şet yumurta ile kahvealtı etmek latîf ve acîb şifâ-yı mahzdr.

FASL [Mesâne ilâcı]

Mesânede taş tekevvün kimesnenin gâhîce tâkatinden ziyâde veca‘ları zuhûr ider. O zemân yarım fincân tâvuk yağı içürseler, sencuyı def‘ider ve hem taşları âsân çıkarr.

FASL [Burun yârasına ilâc]

Burun yârası müştedd olsa, zernîh-i ahmer ile sığırın yürek yağını merhem idüp sürmek ilâc-ı kâfidir.

FASL [Bahtü's-savt]

Bahtü's-savt, boğaz kısılup sadâ çıkmamaktır. Fındıklı hatîbi [66a] bir Cum‘a gün fakîre şikâyet eyledi ki: “Bilmem, bugün hutbede halim yine müncer olur.” deyü. Didim Kânûn’da İbn-i Sînâ: “Yarım fındık kadar haltını bir fincân sıcak suda hall idüp içse fi'l-hâl o illet zâ‘il olur, bir âsân ilâcdır.” Varup isti‘mâl eyledi ve hutbede bir tenehuh bile zâhir olmadı.

FASL [İshâl ilâcı]

Aşı didikleri kırmızı toprakla ba‘zıları “Bunun nef‘i tîn-i mahtûmdan ziyâdedir.” didiler. Bir dirhem kadarın nîm pür-şet yumurta ile ekl eyleseler ne kadar müştedd ishâl olursa zabt ider; azîm fâ‘ide ider.

FASL [Zükkâm ilâcı]

Sovukdan zükkâm olan kimse, bir kabza zeytûn yabraklarından ve bir mîkdâr kökünden, bir zarfda muhkem kaynadıktan sonra indirüp buharına burnunu ve ağzını tutsa ta soğuncaya dek; ağzından, burnundan rutûbetleri akıdub zükkâmdan fi'l-hâl halâs olur. Bu illetlerde celîlü'l-mîkdâr ilâcdır. Ve bu zükkâmı akıtmayup kesmek âsândır. Lâkin sonra tûl-i dirâz gâh diş etlerine ve gâh gözlere inüp [66b] müddet-i medîde eziyyet ider. Ammâ nüzûle müteheyi' böyle madde bir latîf vechle cezb olup azîm ni'metdir.

FASL [Sar'a ilâcı]

“Deniz kablubağasının kanıyla bir mîkdâr arpa ununu hamîr idüp masrû'a onar habb virseler, azîm nef' ider.” deyü İbn-i Baytar zikr etmişdir. Lâkin fakîr tecribesine muvaffak olamadım.

FASL [Bâsur ilâcı]

Bir dirhem selh-ı hayye ki yılan havıdır, bir mîkrâz ile doğrayup iki dirhem arpa unuyla hamîr idüp bişürüp bâsur illetine mübtelâ olana yedirseler, bâtın ve zâhirde eser kalmaz.

FASL [Menâfi'-i zebîlü'l-hayl]

At zebîlinin tazesini, bir astandan bir dirhem kadar gül yağına sıkup beş on damla akıtdıktan sonra karışdırup sıcak olmak üzre illetlü kulağa tutsa fi'l-hâl cümle illetlerin def' ider. Lâkin ednâsı illetlerin zuhûrundan bir gün sonra ola, ya'ni ibtidâsında olmaya. Ve kuru at zeblini ru'âf-ı kîtâl sâhibinin burnuna dürtseler fi'l-hâl kat' ider. “Bu iki hâssa Câbir'in Havâss-ı Kebîr'indendir” deyü İbn-i Baytar tenbîh ider. Ba'zı ahabâba [67a] böyle zikri sekîl gelür. Ammâ illet zuhûrunda bir vukıyye ûd mâ-verdi, at zebîlinin fi'ilini icrâ idemez. Ârif olan te'emmül ider ki hikmet-i İlâhiyenin eczâ-i kâinâta sirâyeti böyle zâhir iken “Gözün aç aynın tahkîk bırakma elden; Baka gör âleme im'ân eyle; Ehl-i hünerden okunur hatladır gerçi kitâb-ı âlem; İttihâd etmeğe muhtâc basîretle basar; Metni sensin bu kitâbın, seni şerh etmededir; Mâ-sivâ her ne ise çarh-ı zemîn-i ahtar; Bir alay heyulânına iltifât etmeyüp kör gelir, kör gider.”

FASL [Temregü ilâcı]

Temregüye, termenti ve kükürd berâber muhkem merhem gibi sahk olunup tılâ olursa, birinin umkuna bir şey mündefi' olmaksızın bi'l-küllîye zâ'il ider. Bir azîmü's-şân ilâcdır.

FASL [Sekel İlâcı]

Gâhîce ellerde sekel zuhûr ider. Gidermesi su‘ûbetli değil ise de herkes def‘ine çâre bulamaz. İlâcı; her günde iki üç def‘a kibrît suyu sürmek [67b] kökünden giderir; tecrîbe etdim. Sonra “Zâc-ı rûhî dahi bu fi‘ili ider.” deyü yazmışlar; gördüm lâkin tecrîbe etmedim.

FASL [Telyîn-i tabî‘at]

Telyîn-i tabî‘at ve def‘-i balgam ve envâ‘-ı riyâh için bir mübârek ma‘cündür. Yiğirmi dört dirhem mîkdârı sinâmeki ve üzerlik tohumu ve mukaşşer bâdem ve çörek otı; her birinden on ikişer dirhem, cümlesi sahk olunup yarım vukıyye kıvâma gelmiş şeker veyâhud asel ile bir kâ‘ide tiryâk kıvâmında ma‘cûn olup yaturken gâhîce cevz-i rûmî kadar isti‘mâl eyleyeler.

FASL [Göz ağrısına ilâc]

Göz ağrısı gâhîce alîle uyhu göstermez. İlâcı; yağsız koyun etinden ince kâğıdı bir kıt‘a alup ucundan kızdırup ağrıyan göz üzerine vaz‘ olunduğı gibi veca‘ın kat‘ ider. Bu husûsda ma‘ûmlara şiddetlü su‘âle, inciri süd içinde bişürüp yedirmek ve havâssından sünger içinde bulunan ta‘lîk etmek ya bi‘l-küllîye kat‘ ider yâhud taklîl ider. Eğer eyyâm-ı sayfda olursa, dülbende fındık kadar kâfûr, [68a] kerdinin çukuruna mülâzım olmak şartdır. Ve iki pirinc kadar çividi, vâlidesi südiyle ezüp içürmek güzel ilâcdır. Ve gâlibâ sebebsiz ağlamak ifrât-ı ârız olur. Etıbbâ bu sûretde “Elbette sencusu vardır, hatm yağını gâyet letâfetle karnına sürüp ovuşdurmak fi‘l-hâl bükâsını kat‘ ider.” dimişler. Vâkı‘â fâ‘ide ider. Ve uyhusuzluk bir azîm kederdir. İlâcı; bir kabza mârul ve bir kabza dere otı ve bir mîkdâr haşhaş çiçeğı; vâfir su ile kaynadup sıkup tortusını atalar. Ve bu suya bir fîncân şîr-revgan koyup sudan eser kalmayınca kaynadalar. Gicelerde bu yağdan ma‘ûmın şakâklarına ve cebhesine süreler. Eğer bunlar bulunmaz ise tohumlarını döğüp kaynadup isti‘mâl ideler. Lâkin İstanbul’da iki aylık ma‘ûma tiryâk virirler ki; etıbbâ bir dürlü râzı olmazlar.

FASL [Teksîr-i meni ilâcı]

Zencebîl, şam fısıdğı, havlincân; onar dirhem sahk olunup misli kadar şeker izâfe idüp birer miskâl gâhîce isti‘mâl olursa teksîr-i menide [68b] nazîri yokdur. Ve tabî‘ati telyîn ider. Eyyâm-ı şîtâda ehline göre bir semûr kürkden enfa‘dır. Ve isti‘mâl iden sâ‘ir fâ‘idelerin dahi müşâhede ider.

FASL [Tasfiye-i dem]

Tasfiye-i savt için bir dirhem kerefis tohumunu döğüp koyun südiyle içmek gâyet musaffîdir. Ve dahi turb suyunu sıkup incîr kaynamış suyla karışdırup içmek dahi azîm fâ'ide ider.

FASL [Menâfi'-i ûd]

Müşhilât isti'mâlinden bir gün sonra bir dirhem hâlis ûdı mübâlâğa sahk idüp üç dört fincân su ile kaynadup nısfı kaldıkda içseler, şerbetden ârız olan halleri cebr idüp süddeleri açar ve hazmaya kuvvet virir; çok tecrube etmişizdir.

FASL [Menâfi'-i çörek otu]

Bir mıkdar çörek otunu yiğirmi dört sâ'at sirkede ısladup ba'de tecff idüp muhkem sahk olunduktan sonra enfıye gibi gâhıce isti'mâl olunsa dimağa gâyet kuvvet virüp rutûbât-ı fâsideyi izâle etmede nazîri yokdur. Siyemmâ fâlic [69a] illetine esîr olanlara şifâ-yı tâmmedir; gaflet olunmaya. Ve eğer yağından bir kutu enfıyeye birkaç damla karışdırup gâhıce isti'mâl olunsa başdan cem' olacak sonra fâlic getürecek rutûbâtı tecff ider; tecrube eyledim. Eğer çokca isti'mâl olunur ise nevmi taklîl itdiği bu hâssanın şahididir. Beyni rutûbetli ve dimâğı havâssı mükedder olan âdemlere iksîrdir. Ekseryâ etfâlde soğulcan tevellüd idüp karnı şişer ve gerdanı incelenür ve rengi sararır. Bunun ilâcı; semiz ot tohumı döğilüp bir astar içinde barmaklar ile tahrîk iderek südüni çıkarup ma'sûma içürürler. Soğulcanın envâ'ını çıkarır ve bir dürlü zararı yokdur. Günde bir def'a içürseler azîm nef'i zâhir olur.

FASL [Tuzlu balgam ilâcı]

Tuzlu balgam için bir iki kabza sinirlü yabrağını suyla haşlayup ve suyunu sıkup atalar. Ceremine helva sûretinde bir mıkdar bal katup [69b] ahşâm ve sabâh ekşilerden perhîz üzre, birer cevz-i rûmî kadar isti'mâl eyleye. Her ne kadar müştedd ve bedeni ihâta etmiş olsa giderir. Bu ilâc bu maraza iksîrdir.

FASL [Yanık ilâcı]

Yanık için mücerreb olan, hınnâ ile sirkeyi hall idüp fi'l-hâl o mahalle süreler. Elma çürüğü dahi nâfi'dir.

Diğer: Asel dahi süreler ve milh dahi ekeler.

BEL AĞRISI [Bel ağrısı] Devâ ile gitmese bunu yazup başında götüre

فمن كان منكم مريضا او به اذى من رأسه او صدقة او نسك اسكز باذن الله تبارك
وتعالى

İshâli kat' için iksîrdir. İki pârelik ferâncileyi dört parça idüp bir parçasın nar dânesi gibi ateş üzerinde kızdırup ba'de yarım vukıyye su içine vaz' idüp ol suyu şurb iden kimesneden ishâlden eser kalmaz.

Diğer: Torba yoğurdunu ayran idüp şurb etme kadar ilâc [70a] olmaz.

Za'if sıtma için tuzsuz revgan-ı sâde, yüz dirhem; tuz şekeri, elli dirhem; üç fincân sıcak su ile şerbet idüp şurb ide. Bundan a'lâ ilâc olmaz. Dârçîn, yüz dirhem; gülbeşeker, iki yüz dirhem; bu iki eczâları halt idüp seherî beşer dirhem mîkdârı yâhud onar dirhem mîkdârı ekl iden kimesneden ısıtmadan eser kalmaz.

Takviyyet için mücerrebdir. Sık turb-ı siyâh olmak üzre rendeden geçirüp gömeç balıyla halt ider. Seherî iki dirhem mîkdârı ekl ide; mücerrebdir.

Diğer: Kabuğı çıkmış nohûd, yigirmi dirhem; sakız, beş dirhem; dar-ı fülful, iki dirhem; cevz-i hindî, iki buçuk dirhem; za'ferân, bir dirhem; dârçîn, beş dirhem. Evvelâ nohûdu elli dirhem koyun südüyle bişürüp eczâları cümle sahk idüp birbirine karışdırup yüz dirhem kıvâma gelmiş asel ile ma'cûn [70b] idüp iktizâ vaktinde üç dirhem kadar isti'mâl ideler; kış ise. Ammâ yaz günlerinde birer dirhem kifâyet ider. Gaflet olunmaya, kerrâren tecrîbe olunmuşdur.

Diğer: Takviyyet ve hazm-ı ta'âm için ûd-ı mâ-verd, iki dirhem; sakız, on dirhem; cevz-i bevvâ, iki dirhem; şeker, otuz dirhem; bunları muhkem sahk idüp ûd-ı mâ-verdi mermerde hall ideler. Nısf gülbeşeker kaşığıyla isti'mâl oluna.

Diğer: Takviyyet için ve tesmîn için bir fincân süd ve bir mîkdâr [badem]. Bekmezi bâdemi sahk idüp ba'de cümlesi sahk idüp ba'de cümlesini kaynadup muhallebi gibi olur. Ekl ideler; mücerrebdir.

Diğer: Takviyyet için bir dirhem karanfili sahk idüp kırk dirhem hâlis süd içine halt idüp seherî şurb ide. Ve husûsen ihtiyârlara iksîrdir.

Fî 23 Rebiü'l-evvel sene 1226

DEĞERLENDİRME

Osmanlılar, hastalıkların tedavisinde maddî ve manevî metotlar kullanarak olumlu sonuçlar elde etmişlerdir. Tıp doktorlarının ilaçla uyguladıkları maddî tedavinin yanı sıra tekke ve ocaklardaki şeyhler de manevî tedavi yöntemleri uygulamışlardır. Bu durum, günümüzde psikiyatrların uyguladığı ilaç tedavisi ve psikologların terapisine benzetilebilir.

Tüm bu metotları içinde barındıran Osmanlı tıbbı, döneminin en etkili tedavi metotlarını yıllarca uygulayarak olumlu sonuçlar elde etmiştir.

Osmanlı'nın fizyolojik ve psikolojik hastalıklara yaklaşım tarzını anlayabilmek için öncelikle Orta Çağ İslâm tıbbı ve İslam öncesi Türk tıbbı uygulamalarını bilmek, anlamak ve sentezlemek konusunda yeterli bilgi ve beceriye sahip olmak gerekir.

Orta Çağ İslâm tıbbı denince de akla ilk gelen isim İbn-i Sînâ'dır. Hipokrat ve Galen'in eserlerinden yola çıkarak, kendisinin özgün fikirlerini de katıp Orta Çağ tıbbına damgasını vurmuş büyük bir âlimdir. Tıbbın kanununu yazan bu hekim, sekiz asır boyunca sürecek olan bir çığır açmıştır.

İbn-i Sînâ'nın açtığı bu çığır, Selçuklulardan Osmanlılara miras kalmıştır. Selçuklulardan devralınan bu tıp geleneğinin üzerine çok şey katan Osmanlılarda akıl hastalıkları ise her zaman özel bir yere sahip olmuştur. Gerek İslâm'ın akıl hastalarına olan merhametli ve anlayışlı yaklaşımı, gerek Türk adetlerinden gelen sahiplenici ve dışlamayan yaklaşım, Osmanlıların akıl hastalarına ve hastalıklarına yaklaşımını belirlemiştir. Akıl hastalarına her halükârda koruyucu, kollayıcı, merhametle, büyük bir itina ve ihtimam ile yaklaşan Osmanlılar, onların tedavisi ve bakımı için üstün gayretler sarfederek dönemin en iyi imkânlarını vakıflar yoluyla sağlamışlardır.

Toplum içinde hekimlerin ve tarikat şeyhlerinin hem psikolojik hem de fizyolojik rahatsızlıklar için uyguladığı metotlar, Ebu Bekir Nusret Efendi'nin "*Mâ-hazara fi 't-tıbbi 'r-rûhânî ve 'l-cismânî*" adlı risalesinde derli toplu olarak bir araya getirilmiştir. Eser dikkatle incelendiğinde, Osmanlı tıbbının mantığını ve uyguladığı metotları bir arada görmek mümkündür. Özelde Nusret Efendi'nin genelde ise Osmanlı tıbbının mantığını görmek açısından baktığımızda Mâ-hazara'da en önemli olan kısım, eserin ilk kısmıdır. Bu mantık, hastalığı iyi ettiğine inanılan ilaçları hastaya verip onu göndermek değildir. Öncelikle hastayı psikolojik açıdan destekleyip daha sonrasında da gerekli ilaçları vererek tedavi etmektir. Eserde inanç üzerinde çok durulmuş; hastalar

böylelikle, hastalığa değil inanca ve inançla birlikte sunulan uygulamalar sonucunda gelecek olan şifaya odaklandırılmışlardır. Böylece artan inançla oluşan şartlanmalar sayesinde tedavinin kolaylaşması ve olumlu sonuçlar doğurması da sağlanmıştır.

Kişinin bir şeyi başarması ya da olmasını istediği şeyi gerçekleştirebilmesinin, zihnini tamamen ona yönlendirmesi ile mümkün olacağı inancı hâkimdir bu mantıkta. Hastalar bu inanç doğrultusunda yönlendirilmiştir. Yaratıcının bu özelliği insana verdiğini ve mühim olanın ise bu özelliği kullanmayı öğrenmek olduğunu bilen Osmanlılar, bu öğretiyi hayat felsefesi haline getirmişlerdir. Kişi eğer bazı usulleri uygulayıp nefis terbiyesiyle zihnini arındırırsa odaklanmayı sağlayabilir. Bundan sonra neye yönelse, onu gerçekleştirir. Gerçekleştirmek istenilen konunun iyi veya kötü olması bir şeyi değiştirmez. Her iki durumda da gerçekleşebilir. Yeter ki zihnini buna yöneltmek ve odaklanmak için gerekenleri yapsın. Ancak kâinatta her şeyin bir karşılığı olduğuna inanmak ve bir yaratıcı tarafından gözlendiğini bilmek, iyi veya kötü davranışı tercih konusunda onlara yol gösterici olmuştur. Zihinden sonra davranışlara da büyük önem vererek, kişinin hayat çizgisini davranışlarının oluşturduğu; davranışlar sözlere muhalif olduğunda sadece dil ile yapılan duanın bir anlamı olmadığı inancı da yine onlara üzerine düşeni yapma hassasiyetini kazandırmıştır. Netice itibarıyla bu hayat felsefesi, hayatın her alanında kendini gösterdiği gibi sağlıkta da belirleyici faktör olmuştur. Zihnen ve bedenen olması istenilen şeye yönelerek dua eden ve şifaya odaklanan bir hastanın, bu şekilde davrandığı takdirde, Allah'ın izniyle mutlaka şifa bulacağı, inancı hâkim olmuştur sağlık alanında da. Böylece hasta, hastalığına takılıp kalmaktan ve takıldığı yerde yeni hastalıklar üretmekten, günlük kullanımda “hastalık hastalığı” da denen somato-form bozukluklardan kurtulmuştur.

Nörolojik ya da psikolojik olarak ifade ettiğimiz hastalıklara da bedensel hastalıklara da bakış açısı ve uygulamaları aynıdır. Öncelikle tedavinin, şifa kısmıyla ilgili sorumluluğu hastadan alınarak, fiiliyat kısmıyla ilgili sorumluluk yüklenir ve gereğini yaptığı takdirde Allah'ın izniyle kesin olarak iyileşeceğine olan inancı pekiştirilip hasta rahatlatılır. Tedavinin gerekliliklerinden olan inançla ilgili uygulamalar ilk etapta hastaya sunulurken, hemen ardından çoğu zaman da eşzamanlı olarak ilaç tedavisine geçilir.

İncelenen bu eserde, günümüzde ya hiç uygulanmayan veya kısmen uygulanan metotların kullanıldığı görülmektedir. Bu durum karşısında “Osmanlı döneminde hastalıkların iyileşemediği” gibi bir yorum yapılması doğru olmayacaktır. Aksine gayet

başarılı olan bu metotlarla insanların hayatîyetlerini devam ettirdikleri görülmektedir.

Böylelikle insanların hem inançları doğrultusunda gidilerek iyileşeceklerine olan inançları pekiştirilmiş hem de biyolojik yöntemlerle hastalıklara direk müdahale edilmiştir.

Nusret Efendi'nin yaklaşımı bize, genel olarak Osmanlıların hastalıklara ve tedavi yöntemlerine bakış açısını göstermektedir. Başta psikolojik hastalıklar olmak üzere, bütün hastalıkların tedavisinde bir tarafta doktorlar uğraşırken, diğer tarafta da tasavvuf büyükleri ve tarikat şeyhleri çalışmışlardır. Hastayı sadece maddî açıdan değil, manevî açıdan da tedavi eden bu yaklaşım tarzı, büyük faydalar sağlayıp olumlu sonuçlar doğurmuştur.

Bu yaklaşımla aslında Osmanlılar, her türlü hastalığın tedavisinde psikolojik yönelimli bir tedavi yöntemi uygulamışlardır. Günümüzde insan psikolojisinin kanser hastalığı üzerindeki etkilerinin görülmesi üzerine, onkoloji servislerinde yaygınlaştırılmaya çalışılan psikolojik destekli tedavilerin dışında, diğer hastalıkların tedavisinde bu kadar etkin bir şekilde kullanılmayan psikolojik temelli yaklaşımın, Osmanlı döneminde etkin bir şekilde kullanıldığı görülmektedir.

Günümüz psikolojik yaklaşımlarından aslında çok da büyük farklılık arzetmeyen bu bakış açısı, dönemin tıbbî uygulamalarındaki başarısının tılsımıdır belki de. Tedavide inanç, odaklanma, olumlu düşünme, gereğini yapma ve olanı kabullenme şeklindeki psikolojik bakış açısı bugünküyle benzerlik gösterse de, günümüzde bu uygulamalar daha çok psikolojik hastalıklarda kullanılmaktadır. Osmanlılar döneminde ise her hastalığın tedavisinde etkin olarak kullanılmıştır.

LÛGATÇE

- A‘rak : K kler, damarlar.
- A‘s b : Sinirler.
- Ak k r : İlacaya giren otların k kleri.
- Aker : Zeytinyağı tortusu.
-  kırkarha : Pireotu, nezleotu.
-  kile : Yenmece de denilen bir çeşit yara. Hastalık.
- Al l : Hasta, illetli.
- Anber : Anber ieği, bir t r mimoza.
- An s n : Anason.
- Arak : Ter, rutubet.
- Asel : Bal.
- Atyar n : Ekseri parmak ve tırnak diplerinde oluşan hastalık.
- Baht 's-savt : Boğaz kasılıp ses gitmesi.
- B rid : Soğuk.
- B sır : Dikkatli ve g z kuvveti ile g ren.
- B tn : İ, d hili. Gizli, sır.
- Bel‘ : Yutma, emme.
- Beles n : Pelesenk ağacı ve bundan elde edilen yağ.
- Benefsec : Menekşe ieği.
- Benefşe : Menekşe.
- Besb se : K  k Hindistan cevizi.
- Bevl : İdrar.
- B k  : Ağlama.
- B r de : Eğeden çıkan talaş.
- B r det : Soğukluk. Soğuk olmak. Hareketsizlik.
- Cedv r : Zadv r, sadv r, m h-ı Pervin. Macun yapılan bir ot.
- Cemre : Çok iltihaplı bir ıban.
- Cevz-i bevv  : K  k hindistan cevizi
- Cim ‘ : Cinsel birleşme.
- C ve : Cıva.
- D r-ı f lf l : Karabibere benzeyen, uzun taneli baharat, biber.

- Dayk-ı sadr : Göğüs daralması.
- Def'-i tabî'î : Bünyede içte olan şeyi doğal yolla dışarı atmak.
- Dem : Kan.
- Demevî : Kana dair, kanla ilgili. Dört mizaçtan biri.
- Dîk-ı nefes : Nefes darlığı.
- Dimağ : Beyin, kafanın içi.
- Dirhem : Yaklaşık üç gramlık ağırlık ölçüsü birimi.
- Duhân : Duman, tütün.
- Dühn : Ot, yemiş veya çiçekten çıkarılan yağ.
- Ebzâr : Tohumlar.
- Ecfân : Göz kapakları.
- Edhân : Sürülecek yağlar.
- Edviye : Devalar, ilaçlar.
- Edviye-i nâfi'a : Faydalı ilaçlar.
- Emrâz : Marazlar, hastalıklar.
- Emzice : Mizaçlar.
- Esnân : Dişler.
- Etıbbâ : Tıp ilmini bilenler, tabipler.
- Evcâ' : Vecâ'lar; ağrılar, acılar, sızılar.
- Evrâd : Devamlı okunan dualar.
- Eyâric : İlaç olarak kullanılan bir grup macuna verilen ad.
- Fâlic : Felç.
- Fasd : Kan alma, hacamat, damar kesme.
- Ferfıyûn/ Efrıyûn : Sütleğenotu ve bundan elde edilen tıbbî bir zamk.
- Fevâkih : Meyveler, yemişler.
- Fülful : Biber.
- Fülful-i esved : Karabiber.
- Fevâk/ Fuvâk : İncikrik, incığrik, hıçkırık.
- Galız(e) : Kokuşmuş madde.
- Galye : Kalye, misk.
- Gârikûn : Katran köpüğü.
- Gaseyân : Mide bulantısı, kusma.

- Gıcık : Kaşıntı, uyuz.
- Güherçile : Barut yapmaya yarayan bir madde.
- Gülbeşeker : Bir nevi gül tatlısı ve reçeli.
- Günlük : Tütsü yapmaya yarayan bir ağaç cinsi.
- Hall : Çözme,çözülme.
- Havf : Korku, korkutmak.
- Havlıncan/Havlıcan : Kulunçotu.
- Hıkke : Kaşıntı.
- Hılâl : Diş arasını temizlemekte kullanılan bir nesne.
- Hılt : Karışım, insanı oluşturan kan, balgam, safra. sevda.
- Hıltît : Kötü kokulu bir çeşit zamk, şeytan teresi.
- Hımye : Hastalık için yapılan perhiz.
- Hınnâ : Kına.
- Hindibâ : Yaban marulu.
- Hukne : Lavman.
- Hunnâk : Boğmaca, boğazda ârız olan illet.
- Hurkatü'l-bevl : Bel soğukluğu hastalığı.
- Hüzâl : Zayıflık, bitkinlik.
- İfrağ : Bir halden başka bir hale sokma. Boşaltamak.
- İksir : Çok tesirli, her derde deva sayılan (ilaç).
- İnbik : Süzgeç.
- İncıkrık : Fevâk, fuvâk. Hıçkırık.
- İstihâle : Bir şeyin terkip ve asıl şeklinin başka hale değişmesi.
- İstirhâ : Gevşeme, uyuşma, tembelleşme, rehâvet.
- İstiskâ : Vücutun bazı yerlerinde su toplanması, şişmesi.
- İstiskâ'-i tablî : Kulak zarına su toplanması.
- Kâfûr : Bir çeşit ot ve bundan elde edilen koku.
- Kalem-i cengâr : Bakır, hidrokarbonat.
- Kaly(e) : Yağda kavrulmuş etsiz pişen sebze.
- Kantâr : Ağırlık ölçüsü, kantar.
- Kar'a : Kabak.
- Karha : Yara.

- Karn : Zaman. Bir insanın ortalama ömrü olan altmış sene..
- Kārûre : İdrar tahlili için kullanılan cam kap, şişe. Göz bebeği.
- Kat‘ : Ahlât: Hıltlar. Karıştırılabilir.
- Kehhâl : Göz doktoru.
- Kehrübâ : Samankapan; hafif şeyleri kendine çeken taş.
- Keraviye: Bir çeşit bitki.
- Kerefs : Kereviz.
- Kesel : Tembellik, uyuşukluk, yorgunluk, ağırlık hastalığı.
- Killet : Titremeğe benzer bil hal. Azlık, nadirlik, kıtlık.
- Kırat : Miskalin 24’te 1’ini, Dirhem’in on altıda biri.
- Kırmız macunu : Kırmız böceğinden elde edilen bir çeşit macun.
- Kıyâboyleyli : Bir kuş ismi.
- Kibrît : Kükürt.
- Kuhl : Göz ilacı, sürme.
- Kulunç-ı ilâvus : Bağırsaklarda ağırlı sancılı bir hastalık.
- Kurdâşeniye : Kurdeşen, ürtiker.
- Kurtum/Kırtım : Uspur tohumu. Yemişe benzer bir çeşit tohum.
- Kütüb-i etıbbâ : Tıp kitapları.
- Lüffâh : Yebrûhü’s sanem. İlaç yapılan bir çeşit bitki.
- Lüzûcet : Yapışkanlık, yapışıp uzama.
- Ma‘kûd : Akdolunmuş, bağlanmış, düğümlü, bağlı. Büyülenmiş.
- Ma‘tûn : Taun hastası.
- Ma‘zûr : Özürlü.
- Mafsal : Eklem.
- Mahlûl : Çözülmüş, dağılmış; hallolmuş, erimiş.
- Mahlût : Karıştırılmış, katılmış.
- Mahmûde : Mahmûdiye otu, sakmûnya.
- Mahmûm : Hummaya, sıtmaya tutulmuş. Ateşli olan. Mecnun.
- Mahruk(a) : Yanan, yanmış.
- Mahrûr : Hararetli.
- Maiyyet : Hidrat.
- Mastakî : Sakız.

- Matbûh : Kaynatılmış ilaç.
- Mâ-verd : Gül suyu.
- Mazı/ Mazu. : Bir çeşit bitki.
- Me'kûlât : Yiyecekler.
- Mefâsıl : Mafsallar, vücuttaki oynak yerler, eklemler.
- Mikyâs : Ölçü aleti, uzunuk ölçüsü, ölçek.
- Miskâl : Yirmi dört kırâtlık bir ağırlık ölçüsü.
- Muhallil : Şişlere ve iltihaplara yarayan ilaç. Eriten, tahlil eden.
- Mukattar : İnbikten geçirilmiş saf su, damıtılmış su.
- Mukl : Günlük ağacı.
- Mukl-i ezrak : Mavi günlük.
- Mürdeseng : Tabii kurşun dioksit, kurşun ve gümüşten hasıl olur.
- Müstahleb : Süt gibi beyaz, sübye tarzında hazırlanmış ilaç.
- Müşemmi' : Su geçirmeyen kaplama.
- Nahâfet : Zayıflık, cılızlık.
- Nahîf : Çelimsiz, zayıf.
- Nahve : Çörek otu.
- Nemle : Vücutta karıncalanma ve kaşıntı yapan kabarcıklar.
- Nisyân : Unutmak, unutkanlık.
- Nişâdır : Nişadır, amonyak.
- Nüzûl : İnme. Felç.
- Ogulotu : Melisa.
- Ratb : Rutubetli, yaş. Yumuşak.
- Ratbe : Yonca.
- Râvend : Karabuğdaygillerden bir nebat. Bitki kökü.
- Râziyâne : Rezene, tere, dereotu.
- Revgan : Yağ.
- Rîh : Ağrı, sızı. Koku. Rüzgâr, yel.
- Rîk : Salya.
- Riyâh : Ağrılar, sızılar. Kokular. Rüzgârlar, yeller.
- Ru'âf : Burun kanaması.
- Rub' : Dörtte bir.

- Rüsûb : Tortu.
- Sa'b : Çetin, zor,müşkil.
- Sabr/Sabır : Sarısabır. Bir bitki çeşidi. Aloe.
- Sahk : Döğüp yumuşatma, ezme, kırma.
- Samg : Zamk, ağaç sakızı.
- Sefercel : Ayva.
- Sekbinec : Salatalığa benzer bir bitki.
- Sekel : Musîbet, belâ.
- Seker : Sarhoşluk veren.
- Sekîl : Ağır, kötü.
- Selc-i Hükemâ : Kimyasal bir karışım.
- Semiyet : Zehirlilik.
- Semm : Zehir.
- Semûm : Zehirli şey.
- Senderûs : Kehrûba cinsinden bir ağaç.
- Sıklet : Ağırlık, iç sıkıntısı.
- Sikencübîn : Sirkeli ballı, meyvelerin öz suyundan yapılan şurup.
- Su'âl : Öksürük.
- Sûziş : Yakma, yanma, acı.
- Sûfûf : Toz haline getirilmiş ilaç.
- Süstlük : Gevşeklik, tembellik.
- Şemmâme : Güzel kokulu bir cins kavun.
- Şîr-pençe : Genellikle ensede ve sırtta çıkan bir çeşit kötü çıban.
- Şîr-revgan : Süt yağı
- Ta'ab : Yorgunluk, sıkıntı, zahmet.
- Ta'affün : Çürüyüp kokuşma; leş kokusu; fena, pis koku.
- Tâ'ûn : Veba.
- Tabh : Pişirme, ilaç yapma.
- Taktîr : Damla damla akıtmak; inbikten geçirmek; süzmek.
- Tebhîr : Buharlaştırma.
- Temregü : Temriye hastalığı.
- Tenehuh : Boğazda bir şey kalmış gibi öksürme.

- Tenkıye : Şırınga. Temizleme, tathîr.
- Termenti : Yabani fıstık ağacı. Ağaçtan çıkan bir çeşit yağ.
- Tıbâ‘ : Tabiatler, yaratılışlar, adetler.
- Tıla’ : Sürülecek merhem, yağ veya ilaç.
- Tiryâk : Zehirlenmeye ve bazı hastalıklara karşı kullanılan ilaç.
- Tûtiyâ : Çınko.
- Ūd : Hoş kokulu buhur. Ağaç parçası, budak.
- Unnâb : Hünnap.
- Urûk : Damarlar.
- Usâre : Sıkılmış şeylerden çıkan su. Öz su.
- Ūzerlik : Nazarotu. Asya’nın sıcak bölgelerinde yetişir.
- Vird : Devamlı okunan dua.
- Vukıyye (Vâkıyye) : Dört yüz dirhemlik tartı.
- Za‘ferân : Safran.
- Zâc : Kara boya.
- Zebâb(e) : Karasinek.
- Zeker : Erkek, erkeklik organı.
- Zencebîl : Zencefil.
- Zera‘ : İplik eğirmekte elleri çabuk olan.
- Zernîh-i Ahmer : Server denilen zehirli karışım. (ilaç)
- Zira‘ : Uzunluk ölçüsü, arşın. 75-90 cm kadar bir uzunluk.
- Zükkâm : Sinüzit nezle gibi bir hastalık.

BİBLİYOGRAFYA

- Acarkan, İsmail, *Kişiliğin DNA'sı*, Kurtuba Kitap, İstanbul 2016.
- Altıntaş, Ayten, “İslam Öncesi Türklerde Tıp”, *Tıp Tarihi ve Tıp Etiği Ders Kitâbı*, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul 2007.
- Altıntaş, Ayten, Hanzade Doğan, “Osmanlı’da Serbest Hekimlik Yapan Esnaf Tabip”, *Osmanlılarda Sağlık*, ed. Coşkun Yılmaz, Necdet Yılmaz, C. 1, Biofarma, İstanbul 2006.
- Aydın, Sabahattin, “Modern Tıp Penceresinden Osmanlı Anlayışına Bakış”, *Osmanlılarda Sağlık*, ed. Coşkun Yılmaz, Necdet Yılmaz, C. 1, Biofarma, İstanbul 2006.
- Bayat, Ali Haydar, “Osmanlı Devleti’nde Tıp Eğitimi”, *Osmanlılarda Sağlık*, ed. Coşkun Yılmaz, Necdet Yılmaz, C. 1, Biofarma, İstanbul 2006.
- Bilgin, Arif, “Osmanlı Döneminde İlaç Yapımında Kullanılan Tıbbî Bilgiler”, *Osmanlılarda Sağlık*, ed. Coşkun Yılmaz, Necdet Yılmaz, C. 1, Biofarma, İstanbul 2006.
- Çolak, İsmail, “Osmanlıda Ruh Tababeti ve Mûsikiyle Tedavi”, *Somuncu Baba İlim Kültür ve Edebiyat Dergisi*, sy. 146 (2008).
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, hzl. Aydın Sami Güneyçal, Aydın Kitâbevi, Genişletilmiş 20. Baskı, Ankara 2003.
- Dinç, Gülten, “Orta Çağ’da İslam Tıbbı”, *Tıp Tarihi ve Tıp Etiği Ders Kitâbı*, İstanbul Üniversitesi. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul 2007.
- Dinç, Gülten, “Osmanlı Tıbbı”, *Tıp Tarihi ve Tıp Etiği Ders Kitâbı*, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul 2007.
- Doğan, Şaban, “15. Yüzyıla Ait Bir Tıp Terimleri Sözlüğü: Terceme-i Akribâdîn’in İstilah Lügati”, *Turkish Studies*, 4 (2009).
- Düzgüner, Sevde, “Ruh-Beden ve İnsan-Aşkın Varlık İlişisine Yönelik Psikolojik Yaklaşımın Tarihi Serüveni”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 45 (2013).

- Erer, Sezer, Elif Atıcı, “Selçuklu ve Osmanlılarda Müzikle Tedavi Yapılan Hastaneler”, *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 36 (2010).
- Ertaş, Mehmet Yaşar, Kağan Eğnim, “Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Hastalıklar”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (2011).
- Gönel, Hüseyin, “Nusret Ebûbekir Efendi ve Sâ’ib Şerhi Üzerine Bazı Notlar”, *Uluslararası Türkçe ve Türkî Diller Tarihi, Edebiyatı ve Dil Bilimleri Dergisi*, 4/6 (2009).
- Gül, Enes, “Dârüşşifâ Nafî-i Nâs-ı Cihân: Osmanlı Sultan Dârüşşifâları”, *Osmanlılarda Sağlık*, ed. Coşkun Yılmaz; Necdet Yılmaz, C. 1, Biofarma, İstanbul 2006.
- Hopaç, Mustafa, “İbni Sina Tıp Felsefesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 32 (2014).
- Hot, İnci, “Orta Çağ’da Batı Tıbbı”, *Tıp Tarihi ve Tıp Etiği Ders Kitâbı*, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul 2007.
- İbn-i Sînâ, *El-kânûn fi’t-tıbb*, çev. Esin Kâhya, 1. Kitap, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2015.
- İbn-i Şerîf, *Yâdigâr*, Hzl. Yahya Okutan, Doğan Koçer, Mecit Yıldız, İstanbul 2004.
- Kara, Hayrettin, “Osmanlı’nın Mahalle Sakinleri: Mecnunlar, Deliler ve Ölüler”, *Osmanlılarda Sağlık*, ed. Coşkun Yılmaz, Necdet Yılmaz, C. 1, Biofarma, İstanbul 2006.
- Karabuçak, Kemal “İhmâl Edilmiş Bir Sebk-i Hindî Şâiri: Ebubekir Nusret Efendi ve Divanı”, *Asia Minor Studies*, 5/9 (2017).
- Kemikli, Bilal “Dîvan Şiirinde Hastalık ve Tedavi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (2007).
- Merter, Mustafa, *Dokuz Yüz Katlı İnsan*, Kaknüs Yayınları, bs. 7, İstanbul 2009.
- Özkaya, Şule Yüksel, “Osmanlı’nın Tıp Anlayışını ve Akıl Hastalarına Yaklaşımını Belirleyen Faktörler İle Bu Anlayışın “Mâ-hazara”da Tezâhürü”, *V. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi Bildiriler Kitâbı, II* (2016).
- Sarı, Nil, “İlk Çağ’da Tıp”, *Tıp Tarihi ve Tıp Etiği Ders Kitâbı*, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul 2007.

- Sarı, Nil, “Tarih Öncesinde Tıp”, *Tıp Tarihi ve Tıp Etiği Ders Kitâbı*, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul 2007.
- Sarı, Nil, “Tıp Tarihi Eğitiminin Amacı”, *Tıp Tarihi ve Tıp Etiği Ders Kitâbı*, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul 2007.
- Sarı, Nil, Akgün, Burhan, “Türk Tarihinde Psikiyatriye Bakış”, *İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri*, 62 (2008).
- Sayyar, Şükran, *Geleneksel Tedavi Yöntemleri*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Projesi, Sivas 2014.
- Selçuk, Bahir, “Harputlu Bir Şarih: Ebubekir Nusret Efendi”, *Uluslararası Harput’a Değer Katanlar Sempozyumu Bildiriler Kitâbı*, 2, Fırat Üniversitesi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Elazığ 2016.
- Songur, Haluk, Tuba Saygın, “Şifahaneden Hastaneye”, *S.D.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19 (2014).
- Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2015.
- Terzioğlu, Arslan, “Bîmaristan”, *DİA*, 6 (1992).
- Terzioğlu, Arslan, “İbn-i Sînâ”, *DİA*, 20 (1999).
- Tunaboşlu İkiz, Tefrika, “Türk Psikiyatri Tarihi ve Psikanalizin Yeri”, 2012, <http://www.journals.istanbul.edu.tr/iupcd/article/view/1023018953> (28 Şubat 2016),
- Unat, Ekrem Kadri, Ekmeleddin İhsanoğlu, Suat Vural, *Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankar2004.
- Ünlü, Osman, “Ebubekir Nusret’in Saib-i Tebrizi Şerhleri”, *Turkish Studies*, 4/6 (2009).
- Ünlü, Osman, “Türk Edebiyatında Saib-i Tebrizi Şerhleri”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/1 (2006).
- Vuran Doğan, Öznur, “1980 Sonrası Türk Sinemasında Delilik Okumaları”, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 37 (2013).
- Yeniterzi, Emine, “Divan Şiirinde Sağlık ve Hastalıklarla İlgili Bazı Hususlar”, 1990, www.turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/yeniterzi_08.pdf (28 Şubat 2016)

EK 1: Mâ-hazara fi't-tıbbı'r-rûhânî ve'l-cismânî 1226 İstinsahlı Nüsha

